

Željko Klaić

Croatia 4, HR-52100 Pula

zeljko.klaic.cico@gmail.com

***Danica* i *Razumni gospodar*: o djelovanju istarskih kršćanskih socijalista 20-ih godina 20. stoljeća s osvrtom na ulogu Vladimira Sironića**

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper

UDK 329.7:272(054)

DOI 10.32728/h2023.01

Primljeno | Received: 16. II. 2023.

Izvadak

Katolički kalendar *Danicu* pokrenulo je u Trstu 1924. Društvo sv. Mohora za Istru i izlazio je do broja za 1930. godinu. *Razumni gospodar* je kao prilog *Pučkoga prijatelja* također obnovljen 1924. i izlazio je do 1928., a izdavalo ga je Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Sva tri glasila uređivao je Vladimir Sironić. Niz pojedina iz redova duhovnih i svjetovnih osoba javljao se u njima svojim angažiranim tekstovima temeljenim na kršćanskosocijalističkim zasadama. U radu se analiziraju političke i društvene okolnosti u Istri u godinama nakon Prvoga svjetskog rata, kada se nastavlja podijeljenost hrvatskih i slovenskih političkih radnika na nacionalne liberale i kršćanske socijaliste, oživljavanje političkih organizacija i njihovih glasila te tematika tekstova objavljivanih u njima, odnosno koje su ideje i ciljeve promovirali njihovi autori, s posebnim osvrtom na ulogu Vladimira Sironića.

Excerpt

The Catholic calendar *Danica* was founded in Trieste in 1924 by the Hermagoras Society for Istria and was published until the 1930 issue. *Razumni gospodar* was also renewed in 1924 as a contribution to *Pučki prijatelj* (*the People's Friend*) and was published until 1928 by the Political Society for Croats and Slovenes in Istria. All three magazines were edited by Vladimir Sironić. A number of individuals from the ranks of spiritual and worldly persons appeared in them with their engaging

texts based on Christian-socialist principles. The paper analyses the political and social circumstances in Istria in the years after the First World War, when the division of Croatian and Slovenian political workers into national liberals and Christian socialists continued, the revival of political organizations and their newsletters, as well as the topics of the texts published in them, i.e. ideas and goals promoted by their authors, with special reference to the role of Vladimir Sironić.

Ključne riječi: Istra, kršćanski socijalisti, fašizam, Stojan Brajša, Vladimir Sironić, Vjekoslav Gortan, Društvo sv. Mohora za Istru, *Danica*, *Razumni gospodar*

Key words: Istria, Christian socialists, fascism, Stojan Brajša, Vladimir Sironić, Vjekoslav Gortan, Hermagoras Society for Istria, *Danica*, *Razumni gospodar*

Prilike nakon Svjetskoga rata

Nakon dolaska Istre, Trsta i Goričke u sastav Kraljevine Italije, s obzirom na to da je sama egzistencija hrvatskoga i slovenskoga naroda u tim krajevima došla u pitanje, ostvarenje političke sloge bilo je dominantnom zadaćom unutar slovenskih i hrvatskih političkih redova. Aktivnost Političkoga društva Edinost iz Trsta kreće prema obnavljanju i objedinjavanju društvenoga rada te pokretanja jedinstvenoga političkog djelovanja na prostoru koji se našao pod Italijom. Razlike u nazorima između liberala i kršćanskih socijalista su se u jedinstvenome društvu zadržale, ali oni su se zbog sveukupnih nacionalnih interesa povezali, svakako i na primjeru zajedničkoga nastupanja na državnim izborima 1921. Ipak, bez političkoga i gospodarsko-socijalnoga programa Političkoga društva Edinost nije bilo moguće uspostaviti snažnu djelotvornu organizaciju. Već su se sredinom 1920. s tim u vezi pojavili u okviru Edinosti pokazatelji idejnih razmišljanja, suprotnosti između kršćanskosocijalističke i nacionalnoliberalne struje. Slovenski su svećenici u ime kršćanskih socijalista na sjednici Odbora Edinosti 10. lipnja 1920. predložili program na kojem bi trebalo raditi. Društvo Edinost bilo je suglasno sa širenjem kršćanskosocijalističkih programskih načela, ali ih nije priznalo kao društveni program jer bi načela mogla utjecati na podjele.

I glasilo istarskih kršćanskih socijalista *Pučki prijatelj*, koje je početkom rujna 1919. ponovno počelo izlaziti, težilo je ostvarenju političke sloge. Izdavači i uredništvo polazili su od toga da je *Pučki prijatelj* tada jedino hrvatsko istarsko glasilo i da izlazi u teško doba za hrvatski narod u Istri.

Zato je uređivano nestranački, ne vodeći računa o nekadašnjoj diobi na dvije struje. Uredniku glasila preporučeno je 1919. izbjegavati pisanje koje bi izazvalo sukob s nacionalnoliberalnom strujom, a uoči državnih izbora 1921. kršćanski socijalisti podržali su predstavnike te struje Josipa Wilfana i Uliksu Stangera kao istarske kandidate.¹

Međutim, i *Pučki prijatelj* započet će izražavati nezadovoljstvo zbog nepostojanja sustavnoga i organiziranoga rada, naglašavajući izraženu apatičnost zbog međusobnoga nepovjerenja u zajednički rad. Nezadovoljstvo izražava upravo u trenutku definitivnoga priključenja Julijske krajine (Julijske Venecije, tal. *Venezia Giulia*)² početkom 1921. Italiji, naglašavajući potrebu reorganizacije djelovanja i rada. Kao što su gorički kršćanski socijalisti izražavali nezadovoljstvo rezultatima državnih izbora u Trstu i Istri 15. svibnja 1921., tako je u reagiranju bio oštar i *Pučki prijatelj*, naglašavajući nepostojanje izbornoga programa. Osvrtao se i na istupanje Virgilija Ščeka i Josipa Wilfana. Prvi je zahtijevao izričito socijalno-gospodarski program, dok se drugi pozivao na „program konkretnih stečevina“ u prošlosti i na historijsku nadstranačku misiju Političkoga društva Edinost, označujući

1 *Pučki prijatelj* pokrenuo je biskup Mahnić, počeo je izlaziti 23. prosinca 1899. u Krku kao poučno-gospodarski list, a tiskao se u biskupskoj tiskari *Kurykta* u Krku. Kada je 1911. utemeljeno Tiskovno društvo u Pazinu, ono preuzima izdavanje lista. Tiskovno društvo u Pazinu bit će i vlasnik i izdavaatelj lista. U prvim godinama *Pučki prijatelj* donosi tekstove koji su se uglavnom bavili gospodarskim problemima, dok je poslije list sve više posvećivao pozornost političkim pitanjima te idejnim strujanjima. List je izlazio u Pazinu do 23. srpnja 1914., kada su austrijske vlasti zbog ratnih prilika uvele strogu cenzuru i zabranile objavljivanje glasila u manjim mjestima. Naime, u Pazinu nije bilo javnoga tužioca. Kao zaseban mjesečni prilog *Pučkoga prijatelja* od 1912. izlazi *Razumni gospodar za pouku istarskom seljaštvu*. Uređivao ga je i velikim dijelom sam pisao agronom Fran Trampuž, ravnatelj Gospodarske škole u Pazinu, odnosno Poljoprivredne škole u Pazinu (Carsko-kraljevsko uzor gospodarstvo Dubravica). Do Svjetskoga rata izlazi tri godine. Opširnije o *Pučkome prijatelju*, kao i o njegovu prilogu *Razumni gospodar prije Svjetskoga rata*, također i u poslijeratnome vremenu: A. I., „Hrvatske publikacije“, *Luč*, poljudno-znanstveni zbornik, II, ur. Lavo Čermelj, Trst 1928., 86-88; France Bevk – Lavo Čermelj, „Periodne publikacije“, *Luč*, poljudno-znanstveni zbornik, IV, zbral Lavo Čermelj, Trst 1929., 69-77; Božo Milanović, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata s osvrtom na Istru“, *Pazinski memorijal 1970.*, 2, 1971., 129-141; isti, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, Pazin 1973., 399, 457, 502-514; isti, *Moje uspomene (1900-1976)*, Pazin 1976., 22-23, 33, 35-37, 49, 53-65; Ante Iveša, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata“, *Pazinski memorijal 1970.*, 2, 1971., 149-153; Stipan Trogrlić, „Istra između u klerikalizma i liberalizma (kraj 19. i početak 20. stoljeća)“, *Društvena istraživanja*, 2, 4-5 (6-7), 1993., 663-673; isti, „Pučki prijatelj i istarske hrvatske idejne podjele (1907.-1914.)“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 40, 1998., 185-208; isti, „Gospodarski program Hrvatskog katoličkog pokreta u Istri prema pisanju 'Pučkog prijatelja'“, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra*, Pazin – Pula, studeni 2013., ur. Danijela Križman Pavlović i dr., Pazin 2015., 149-158; Nadia Bužleta, „Tiskarstvo i nakladništvo u Istri 1859.-1941.“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48, 3/4, 2005., 224-225; Tvrtko Božić, „Krčke kreditne zadruge i gospodarski list Pučki prijatelj u prvom desetljeću 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 37, 1, 2005., 129-154; Anton Božanić, „O značenju Bože Milanovića za katoličku akciju početkom XX. stoljeća“, *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju*, Zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.-1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11.-13. listopada 1990., ur. Ilija Jakovljević, Pazin 2010., 64-65.

2 Vidjeti: Francesco Cecotti, „Julijska Venecija“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., 359.

zahtjev izričitoga socijalno-gospodarskoga programa strančarskim. Šček, koji je pokretao programska pitanja, tražio je javnu raspravu uz sudjelovanje naroda, a ne samo u najužem krugu Edinosti, dok je Wilfan zauzeo stav da se o takvim pitanjima ne raspravlja javno već jedino u okviru političkoga društva.

Upravo su rezultati državnih izbora bili poticaj istarskim kršćanskim socijalistima da krenu sa samostalnijim i aktivnijim radom. U tome smislu Božo Milanović, jedan od četiriju Istrana u Odboru Edinosti, pokreće inicijativu za osnivanje Istarskoga pododbora Političkoga društva Edinost, koji bi trebao provoditi samostalniji i intenzivniji rad za Istru. Pododbor je ustanovljen u srpnju 1921., a za njegova predsjednika izabran je Božo Milanović, koji je sazvaio skupštinu u Kozini 10. srpnja 1922., koja je bila nadasve burna i konfliktna. Idejna se razilaženja nakon Kozine nastavljaju, a u kontekstu obnove tih suprotstavljanja dolazi do odvajanja istarskih kršćanskih socijalista od Političkoga društva Edinost i namjere obnove rada i djelovanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u listopadu 1922. Volja i optimizam izraženi na skupštini Političkoga društva 12. listopada 1922. u Trstu bili su očiti, ali će i sami pokretači uvidjeti da će uz dotadašnje fašističko nasilje u Istri, a potom i dolaskom fašista na vlast u državi, javno djelovanje na terenu u Istri biti teško provedivo.

***Pučki prijatelj* i skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 12. listopada 1922.**

Skupštinu Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri održanu u Trstu 12. listopada 1922. podržali su prvaci goričkih kršćanskih socijalista. *Pučki prijatelj* izvijestio je o skupštini uz komentar da se povijest ponovila: jednom su se već Istrani i Trščani nalazili u istoj političkoj organizaciji, ali su Istrani poslije bili uvidjeli da je bolje ako se od Trsta odvoje i združe se u posebnome političkom društvu za samu Istru. Stoga su 12. listopada oživjeli svoje staro političko društvo na glavnoj skupštini. List „iz razumljivih razloga“ nije prethodno objavio saziv skupštine, ali se ipak po čitavoj Istri javilo „malne u svaku općinu“. Tko je želio dobiti poziv, a nije ga možda dobio s obzirom na postojeće prilike, neka ne zamjeri: „Kasnije će se sve urediti.“

Skupštinu je otvorio zrenjski župnik Šime Červar³ i održao govor o potrebi stvaranja vlastite političke organizacije jer da je rad Političkoga društva Edinost prema Istri zanemaren.⁴ Potom su skupštinarima pročitana pozdravna pisma u kojima se daje podrška obnavljanju rada i djelovanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Pozdravno pismo s izrazima potpore skupštini je uputio Seljačko-radnički savez u Gorici,⁵ a pročitana su i pisma podrške skupštini pojedinaca i skupina seljaka iz raznih istarskih krajeva. Zatim je pročitano pismo Engelberta Besednjaka,

-
- 3 Svećenik Šime Červar bio je istaknuti istarski narodnjak. Kao župeupravitelj u Grožnjanu naveden je na Popisu članova prijavljenih Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri utemeljenom u Pazinu 1902. Ubrzo prelazi u Zrenj, gdje će biti dugogodišnji župnik. Za odbornika Političkoga društva izabran je na skupštini 20. lipnja 1912. u Puli. Kao kandidat Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri bit će izabran u Istarski sabor 1908. i 1914. U vrijeme raspada Austro-Ugarske, u studenome 1918., uhićen je i odveden u Trst, gdje je u zatvoru odsjedio 15 dana. U novoj talijanskoj državi, za izbornih dana za parlament u Rimu, 14. svibnja 1921. došlo je iz Poreča u Zrenj 20 fašista. Napali su župnika, demolirali mu stan, pokušstvo, knjižnicu i druge stvari te pobacali kroz prozor i spalili. Bacili su ga u teretno vozilo i opet iz njega na cestu, istukli ga i izbili mu četiri zuba. Odvezli su ga u Motovun, gdje su ga u zatvoru mučili i tukli i gdje je ostao zatvoren mjesec dana. Istražni sudac protiv njega kao protivnika države bio je onaj fašist koji ga je prethodno putom tukao i pljuvao. O Šimi Červaru: „Puljsko-rovinjski kotar: Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, god. XLIII, br. 26, 27. lipnja 1912., 2; „Jedna pedesetogodišnjica“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 45, 23. listopada 1924., 1; Fran Barbalčić, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, Zagreb 1931., 45-46; Ernest Radetić, *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb 1944., 84-85; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 146-147, 162-163, 304; isti, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 104-106; Željko Klaić, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“ (dalje: „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca“), *Histria*, 4, 2014., 53-54, 81-82; Stipan Trogrlić, *Katolička crkva u Istri između u otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918.-1943.*, Pazin 2019., 201-203.
- 4 „Ne mi svećenici, nego Laginja, Spinčić i pok. Mandić i drugi vrijedni rodoljubi zagovarali su i proizveli odijeljenje od Trsta. Tu misao nisu zagovarali samo Istrani, koji su stanovali u Istri, nego i pok. Mandić, koji je stanovao u Trstu, a bio je poštenjak od pete do glave. (...) Trst je grad trgovački, kapitalistički, a Istra je agrarna zemlja. Istra je uvijek bila nazivana siroticom, a da li će više ili manje ostati i nadalje takva, to je bar donekle i od nas samih odvisno.“ „Glavna skupština 'Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri' u Trstu. Historija se ponavlja: Istra hoće da se opet podigne na vlastite noge“ (dalje: „Glavna skupština 'Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri'“), *Pučki prijatelj*, god. XXIII, br. 41, 19. listopada 1922., 1.
- 5 „Zato izjavljujemo, da nema gorih zločinaca za naš narod, nego li su oni, koji bi htjeli uništiti čvrsti vez, koji veže istarsko seljaštvo sa njegovim svećenstvom. (...) Zato smo uvjereni, da će 'Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri' biti ona tvrđava, u kojem će se naše seljaštvo zajedno sa svojim svećenstvom, učiteljstvom i drugim staležima boriti za životna prava gažene slavenske Istre. I to je prava sloga, prava zajednica svih poštenih sila u narodu. (...) Kroz oluju tih mračnih dana vodit će jedinstveni narod stara organizacija, kojoj su dali ideju biskupi Dobrila i Mahnić i za koju je radio čitavi red narodnih boraca.“ Na ist. mj. Tajništvo Kmečko-delavske zveze vodio je pravnik i političar Josip (Jože) Bitežnik, jedan od prvaka goričkih kršćanskih socijalista i ovdje jedan od potpisnika pozdravnoga pisma. O Josipu Bitežniku: Milica Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928* (dalje: *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*), I-II, Koper 1977., 33, 36-37, 41-42, 135, 151, 153, 158-159, 173, 190, 288, 299, 307, 310, 317, 336-340, 358.

zemaljskoga odbornika u Gorici, koji je podržao skupštinu,⁶ a preneseni su i pozdravi inženjera Josipa Rustje.⁷

Prešlo se na drugu točku dnevnoga reda, izbor novoga Odbora. Župnik Alojzij Kraševac predložio je da u Odbor Političkoga društva uđe 14 pojedinaca iz raznih krajeva Istre i iz raznih staleža, pogotovo iz redova seljaštva, što je prihvaćeno. Za predsjednika je izabran Šime Červar, za potpredsjednika Petar Sironić iz Trviža, a za tajnika Ivan Vouk.

U trećoj se točki dnevnoga reda raspravljalo o mogućnosti promjene nekih pravila, s obzirom na nove političke prilike, što je prepušteno novomu Odboru, uz naputak da duh pravila mora ostati isti. Sjedište je Političkoga društva premješteno iz Pazina u Trst, a godišnja članarina iznosi dvije lire i to za sve članove. Pri kraju skupštine – poslije treće točke dnevnoga reda – predsjednik Červar morao je otići pa je predsjedavao Liberat Sloković, također stari odbornik Političkoga društva.⁸

Prešlo se na posljednju točku dnevnoga reda, slučajnosti (tj. razno). Javio se za riječ prijašnji predsjednik Istarskoga pododbora Edinosti, Božo Milanović, koji je obrazložio uzroke koji su ih prisilili da se odijele od tršćanske organizacije i okupe u vlastitome istarskom društvu. Poslanik u rimskome parlamentu Virgilij Šček prikazao je „politički položaj u Italiji uopće i kod nas posebice“, preporučivši u prvome redu gospodarsku organizaciju i takvu politiku kojom će se nastojati pomoći seljaštvu.⁹ Milanović je priznao

6 „Veseli me skupština, koju je sazvao jedan od najvećih mučenika proganjanog istarskog naroda (misli na župnika Červara, op. Ž. K.). (...) Uza sve to stoji danas istarski puk pred teškim kušnjama. Iz naše vlastite sredine podigoše se ljudi, koji hoće da razbiju slogu i jedinstvo onoga pučanstva, koje uzdržava radom svojih žuljeva gospodarsko i narodno življenje u Istri. Duh kapitalizma i bankirstva htio bi razbiti vrste naših seljaka i radnika. To moramo zapriječiti. Ići moramo u boj za njegove i socijalne i gospodarske pravice te mu oživotvoriti tvrdu i čvrstu, jedinstvenu organizaciju. Ako bude naše pučanstvo gospodarski uništeno, bit će uništen također njegov narodni opstanak. Narod, koji izgubi svoju gospodarsku samostalnost, zapisan je u knjigu smrti. Vi ste se, veleć. gosp. župniče, postavili na stranu onoga pučanstva, iz kojega ste izašli i s kojim ste u cijelom svom životu radili i trpjeli. Stoga i jedinstvo radnoga pučanstva neka živi i neka postane za Istru ugaoni stup naše narodne moći i naše narodne kulture. Nijedna sila na svijetu ne će dijeliti goričkog seljaka i radnika od njegovog istarskog brata, s kojim hoće da radi i da se bori do konačne pobjede“. „Glavna skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri“, 1.

7 Josip Rustja bio je jedan od voditelja Zadružnoga saveza u Gorici. Radetić, *Istra pod Italijom 1918-1943*, 120.

8 O Liberatu Slokoviću, župniku u Sv. Petru u Šumi: Petar Pahović, „Liberat Sloković plovna supetarski“, *Istarska Danica 1980.*, Pazin 1979., 95-99; Slaven Bertoša, „Sv. Petar u Šumi u novom vijeku (17.-19. stoljeće)“, *Croatia christiana periodica*, 39, 76, 2015., 72; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 310, 527; isti, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 24, 95, 124; Željko Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)“ (dalje: „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“), *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, zbornik, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., 237, 245; isti, „Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca“, 53-54; Mladenka Hammer, „Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Popis)“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, 316.

9 Milanović objašnjava da je javno djelovanje u Istri zbog fašističkoga pritiska bilo teško ostvarivo, ali je sama skupština pokazala da su se nacionalni radnici u Istri posve podijelili u dvije skupine. Obje su skupine bile nacionalne i nastupale su zajednicili pred talijanskim vlastima i u javnosti. I jedna i druga bile su načelno

da je zbog promidžbe među hrvatskim i slovenskim pukom skupština u *Pučkome prijatelju* prikazana u „življim bojama“.¹⁰

Odvajanje od Političkoga društva Edinost skupštinom od 12. listopada 1922. istarski kršćanski socijalisti objašnjavaju istim prilikama koje su dovele na početku XX. stoljeća do utemeljenja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Kao i na prijelomu stoljeća, kada su istarski narodnjaci naglašavali nedovoljan i nedjelotvoran rad Edinosti za Istru, tako su i tada kršćanski socijalisti isticali slab rad i slabu aktivnost Edinosti u tome smjeru, zbog čega je postojao niz neriješenih pitanja koja se tiču istarskoga stanovništva, od političkih i gospodarskih do kulturnih. Smatraju da je, uz fašističko nasilje, nedovoljan i neuspješan rad Edinosti nakon Svjetskoga rata odgovoran za položaj istarskoga stanovništva. Ipak je sveukupna društvena situacija u poslijeratnome vremenu u talijanskoj državi, pa tako i u Istri, bila daleko složenija i bremenitija u odnosu na austrijsko vrijeme djelovanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Na prijelomu stoljeća radilo se o zastoju nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca, ali je on prevladan, da bi se u godinama neposredno pred Svjetski rat snažnije izrazile idejne razlike unutar nacionalnih redova, no ipak se jedinstvo Hrvatsko-slovenske narodne stranke održalo. Nakon Svjetskoga rata sve je izraženija gospodarska kriza istarskoga sela, gdje su prevladavali momenti

---

demokratske, premda se, prema Milanoviću, demokratizam kršćanskih socijalista više isticao, i to većom ljubavi i skrbi za seljački i radnički stalež. U gospodarskome i društvenome pogledu ni jedni ni drugi nisu imali „potanje izrađeni program“, ali je nacionalnoliberalna skupina više prihvaćala kapitalističke, a druga socijalne ideje. Glavna je idejna razlika bila u tome da je jedna bila načelno kršćanska, a druga bez određenoga vjerskoga svjetonazora. Napominje da to ne znači da su svi članovi prve skupine bili dobri kršćani, kao ni da su pristalice druge skupine svi bili loši kršćani ili čak protiv kršćanstva. Iznimaka je bilo s obje strane jer se nisu priključivali samo iz načelnih nego i iz osobnih razloga. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 141, 144-145.

- 10 Donesena je rezolucija kojom se Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri smatra „organizacijom narodne stranke u Istri“, a *Pučki prijatelj* njezinim glasilom. U jednoj rezoluciji skupštinari pozdravljaju svojega „ex-predsjednika“ Božu Milanovića, istarske prvake Dinka Trinajstića, Matka Laginju, Vjekoslava Spinčića i sve ostale nacionalne radnike „koji su si u radu za naš narod u Istri stekli zasluga“. Nakon prihvaćanja rezolucija (O donesenim rezolucijama i u *Pučkom prijatelju* od 2. studenoga 1922.: „Rezolucije sa glavne skupštine Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXIII, br. 43, 2. studenoga 1922., 2.) odlučilo se da novoizabrani odbor Političkoga društva uputi pozdrav Političkomu društvu Edinost u Gorici i Političkomu društvu Edinost u Trstu. Oba se društva smatraju bratskim društvima te će se stupiti u dogovor s njima da se kao najviša instanca za sva tri društva osnuje Narodno vijeće. Završetak teksta u *Pučkome prijatelju* bio je optimističan: „Svima je odsijevala radost sa lica, jer su svi osjećali, da se je onoga dana položio prvi temelj iza rata za solidni i sistematični rad oko preporoda našega naroda u Istri u narodnom, gospodarskom i socialnom pogledu“. „Glavna skupština Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri“, 1. O mogućoj instituciji Narodnoga vijeća često se raspravljalo povodom podjela nacionalnih liberala i kršćanskih socijalista. Milanović je smatrao da je za Josipa Wilfana bilo važno pitanje hoće li se za čitavo Primorje zadržati samo jedno političko društvo i to ono u Trstu ili će svaka od tri pokrajine imati svoje vlastito društvo koje će također preuzeti vodstvo u radu. Ako bude samo jedno društvo u Trstu, moći će Wilfan zastupati čitavo Primorje, sve Hrvate i Slovence u Italiji. No, ako svaka pokrajina bude imala vlastito političko društvo, moći će Wilfan zastupati samo manji dio Slovenaca, one u Trstu s okolicom. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 509-511.

poput poreznoga opterećenja i propadanja zadrugarstva. Seljaštvo – koje je u austrijskome razdoblju bilo temelj na koji se oslanjalo nacionalno vodstvo – stradava, njegov opstanak i njegova egzistencija bili su ugroženi. Kršćanski su socijalisti bili protivnici ekonomskoga liberalizma i banaka, što se jasno primjećuje u istupu Šime Červara i u pismu Engelberta Besednjaka. Taj će moment u kritičkome pristupu kršćanskih socijalista u godinama koje su uslijedile sve više jačati, kako je stradavalo i bilo uništavano zadrugarstvo utemeljeno u austrijskome vremenu.

Gospodarsko djelovanje istarskih kršćanskih socijalista, ali i ne samo u tome smislu, bit će povezano s djelovanjem goričkih javnih radnika pa će na prostoru Istre svoj rad pokretati i širiti Zadružni savez iz Gorice. Naravno, nije djelovala samo ta institucija već je svoju aktivnost provodio i Zadružni savez iz Trsta.¹¹ Za pokretanje radničkih i seljačkih saveza, o čemu je bilo govora na skupštini, zalagali su se Goričani pa će tako i istarski kršćanski socijalisti ubrzo krenuti prema tome da se promiče ideja seljačkoga saveza. Jedan od vidova djelovanja u tome smjeru bio je onaj preko tiska, gdje su se seljacima davale razne gospodarske upute pa i pravni savjeti, npr. kako napisati molbu ili kamo je treba uputiti. U Gorici je tako djelovao spomenuti Josip Bitežnik, koji je vodio Ljudsko tajništvo. U Istri će sličan način djelovanja ići preko *Razumnoga gospodara*, mjesečnoga priloga *Pučkoga prijatelja*.¹² Prilog će promicati ideju seljačkoga saveza, objavljivati pitanja seljaka i odgovore na njih, donositi razne gospodarske upute, ali i davati pravne savjete. Liberalno vodstvo Edinosti u Trstu kršćanski socijalisti smatrali su bliskim kapitalu i bankama pa će tako u narednim godinama kritizirati u svome tisku nepravedne visoke zarade i visoke kamate u bankarskome poslovanju, suprotstavljajući bankama djelovanje zadružnih organizacija, čiji se rad želi obnoviti i dalje razvijati, uzimajući u obzir i prikazujući primjere zadružnoga djelovanja na socijalno-kršćanskim načelima u europskim zemljama. Kritički će odnos prema bankama i krupnome kapitalu, suprotstavljajući im djelovanje zadružnih organizacija, sve više dominirati kao tematika u godinama koje su slijedile.

11 Josip Agneletto, „Zadružna zveza v Trstu“, *Jadranski almanah za leto 1924.*, ur. Janko Kralj, Trst – Gorica 1923., 65-68; David Doktorič, „Zadružna zveza v Gorici“, isto, 68-72; Josip Rustja, „Razvoj zadružništva v Juljski Krajini“, *Jadranski almanah za leto 1925-1930*, ur. Rado Bednarik, Gorica 1930., 58-71.

12 Nakon što je 1924. obnovljen Pučki prijatelj, s 1925. započinje peta godina izlaženja *Razumnoga gospodara* i njegovih 12 brojeva. Iduća 1926. je šesta godina izlaženja i tiskano je 12 brojeva (za studeni i prosinac dvobroj). Naredna 1927. je sedma godina izlaženja i tiskano je 6 brojeva (za siječanj i veljaču dvobroj). Posljednja 1928. je osma godina izlaženja i tiskana su tri broja (za veljaču i ožujak dvobroj). Bevk – Čermelj, „Periodne publikacije“, *Luč*, poljudno-znanstveni zbornik, IV, 1929., 76.

Među kršćanskim socijalistima okupljenim oko Tiskovnoga društva u Pazinu i *Pučkoga prijatelja* bilo je i onih koji su bili pripadnici Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri od njegova utemeljenja 1902. Tako su istarski svećenici koji su bili članovi Političkoga društva na početku XX. st. i prije rata podupirali njegov rad bili aktivni u namjerama obnavljanja njegova rada u talijanskoj državi. Pozivanjem na Trinajstića, Laginju i Spinčića u jednoj od rezolucija donesenih na skupštini 12. listopada 1922., istarski kršćanski socijalisti željeli su naglasiti da su upravo oni nasljednici istarskih narodnjaka i njihova predratna djelovanja. Premda je na skupštini (po izvješćivanju *Pučkoga prijatelja*) raspoloženje oko pokretanja samostalne aktivnosti bilo optimistično, ipak je zbivanje otišlo u drugome smjeru jer će fašističko nasilje i pogotovo dolazak fašističke stranke na vlast 28. listopada 1922., ubrzo nakon održane skupštine, suprotstavljenim stranama biti pokazatelj da će se položaj hrvatske i slovenske manjine još više pogoršati. Upućivalo je to obje strane na zbližavanje i dogovaranje, na kakav-takav sporazum. Inicijative za pregovore dolazile su s jedne i druge strane. Desećak dana nakon što je Mussolini preuzeo vlast, 9. studenoga 1922. Ulikse Stanger iz Opatije između ostaloga piše Mirku Vratoviću: „Političko društvo za Hrvate i Slovence ima prestati, a mjesto njega, ako već treba da se rastavimo od Trsta za volju mira, što ja ne odobravam, ima se ustrojiti novo političko društvo ‘Edinost za Istru.’“ Ante Iveša javlja Stangeru 7. prosinca 1922. da je „klerikalna struja“ ovlasila za pregovore Milanovića, Brajšu i Kraševca. Predsjednik Pododbora Edinosti za Istru Vratović ne želi sudjelovati u pregovorima, ali izjavljuje da će prihvatiti sporazum ako bude dobar. U pregovorima je došlo do kompromisnoga sporazuma, ali stvarne razlike u nazorima za vođenje politike građanskih grupa u Istri, konstatira Vjekoslav Bratulić, i dalje su izbijale u javnost. Za ilustraciju stanja u odnosima navodi dio Ivešina pisma upućena Stangeru 11. siječnja 1923.: „Danas je Vratović otišao na sjednicu Narodnog vijeća u Goricu. – Danas je izašao novi list ‘Istarska riječ’. (...) Danas je isto tako izašla i ‘Istra’, koja nije ništa drugo nego ‘Pučki Prijatelj’. Kakav je to sporazum, kad oni nastavljaju sa listom, koji izlazi isto u četvrtak kao i Pučki. Ne razumijem ništa.“¹³

Reagira i *Pučki prijatelj* od 28. prosinca 1922., koji piše da se potreba za sporazumom „dviju struja“ povećala „pritiskom onih, koji idu za tim, da našu narodnost što prije istrijebe iz Istre“, očito misleći na dolazak fašista na

13 Vjekoslav Bratulić, „Političke stranke u Istri 1918–1923“, *Labinska republika 1921. godine*, zbornik radova, 2, ur. Vladislav Brajković i Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., 189–190.

vlast u Rimu, koji je uslijedio ubrzo nakon obnavljanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Glasilo javlja da je sklopljen sporazum između Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri i Istarskoga pododbora Političkoga društva Edinost u Trstu. Sporazum se temeljio na načelu potpune jednakopravnosti obje struje. Utvrđeno je da se umjesto dotadašnjih političkih društava i novinskih glasila utemelji za Istru nova zajednička politička organizacija i novo zajedničko političko glasilo. Prestaju izlaziti *Pučki prijatelji* i *Stara naša sloga*, a umjesto njih izdavati će jedan zajednički konzorcij od četiri osobe novi politički tjednik za Istru, *Istarsku riječ*. Tiskovno društvo u Pazinu izdavati će umjesto *Pučkoga prijatelja* novi nepolitički, kulturno-gospodarski list pod nazivom *Istra*.¹⁴

Tako je krajem prosinca 1922. dogovoreno samostalno društvo Edinost, odvojeno od tršćanskoga društva, u čijem su vodstvu bile jednako-pravno zastupljene obje struje. U Odbor toga društva bili su izabrani Mirko Vratović (predsjednik), Šime Červar (potpredsjednik), Stojan Brajša i Ante Iveša (tajnici), Ivan Stari (blagajnik) i (članovi) Vjekoslav (Alojzij) Kraševac, župnik u Brezovici, Matko Crljenica, ravnatelj posujilnice u Puli, Tomo Šorli, notar u Podgradu, Fran Malalan, župnik u Ospi, Anton Stenta, trgovac u Oprtlju, Pavao Krajša, seljak u Kringi, i don Luka Kirac, župnik u Rakotulama.¹⁵

Međutim, sporazum će biti kratkotrajan jer će se idejna razilaženja i suprotstavljeni pogledi samo pojačavati, a radikalizaciji u stavovima pridonijet će i problematika vezana za Jadransku banku te zamjena nekadašnjih austro-ugarskih kruna za lire. Naime, Goričani su 1922. uspjeli ostvariti zamjenu određenih svota kruna. U prosincu 1921. slovenski zastupnici Virgilij Šček i Karel Podgornik intervenirali su kod ministra financija, iznoseći dokaze da ulozi primorskih zadruga u zavodima Kraljevine SHS nisu bili zamijenjeni u dinare i da to pitanje mora riješiti talijanska vlada. Šček je, bez dogovora s drugim zastupnicima, nastojao da se ostvari zamjena novca goričkim zavodima udruženima u Zadružni savez u Gorici. Mislio je pritom da bi se, ako se ostvari zamjena za goričko područje, mogao uspjeh proširiti i na Trst i na Istru. Pomoću socijalističkoga zastupnika Filippa Turattija i voditelja Pučke stranke (Partito popolare italiano) don Luigija Sturza uspjelo mu je ishoditi odluku vlade da će se mijenjati 4 000 000 kruna, s tim

14 „Našim pretplatnicima i našem narodu. Na rastanku s ‘Pučkim Prijateljima’“, *Pučki prijatelji*, god. XXIII, br. 51, 28. prosinca 1922., 1.

15 Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, I, 170–171.

da je stvarno promijenjeno 1 800 000 kruna. U svibnju 1922. akcija se proširila i pritiskom tršćanskoga Zadružnog saveza na ministarstva i preko delegacije Kraljevine SHS na konferenciji u Genovi u kojoj se nalazio Trščanin Otokar Rybář. Tada su Jadranska banka u Trstu i podružnice Ljubljanske kreditne banke u Trstu i Gorici dobile 16 milijuna lira kao odštetu za nezamijenjene austro-ugarske krune tih zavoda. Tu nisu bili uključeni interesi zadruge tršćanskoga i istarskoga područja, što je bilo razlogom žestokih napadaja iz redova kršćankosocijalističke struje na voditelje Političkoga društva Edinost iz Trsta. Trščani su optuživali Ščeka da je svojom separatnom akcijom više štetio stvari nego joj koristio jer bi se sa strane talijanske vlade moglo smatrati da je zamjenom novca goričkim zadrugama pitanje zamjene zadružnoga novca riješeno. Zadružnim savezima bile su mijenjane krune nakon sporazuma fašističke Italije i Kraljevine SHS 1924. u visini od 14 milijuna lira.¹⁶ Kada su talijanske vlasti mijenjale krune svojim novim

16 Isto, I, 126-127, II, 340-341. Kacin-Wohinz u navedenom djelu (I, 126) spominje istup socijalističkoga zastupnika iz Furlanije Giovannija Cosattinija u ožujku 1921., kada se u rimskome parlamentu zauzeo za zamjenu austro-ugarskih kruna: „Vlado in odgovorne ministre je vprašal, ali nameravajo odgovoriti na že večkrat zastavljeno vprašanje o politiki za pomiritev in zблиžanje ljudstev v Juljski krajini, s čimer je povezana tudi zamenjava 17.221.273,65 kron, last manjhnih zadružnih posojilnic in hranilnic, deponiranih ob razsulu Avstro-Ogrske v zavodih onostran meje.“ Značajan članak u povodu zamjene kruna donosi *Istarska riječ*: „Jadranska banka u Trstu i podružnice Ljubljanske Kreditne Banke u Trstu i Gorici dobile su od talijanske vlade putem jugoslavenske vlade iznos 16 milijuna lira kao odštetu za neizmijenjene a.-u. krune tih zavoda. Sa stanovite strane nastala je hajka, jer je bio po mnijenju nekih ljudi jedan dio te svote namijenjen zadrugama, odnosno da se je imao sav taj iznos razdijeliti izmedju svih onih, koji su pretrpjeli štetu ili konačno jer su interesi naših zadruga bili zapostavljeni. Ali ovo mnijenje nije ispravno. Gore navedena isplata tih 16 milijuna je samo jedan korak u rješavanju tog toliko zamršenoga problema. Pitanje izmjene a.-u. novčanica naših zadruga time nije riješeno nego ostaje još uvijek otvorena rana, kako iz početka tako i sada. (...) Dvojimo ipak da bi način pisanja nekih novina mogao štogod koristiti stvari. (...)“: Glasilo dalje navodi Josipa Wilfana: „Kako je poznato, naše hrvatske i slovenske zadruge na Primorju na talijanskom teritoriju deponovale do sloma a.-u. monarhije višak svojih uložaka kod zadružnih zveza u Ljubljani i Celju, kod kojih su bile začlanjene. Biti članicom zadružne zveze još ne znači biti podružnicom iste. Poslije sloma talijanska je vlada zabranila uvoz a.-u. novčanica i radi toga takodjer uvoz tih pologa naših zadruga. Zabrana je bila dignuta tekar onda, kad su bile unutar granica talijanskog kraljevstva krune već izmijenjene. Time su ostali oštećeni mnogi novčani zavodi, zadruge, posujilnice, trgovačka poduzeća, banke, trgovci, obrtnici i privatnici, koji su imali svoj novac preko granica, i kojim je ostala u rukama samo a.-u. ništa vrijedna valuta. Tako imaju n. pr. naše hrvatske i slovenske zadruge na talijanskom teritoriju oko 15 milijuna neizmijenjenih kruna, bilo u efektivnim a.-u. novčanicama, bilo u tražbinama napram jugoslavenskim zavodima preko granice. Razumije se, da su svi ti oštećenici poduzeli sve moguće korake da bi došli do svog novca t. j. do izmjene kruna po ključu od 60%. (...)“ Članak je opširniji, a na kraju je naveden zaključak koji se odnosi na Wilfanovo objašnjenje: „Dakle, kratko rečeno: radi se o interesima srpskih, hrvatskih i slovenskih državljana kod banaka i kreditnih zavoda, koji imaju u anektiranom teritoriju svoje sjedište ili svoje filijalke. A ti zavodi su Jadranska banka u Trstu sa sjedištem u Trstu i dvije podružnice Ljubljanske kreditne banke u Trstu i u Gorici. I za ovo je bilo, glasom te internacionalne pogodbe, namijenjeno ono 16 milijuna lira. Naše zadruge kod toga nikako ne ulaze, njihovo pravo ostaje netaknuto, za nas dakle sa svotom od 16 milijuna, plaćenih u gore navedene svrhe, pitanje nije riješeno. Kriva je dakle tvrdnja, da je bila ta svota od 16 milijuna namijenjena i našim zadrugama i da je time stvar definitivno riješena.“ „Domaće novosti. O izmjeni kruna.“, *Istarska riječ*, god. I, br. 15, 19. aprila 1923., 4. Eugen Legat, predsjednik Zadružnog saveza u Ljubljani, pisao je 17. veljače 1923. Matku Laginji, navodeći da Savez „ima circa 15 in pol milijon kron naložb goričkih, deloma tudi istarskih zadrug (...)“. Ostavština Matka Laginje u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Laginja Matko, *Gospodarska sveza za Istru*, R-6262/I, fsc., 1923 /II-VII mj./ (dalje: Ostavština Matka Laginje). Kacin-Wohinz u svojim istraživanjima piše da je nakon sporazuma fašističke Italije i Kraljevine SHS 1924. zadružnim savezima bilo zamijenjeno kruna u visini 14 milijuna lira. Ako bismo uzeli odnos zamjene 100 kruna za 60 lira, onda bi tim 14 milijuna

državljanima, tu su promjenu obavljale u dosta povoljnome odnosu, s obzirom na nisku vrijednost te valute nakon Svjetskoga rata – za svakih 100 kruna davalo se 60 lira (100 % prema 60 %).¹⁷

Socijalno-gospodarsko djelovanje kršćanskih socijalista i Katolička akcija

Vrijeme djelovanja istarskih kršćanskih socijalista su godine neposredno nakon Svjetskoga rata, kada se javljaju socijalni nemiri i revolucionarni pokreti. Papa Pio XI. kritizira neiskreno sklopljen mir voljom pobjednika, upozorava na teorije i pokrete sklone nasilju, na materijalizam i hedonizam, na bezvjerstvo kao uzrok svih zala. Enciklikom *Ubi arcano Dei consilio* 23. prosinca 1922. dao je poticaj Katoličkoj akciji, zamišljenoj kao organizacija laika u apostolatu Crkve pod nadzorom hijerarhije. Cilj Katoličke akcije je duhovna obnova i prožimanje javnoga života kršćanskim načelima, a 1925. dao joj je papa čvrst organizacijski oblik. Katolička akcija kao „pokret odozgo“ isključivo je laički pokret u koji se ne mogu učlaniti pripadnici klera, a djeluje po uputama episkopata i ima izrazito vjersko-moralnu svrhu, što znači da ne obuhvaća djelatnosti s ovozemaljskim ciljevima, kao što su zadruge, sindikati, političke stranke.¹⁸ Katolička akcija daje nov poticaj katoličkim pokretima, javlja se u mnogim europskim, a započet će djelovati i u prekoatlantskim zemljama.¹⁹

lira odgovarao iznos od 24 milijuna kruna (24 000 000 kruna uz 60 % = 14 400 000 lira ili 23 000 000 kruna uz 60 % = 13 800 000 lira). Prema podacima Josipa Rustje, bilo je u na području budućih Kraljevine SHS i Austrije 3. studenoga 1918., danom potpisivanja primirja Antantinih sila s Austro-Ugarskom, položeno preko 25 000 000 zadržanih kruna koje nije bilo moguće prenijeti preko demarkacijske linije, a i predviđeni rok za promjenu bio je prekratak. Rustja, „Razvoj zadruguštva v Julijski Krajini“, 64-65. S obzirom na podatak Rustje o krunama u zavodima u Kraljevini SHS i u Austriji, uz odnos 10 : 6, odgovaralo bi iznosu od 15 000 000 lira. U jednome Laginjinu zapisu od 6. svibnja 1924., koji se odnosi na njegov razgovor sa Štefanom Lovrečićem, tajnikom Zadruguštva saveza u Trstu, a sa svibnjem 1924. ravnateljem Saveza, ovaj mu je isticao kako odlazi u Beograd, „da tamo dobije austrijskih kruna, žigosanih i nežigosanih, koje je svoj dan vlada prikupila (...). Oni jih trebaju, jer Italijani zahtjevaju te krune (...). Pita me da mu dam preporuku od moje strane. Trebaju oko 24 milijuna kruna, jer je zamjena usredotočena kod Zadruguštva u Trstu ne samo za Istarske, nego i za Goričke zadruge i za one koje imaju sjedište u djelovima Kranjske, što su pali od Italiju. Na moj naročit upit, Lovrečić kaže, da Zadruguštva zveza ljubljanska kod ove izmjene ne ima već nikakva posla, a glede naše Gospod. Sveze za Istru potvrđuje mi posve stalno, što su svojedobno i pismeno potvrdili, da su u istinu predložili pravodobno njezin predlog za izmjenu, kao i predloge pojedinih Zadruga, koje imaju krune uloške kod naše Gospodarske.“ Ostavština Matka Laginje, *Gospodarska sveza za Istru*, R-6262/I, fsc., 1924 /I-VII mj./ U studenome 1924. s Laginjom je razgovarao Otokar Rybář. Izjavio mu je „kako su mu oni od Zadruguštva u Trstu silno zahvalni, što jim je besplatno od ovdje dobavio onih – rek bi do dvadeset milijuna kruna nežigosanih, koje jim je pred ovo nekoliko mjeseci Italija promjenila u lire po 60%.“ Ostavština Matka Laginje, *Laginjin dnevnik*, R-6261/IV, Rijeka-Kastav 1922. – 1924., bilježnica od 25. listopada do 5. prosinca 1924., 13. studenoga 1924.

17 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 562.

18 August Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, prev. Josip Ritig, Zagreb 1970., 300-301; Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1996., 438.

19 Hubert Jedin, „2. poglavlje. Benedikt XV, Pio XI i Pio XII“, *Velika povijest Crkve*, sv. VII, ur. Hubert Jedin

Socijalno-gospodarsko djelovanje kršćanskih socijalista, temeljeno na zasadama enciklike Lava XIII. *Rerum novarum* iz 1891.,²⁰ fašističkim vlastima bit će problematično. Značajne zadružne organizacije nastale u austrijskome vremenu, čiji rad kršćanski socijalisti nastoje obnoviti, nova vlast vidi kao oslonac jačanja i očuvanja ne samo gospodarske samostalnosti, tj. smatra da one imaju i nacionalnopolitičke razloge, to jest da sprječavaju asimilaciju netalijana pa im treba suzbiti rad ili ih uključiti u fašističke zadrugе.²¹

Ali Katolička je akcija²² bila aktualna i na početku XX. stoljeća, kada je Rimsku crkvu vodio Pio X. Njezina je načela izložio u enciklici *Il fermo proposito* (1905.). Poticao je katoličke organizacije da ujedine svoju energiju „u nastojanju da Isusa Krista vrata na ono mjesto koje mu pripada u obitelji, školi, zajednici“, ali je zahtijevao da takva društva moraju slušati „savjete i više upute crkvenih vlasti“. Jednom je drugom prigodom zapisao: „Crkva je po samoj svojoj naravi društvo nejednakosti: ona obuhvaća dvije kategorije ljudi, dušobrižnike i pastvu. Samo hijerarhija pokreće i nadzire. (...) Dužnost većine je da se podvrgne vlasti i pokorno izvršava naredbe onih koji je nadziru.“ Pio XI. je Katoličku akciju, kojoj je posvetio svoju prvu encikliku, opisao kao „organizirano sudjelovanje laika u svećeničkom apostolatu Crkve, koje nadilazi stranačku politiku“.²³

Pio X. zalagao se za češće uključivanje laičkih kateheta u dušobrižništvo, odnosno vjeronaučnoj poduci. No nije apelirao na laike samo na tome

i Konrad Repgen, Zagreb 2019., 26-28; Konrad Repgen, „3. poglavlje. Vanjska politika papa tijekom svjetskih ratova“, isto, 47-56; Georg May, „5. poglavlje. CIC i razvoj crkvenog prava do 1974.“, isto, 132-133; Erwin Iserloh, „9. poglavlje. Unutarcrkveni pokreti i njihova duhovnost“, isto, 254-257; Ludwig Volk, „18. poglavlje. Crkva u zemljama njemačkoga govornog područja (Njemačka, Austrija, Švicarska)“, isto, 445-446; André Tihon – Johannes Bots, „19. poglavlje. Crkva u zemljama Beneluxa“, isto, 462-463; Franco Molinari – Luigi Mezzadri, „20. poglavlje. Katolicizam u Italiji“, isto, 479-483; Quintín Aldea Vaquero – Antonio da Silva, „22. poglavlje. Crkva u Španjolskoj i Portugalu“, isto, 507-508; Félix Zubillaga, „24. poglavlje. Crkva u Latinskoj Americi“, isto, 561, 567, 577, 597, 605, 612, 617, 621.

20 *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka. Socijalni dokumenti Crkve*, uredio i uvod napisao Marijan Valković, Zagreb 1991., 1-30; Eamon Duffy, *Sveci i grešnici. Povijest papa* (dalje: *Sveci i grešnici*), prev. Olga Vučetić, Rijeka 1998., 239-240; Aleš Ušeničnik, *Sociologija*, Ljubljana 1910., 482-503.

21 Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana 1965., 165-174.

22 Katolička akcija veže se već za XIX. stoljeće, kada se katolički pokreti javljaju kao reagiranje na Francusku revoluciju i druge revolucionarne pokrete, reagiranje na liberalizam u smislu pokušaja obnove religioznosti, reagiranje na prosvjetiteljski indiferentizam, u čemu nisu sudjelovali samo duhovnjaci, već i pojedini laici, koji su mogli biti i iz viših redova, kao što su bili pripadnici plemstva. Djelovanje laika kreće u smislu obrane Crkve te obnove religioznosti, uz prisutnost i aktivnost klera. Katoličkom akcijom svakako se davao poticaj jačanju katoličkih pokreta koji su imali različite uvjete u pojedinim zemljama. Prodiranje laika na područje koje je dugo bilo pridržano kleru može se dijelom protumačiti manjkom svećenika i redovnika, ali je isto tako proizišlo odatle što su se svjesnije uvidali novi uvjeti apostolata. Rudolf Lill, „13. poglavlje. Počeci katoličkog pokreta u Njemačkoj i u Švicarskoj“, *Velika povijest Crkve*, sv. VI/1, ur. Hubert Jedin, Zagreb 1987., 249-261; Roger Aubert, „14. poglavlje. Katolički pokret u Francuskoj i Italiji“, isto, 262-267, 272-276; isti, „18. poglavlje. Daljnje postojanje katoličkog liberalizma u Zapadnoj Evropi“, isto, 341-342, 346.

23 Duffy, *Sveci i grešnici*, 248-249, 258.

posebnom području. Spominje se tako jedan razgovor koji je papa vodio s nekolicinom kardinala, koje je upitao: „Što je danas najpotrebnije za spas društva?“ „Izgradnja škola“, odgovorio je jedan. „Ne!“ „Trebaju graditi više crkava!“, odvratio je drugi. „Ne!“ „Pronalaženje svećeničkih kandidata“, predložio je treći. „Ne!“, izjavio je papa. „Najvažnije je danas da svaka župa može raspolagati skupinom prosvijetljenih, kreposnih, odlučnih i doista apostolskih laika.“ Naime, koliko je Pio X. naglašavao važnost organiziranoga laičkog apostolata, toliko je bio konzervativan u načinu kako promišlja njegovo djelovanje. Aktivnosti koje neposredno pružaju pomoć duhovnoj i dušobrižničkoj pastirskoj službi Crkve moraju u svim pojedinostima biti podložne njezinu autoritetu. No, čak ni drugi pothvati koji su utemeljeni da bi se opet uspostavila istinska kršćanska civilizacija u Kristu te sačinjavaju Katoličku akciju u navedenom značenju ne mogu se shvatiti kao nezavisni od savjeta i visokoga vodstva crkvenoga autoriteta.²⁴ Bio je svjestan nezabilaznosti laičkoga zalaganja da bi se profani život prožeo kršćanskim načelima, ali nije uzimao u obzir posebnost akcije katolika unutar društva već je u njoj gledao gotovo isključivo proširenje i produžetak akcije klera.²⁵

Katolička akcija: beramski đak Vjekoslav Gortan i trviški đak Vladimir Sironić

Katoličku akciju s početka XX. stoljeća, kada Katoličku crkvu vodi Pio X., povezujemo s osnivanjem „mladenačkih društava“ u Istri, posebno onih u Bermu i Trvižu; u radu prvoga društva sudjelovao je Vjekoslav Gortan, a drugoga Vladimir Sironić. Obojica su tada bili đaci, polazili su isti završni razred gimnazijskoga obrazovanja 1912.²⁶ Kada je Akademsko hrvatsko-

24 Roger Aubert, „28. poglavlje. Briga za poboljšanje dušobrižništva: sjemeništa, vjeronauk, katolička akcija“, *Velika povijest Crkve*, VI/2, 396–398.

25 Inspirirao se nekim formulama, s kojima je u Veneciji imao uspjeha (vodio je prije pontifikata dijeceze Mantovu i Veneciju), propagirao organizaciju Katoličke akcije prema jednom manje ili više uniformnom obliku, koji je laicima omogućavao isključivo ulogu izvršilaca zapovijedi pod strogim nadzorom biskupa. Trebalo je dakako da se katolici organiziraju u grupe da bi se aktivirali u najrazličitijim područjima, ne samo na području religioznoga apostolata u užem smislu nego i na polju društvenoga udruživanja, tiska i, dapače, političkih izbora. No za njega su to mogle biti samo konfesionalne organizacije koje bi se uključivale u okvire župe ili dijeceze te nasuprot episkopatu ne bi posjedovale nikakve samostojnosti, dok bi episkopat sa svoje strane opet bio strogo podređen rimskim direktivama. Bilo je neizbježno da jedna tako klerikalna koncepcija Katoličke akcije praktički posvuda, više ili manje, naide na potajne ili otvorene otpore. Na ist. mj. O Katoličkoj akciji u vrijeme Pija X.: Roger Aubert, „34. poglavlje. Rimsko pitanje i talijanski katolicizam – *Non expedit* u vrijeme Pija X, Benedikta XV i u početku pontifikata Pija XI do 1925.“, *Velika povijest Crkve*, VI/2, 458–464.

26 „V. Popis učenika upisanih u ovoj c. k. gimnaziji školske godine 1911.–1912.“, *IX. program C. k. velike državne gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1911.–1912.*, 15–17.

slovensko katoličko ferijalno društvo Dobrila (osnovano 22. kolovoza 1908. u Pazinu) pokretalo utemeljivanje seljačkih mladenačkih društava, između ostalih ustrojena su i ona u Bermu i Trvižu, i to uz pomoć tamošnjih svećenika.

Kako piše Božo Milanović, rezultat djelovanja istarskoga hrvatskoga katoličkog pokreta u predratnim godinama bio je – uz organizaciju hrvatskih katoličkih đaka – utemeljenje seljačkih mladenačkih društava. Tu je zadaću obavljalo društvo Dobrila uz pomoć seoskih svećenika. Cilj im je bio odgoj seoskih mladića za narodni, kulturni i gospodarski preporod istarskih Hrvata. Društva su vođena kršćanskim načelima, ali su poštivala i osobe drugih svjetonazora. Od 1911. do 1914. bilo je u Istri osnovano 19 mladenačkih društava. U Bermu je već 1905. osnovano Tamburaško društvo, koje je 1911. naslijedilo mladenačko društvo Istarska zora. Ono je 1914. imalo limenu glazbu. Društva Seljačka sloga u Bermu i u Trvižu dva su društva koja su najviše napredovala jer se za njih zauzimao u Bermu uz župnika Josipa Grašića tamošnji đak Vjekoslav Gortan, a u Trvižu uz župnika Aćima Pilata tamošnji đak Vladimir Sironić. U Bermu je župnik utemeljio posujilnicu, mljekaru, za mušku mladež organizirao tečaj za pletenje košara, a za djevojke tečaj za pletenje čipki. U tome je radu Vjekoslav Gortan bio župniku od velike pomoći. Također je i uspješan Tabor mladenačkih društava kod crkvice sv. Marije na Škrilinah kod Berma 25. kolovoza 1912., na kojem se okupilo oko 1000 ljudi, u mnogome zasluga Vjekoslava Gortana.²⁷

Vjekoslav Gortan studij prava započeo je 1913. u Beču, a nakon Svjetskoga rata nastavio u Zagrebu, gdje je 1928. doktorirao. Sudjelovao je u združnome pokretu te u radu združnih organizacija. Prelaskom u Zagreb nakon rata nastavio je s tom djelatnošću. Zauzimao se za jačanje združnih organizacija kreditnoga karaktera, a poslije i proizvodnih i nabavnih zadruga. Bio je među osnivačima Zadružne sveze 1920., a do 1946. sudjelovao je u osnivanju mnogih drugih zadruga. O zadrugarstvu je pisao popularne članke u raznim časopisima i pučkim kalendarima.²⁸

27 Milanović, *Hrvatski narodni preporod*, II, 448; isti, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 37-38; Vlado Sironić, „Dr Vjekoslav Gortan“, *Istarska Danica* 1976., Pazin 1975., 71-74.

28 Gortan je naveden kao član Društva sv. Mohora za Istru iz Zagreba u sve tri *Danice* – za 1925., 1926. i 1927. – koje objavljuju Popis društvenih članova: „Članovi Društva sv. Mohora za Istru“, *Danica, koledar za prostu godinu 1925.*, Trst 1924., 185; „Članovi Društva sv. Mohora za Istru“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, Trst 1925., 185; „Članovi Društva sv. Mohora za Istru“, *Danica, koledar za prostu godinu 1927.*, Trst 1926., 187. O Vjekoslavu Gortanu: Zdravko Matić, „Ivan Merz, suutemeljitelj i idejni vođa hrvatskoga orlovstva“, *Croatica christiana periodica*, 33, 63, 2009., 163, 167, 171; R [Redakcija], „Gortan, Vjekoslav“, *Istarska enciklopedija*, 269. Dalje ovdje u tekstu prikazan je članak iz *Danice*, V. G. (nedvojbeno Vjekoslav Gortan), „Zadrugarstvo“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, 68-77. Njegov je članak prilog o djelovanju kršćanskih socijalista koji su se okupljali oko *Danice* kao glasila Društva sv. Mohora za Istru.

Vladimir Sironić rodio se 1894. u Trvižu kao prvo dijete u brojnoj obitelji Petra Sironića, koji je bio poznat širom Istre kao agilan hrvatski rodoljub i dobar govornik.²⁹ Nakon završena osnovnoga školovanja prešao je u Carsko-kraljevsku veliku hrvatsku gimnaziju u Pazinu. Kao učenik viših razreda bio je član katoličke srednjoškolske organizacije, a neko vrijeme i njezin tajnik.³⁰ Nastojanjem župnika Aćima Josipa Pilata i Vladimira Sironića u Trvižu je 8. prosinca 1911. osnovana udruga Hrvatsko katoličko mladenačko društvo Seljačka sloga,³¹ koje je pored ostalih katoličkih mladenačkih društava u Istri pokretalo Akademsko ferijalno društvo Dobrila (slika 1). Pazinsku gimnaziju Sironić završava te polaže ispit zrelosti 1912. U znak pohvale i priznanja – nakon završenoga gimnazijskog školovanja³² – dobio je za dar knjigu biskupa Rottenburga Paula Kepplera³³ *Mehr Freude (Više radosti)*³⁴ s posvetom Bože Milanovića i Ante Marčaca, u ime

29 O njemu: „Vijesti. Petar Sironić.“, *Istarska Danica* 1951., Pazin 1950., 95; VIS, „Petar Sironić (prigodom 100-godišnjice rođenja i 25-godišnjice smrti)“, *Istarska Danica* 1974., Pazin 1973., 92-98; Leopold Jurca, *Moja leta v Istri pod fašizmom. Spomini*, Ljubljana 1978., 30, 42, 85-86, 88; Željko Klaić, „Skupština u Kozini Političkoga društva Edinost 10. srpnja 1922. i namjera obnove rada Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u listopadu 1922.“ (dalje: „Skupština u Kozini“), *Histria*, 9, 2019., 156-157, 159, 166, 171.

30 Ante Sironić, „Pazinski razgovori. Intervju s novinarom Vladom Sironićem.“ (dalje: „Pazinski razgovori“), *Zvona*, god. XIX, br. 5 (165), Rijeka, svibanj 1981., 8; S. R., „U povodu smrti Vladimira Sironića. Najstariji hrvatski katolički novinar“ (dalje: „U povodu smrti Vladimira Sironića“), *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 9 (561), 3. ožujka 1985., 5.

31 „Pazinski kotar: Jedan uspjeh akad. prosvj. društva 'Dobrile'“, *Naša sloga*, god. XLIII, br. 50, Pula, 14. prosinca 1911., 4; Božo Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, Pazin 1992., 37-38; Željko Mrak, „Aćim Josip Pilat i Hrvatsko katoličko mladenačko društvo Seljačka sloga“, *Istarska Danica* 2009., Pazin 2008., 130-131.

32 „V. Popis učenika upisanih u ovoj c. k. gimnaziji školske godine 1911.-1912.“, *IX. program C. k. velike državne gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1911.-1912.*, Pazin 1912., 15-17.

33 Paul Wilhelm von Keppler (1852. – 1926.) bio je njemački katolički teolog i biskup. Studirao je teologiju na Sveučilištu u Tübingenu, gdje je doktorirao 1883. Iste godine na tom je fakultetu izabran za profesora Novoga zavjeta. Profesor moralne i pastoralne teologije postao je 1889. Od 1894. do 1898. predavao je moralnu teologiju na Teološkome fakultetu Sveučilišta u Freiburgu. Imenovan je 1898. biskupom Rotenburške biskupije. Najžešća faza crkvenoga spora oko modernizma i antimodernizma dogodila se za vrijeme Kepplerova mandata. Keppler je stao na stranu antimodernizma i postao njegovim glasnogovornikom u njemačkome episkopatu. O Keppleru: Roger Aubert, „Reformni katolicizam u Njemačkoj“, *Velika povijest Crkve*, sv. VI/2, ur. Hubert Jedin, Zagreb 1981., 401-409; Rudolf Lill, „Njemački katolicizam između u kulturkampfa i 1. svjetskog rata“, isto, 469-481.

34 Rotenburški biskup Keppler raspravlja o tome kako je u svijetu iščezlo veselje i radost. Smatra da je prvi uzrok „brezverski, nekršćanski časovni duh. Ta je pravi sovražnik in morivce veselja. Ta duh izkuša zamoriti vega in jo tudi ljudstvu izvrti iz srca; in vendar je vera vir veselja, ki more edina osrečiti ljudstvo. (...) Sadovi toga duha so: duševno-telesna propast; razdejanje živčevja do mozga; uničenje moči življenja in trpljenja, utrujenost, pesimizem, fatalizem, samomor. Zato pa zopet nazaj h krščanski veri, nazaj k zdravemu krščanskemu življenju, k verski resnobi, k ponižnosti in srčni preprostosti, k skromnemu, plemenitemu, čistemu mišljenju, k religiji, k Cerkvi, h Kristusu! (...) Religija zajema studence sladkega veselja mnogo globlje, ker jih ne morejo okužiti talne vode, in odpira še novih studence veselja v svojem višjem kraljestvu z nadnaravno vsebino“. Ušeničnik, *Sociologija*, 569-570. Karakterističan je osvrt koji ukazuje na aktualnost teme i nakon Prvoga svjetskog rata. „Prije desetak godina izdao je rotenburški biskup von Keppler prekrasnu knjigu s naslovom 'Mehr Freude'. Knjiga je namijenjena najširoj publici, pa i nekatolicima. Raspačana je u mnogo hiljada primjeraka. Prvo se izdanje jednostavno razgrabilo. U predgovoru drugog izdanja navodi pisac: »Polazna točka i povod knjizi jest deficit radosti, što ga moderni, kulturni život pokazuje. Zato sam to morao najprije konstatovati, i ako mi je to bilo od svega najneugodnije. Promišljeno sam se kod toga služio auktoritetima, koje moderni i te kako cijene. Uza sve to bijah pripravan, da će mi oštro prigovarati i da će me prekoračiti s pesimizma. Ali kako sam

bogoslova i odbornika Akademskoga ferijalnog društva Dobrila (slika 2).³⁵ Nakon mature stupio je po očevoj želji na bogosloviju u Gorici, ali se osjećao pozvanim za laički stalež pa je odlučio upisati pravo na Sveučilištu u Zagrebu. Kao sveučilištarac bio je član domaćega Istarskoga akademskog društva Dobrila i Hrvatskoga katoličkog akademskog društva Domagoj. Godine 1914. buknuo je svjetski rat i ubrzo je u vojsku pozvan njegov otac,³⁶ a nakon toga i Vladimir. Proglašen zbog problema sa srcem nesposobnim za ratnu službu, završio je kao vješt pisar na njemačkome jeziku u vojnoj službi u Tivtu. *Ratna knjiga* časopisa *Luč* (Zagreb 1914./1915.) donosi podatke o članovima Domagoja koji su pozvani u vojnu službu i onima koji su od nje oslobođeni te podatke o članovima i seniorima koji su prisutni u Zagrebu u ljetnome semestru 1914./1915. Vladimir Sironić naveden je među onima koji su slobodni od vojne službe i borave izvan Zagreba.³⁷

Nakon sloma Austro-Ugarske Sironić se vratio kući. Talijanske su čete zaposjele Istru te se razmjestile i po većim istarskim selima. Kasne večeri uoči Cvjetnice 1919. odveli su talijanski vojnici Sironića, župnika u Trvižu Josipa Pilata, seoskoga župana i njegova sina. Župan je pušten, a ostali su zadržani. Kako su okupacijske vlasti pristupile mnogim konfinacijama, naći će se tako župnik Pilat na Sardiniji,³⁸ a Sironić biti interniran u Forte Procolo kraj Verone, gdje će susresti brojne znance iz Istre. U rujnu su svi bili prebačeni u selo Gardolo nedaleko od Trenta. Koncem studenoga Sironić je

---

se iznenadio: mjesto prigovora, sa svih strana odobravanje, svi priznaju taj deficit. Opće priznanje s najrazličitijih strana, a usto ona neobuzdana želja, s kojom tisuće i tisuće posegnuše za knjižicom, zar nije to nov, upravo potresan dokaz, kako moderno doba trpi od pomanjkanja sreće i radosti.« Autor osvrta konstatira: „Jasno je dakle, da moderna materijalistička kultura sa svojom tehnikom nije donijela svijetu ni mira ni sreće ni zadovoljstva, nasuprot, da ga je uza sav svoj vanjski sjaj ostavila u nutarnjoj tami, bijedi, samoći i razdvojenosti“. Ivan Kozel, „Kod modernih“, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 3, 1, 1921., 10-14.

35 Po podacima navedenim u knjizi darovanoj Sironiću, tiskana je u Freiburgu 1911., a prvo izdanje (prema Ušeničnik, *Sociologija*, 569) je iz 1909.

36 Petar Sironić je nekoliko mjeseci po izbijanju rata bio sa starijim godištima pričuvnika mobiliziran, premda je po carskome *erlassu*, tj. naredbi, trebao biti oslobođen vojničke dužnosti jer je imao veliko imanje i brojnu djecu. Bilo je primjera da su među njegovim suseljanima oslobođeni neki s manjim posjedom i manjim brojem djece. Naime, pazinski su ga talijanski politički protivnici ocrnili pred vlastima kao *politisch verdächtig*, politički opasnoga. Ni zahtjev njegove žene da ga se oslobodi nije bio usvojen. Petar se tek nakon završetka rata vratio svojoj brojnoj obitelji. VIS, „Petar Sironić (Prigodom 100-godišnjice rođenja i 25-godišnjice smrti)“, 95-96.

37 Ante Močibob, „Vladimir Sironić. U povodu 90-godišnjice rođenja“ (dalje: „Vladimir Sironić“), *Istarska Danica* 1984., Pazin 1983., 106-107; Tihana Luetić, „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća“, *Croatia christiana periodica*, 36, 69, 2012., 74; A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8; S. R., „U povodu smrti Vladimira Sironića“, 5.

38 Vladimir Sironić, „Aćim Josip Pilat“, *Istarska Danica* 1977., Pazin 1976., 43; „Konfinirani na Sardiniji“, *Istarska Danica* 1984., Pazin 1983., 122; Željko Klaić, „Istarska emigracija između dva rata“, *Istarska Danica* 1992., Pazin 1991., 86; Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 60.

pušten kući.³⁹ Ubrzo se i vjenčao, oženio se Adelom (Adelkom) Mulec (1897. – 1942.) iz Maribora.⁴⁰

Razumljivo je da je, kada razmatramo navedene aktivnosti tih godina, riječ o hrvatskome katoličkom pokretu u Istri koji je pokrenuo biskup Mahnić, ali je i ideja Katoličke akcije morala biti prisutna u pozadini. Istarski kršćanski socijalisti koji su čitali i poklonili Kepplerovu knjigu Sironiću morali su biti upućeni u koncepcije i zasade Pija X., upućeni u razdoblje modernističke, odnosno antimodernističke krize. *Glas Koncila* u povodu smrti Vladimira Sironića 1985. navodi da je bio „hrvatski katolički intelektualac koji je poznao živa biskupa krčkog Antona Mahnića, utemeljitelja organiziranog apostolata katoličkih laika u Hrvatskoj na početku ovoga stoljeća“.⁴¹

Katolička akcija i opće prilike nakon dolaska biskupa Alojzija Fogara

U godinama će nakon Svjetskoga rata doći do promjene na čelu Tršćansko-koparske biskupije, od koje su gorički i istarski kršćanski socijalisti očekivali poboljšavanje položaja Slovenaca i Hrvata. Riječ je o dolasku novoga biskupa Alojzija Fogara, koji je bio furlanskoga podrijetla i dobar poznavatelj tadašnjih prilika. Očekivali su od njegova posredovanja i stajališta potporu „narodnoobrambenom radu“, kao što su je svojevremeno gorički kršćanski socijalisti predvidjeli od Talijanske pučke stranke i don Luigija Sturza, kada je ostvarena zamjena austrijskih kruna goričkim zavodima udruženima u Zadružnome savezu u Gorici.⁴² Kada su se krajem 1923.

39 A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8; S. R., „U povodu smrti Vladimira Sironića“, 5; Moćibob, „Vladimir Sironić“, 107.

40 Vladimir Lončarević, „Vladimir Sironić: ‘Meni je glavno da sam kršćanin’“, *Glas Koncila*, god. LIV, br. 49, Zagreb, 6. prosinca 2015., 21.

41 S. R., „U povodu smrti Vladimira Sironića“, 5.

42 Talijanska pučka stranka (*Partito popolare italiano*) utemeljena je u Rimu 1919. Vodio ju je don Luigi Sturzo. Opširnije o dotičnoj problematici i stranci: Milica Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasjedbo 1918-1921*, Maribor 1972., 156-163; ista, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, I, II, 127, 172-179, 205-210, 398-399; R. Aubert, „34. poglavlje. Rimsko pitanje i talijanski katolicizam – *Non expedit* u vrijeme Pija X, Benedikta XV i u početku pontifikata Pija XI do 1925.“, 464-469; Stipan Trogrlić, *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918.-1943.*, Pazin 2019., 24-25. Zanimljiva je jedna reakcija u vezi s problematikom mogućega povezivanja kršćanskih socijalista sa strankom don Sturza. Jedna od optužbi nacionalnih liberala bila je da se kršćanski socijalisti u svojoj aktivnosti žele priključiti Pučkoj stranci. Takva optužba zahvatila je i Božu Milanovića 1925. pisanjem zagrebačkoga *Obzora*, optužujući ga istodobno da denuncira. Milanović će pokrenuti sudski postupak protiv urednika *Obzora* i taj će spor dobiti. Naime, u srpnju 1922. razgovarao je u Zagrebu Virgilij Šček s Matkom Laginjom. Pitao ga je za „savjet, bi li se i u parlamentu (i u opće službeno) priključili pučkoj stranci (partito popolare)“. Laginja je odgovorio: „Naš zadnji ideal je: meda na doljnj. toku Soče i sjeverozapadno preko nje tzv. beneški Slovenci“. Dalje s tim u vezi Laginja piše: „To ne smje u sadanji njih. program. Ali smije i mora u pozitivni program: što šira autonomija naših pokrajina, a dotle bezuvjetno očuvanje jezika i svijesti narodne. Uvjat:

ponovno izrazile idejne suprotnosti i razvili sukobi te ponovno pokretale akcije uspostavljanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, prvak istarskih nacionalnih liberala Mirko Vratović izjavljuje da je Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri samo „filijalka biskupskog ordinarijata“, da ima malo privrženika i da društvo namjerava započeti s napadima kako bi u Istri jedna stranka otpala te je konstatirao da je biskup Fogar pozvao slavenske duhovnike i naredio im da posvuda ustanovljuju katolička društva kako bi kroz njih provodili „onu politiku, koja im bude najmilija“. ⁴³ Istarski kršćanski socijalisti bili su optimistični i podupirali su dolazak biskupa Fogara: „Novoga biskupa poznamo kao uzornog i idealnog svećenika, i u narodnom pogledu za sve jednako pravednog. Pod njegovom upravom može se naš narod u koječemu nadati boljim danima.“ ⁴⁴

Alojzij Fogar, koji je na biskupsku stolicu došao 1924., zagovarao je Katoličku akciju, zalagao se za očuvanje prava svećenstva i za pravo hrvatskih i slovenskih svećenika na materinski jezik u bogoslužju, a kao biskup odobrit će pravila Društvu sv. Mohora za Istru. ⁴⁵ Naveden je na Popisu članova Društva sv. Mohora za Istru u *Danici* za 1927. ⁴⁶

Za razumijevanje uloge tršćansko-koparskoga biskupa Fogara, kao i njegova odlaska s biskupske stolice 1936. zbog fašističkoga pritiska, zbog čega je morao otići i gorički nadbiskup Frančišek Borgia Sedej 1931., zna-

---

da svi zastupnici pristanu.“ Za sudski postupak koji je pokrenuo Milanović bili su zainteresirani mnogi istarski krugovi u Zagrebu. U *Obzoru* od 14. svibnja 1925. Milanović odbacuje optužbe: „G. dopisnik tvrdi u svojem 'pismu' – bez dokaza – da ovdješnja hrvatska stranka, za koju tvrdi, da sam joj ja na čelu, radi oko toga, da se naš živalj priključi talijanskoj popolarskoj stranci. Izjavljujem najodlučnije, da je to prosta kleveta. Kad bi bila kakva kooperacija za naš narod (i narodnost) samo korisna, a nimalo štetna, smatrali bismo pametnim, da se njome poslužimo, a na fuziju nijesmo nikada niti mislili.“ Željko Klaić, „Božo Milanović u tisku 1925. i 1926. godine“, *Istarska Danica* 1995., Pazin 1994., 101-105; isti, „Politički krug Matka Laginje od 1918. do 1930. godine“, *Ivan Matetić Ronjgov, zbornik 5, Hrvatski istarski preporoditelji Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić*, gl. ur. Vinko Tadejević, Rijeka 1996.-1997., 180-181, 184; Stipan Trogrlić, *Mons. Božo Milanović istarski svećenik (1890.-1980.)*, Zagreb 2011., 72-79. U pozadini sudskoga postupka stoji i Matko Laginja kojem Milanović zahvaljuje u pismu 22. travnja 1926. Glavni sadržaj pisma odnosi se na rad i djelovanje Društva sv. Mohora za Istru, ali na njegovu početku Milanović piše: „Kad sam bio koncem februara u Zagrebu, želio sam govoriti s Vama, ali Vas onih dana nije bilo u Zagrebu. Dozvolite, velemožni gospodine, da Vam se ovim putem zahvalim, što ste u mojem postupku proti 'Obzoru' i Vi sa svoje strane pripomogli, da je pobijedila istina. Vaše mnijenje je za nas ovdje dragocjeno.“ Ostavština Matka Laginje, Laginja M., *Korespondencija*, R-6259 b.

43 Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, II, 329.

44 „Novi pastir među svojim stadom“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 10, 6. ožujka 1924., 1.

45 O Fogaru: „Fogar Alojziji“, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 4. snopić, Gorica 1977., 373-376; Milica Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizam u Evropi. Primorska 1925-1935* (dalje: *Prvi antifašizam u Evropi*), 160-167, 173-194; Stipan Trogrlić, „Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920.-1939.“, (*Anti*) *fašizam u prošlosti i sadašnjosti*, zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Puli 3. listopada 2014., gl. ur. Milan Radošević, Pula 2015., 73; isti, *Mons. Božo Milanović istarski svećenik (1890.-1980.)*, 70, 74-77, 92-95, 124; isti, *Katolička crkva u Istri između u otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918.-1943.*, 44-52; Ivan Grah, „Fogar, Luigi“, *Istarska enciklopedija*, 230.

46 „Članovi 'Društva sv. Mohora za Istru'“, *Danica, koledar za prostu godinu 1927.*, 178.

čajne su opće prilike u kojima su se nalazili i u kojima su djelovali, kao i sama Katolička akcija koju je pokrenuo Pio XI. Nesumnjivo je da je Mussolini ubrzo nakon Lateranskih ugovora morao spoznati da ga Crkva bezuvjetno ne podržava ni u unutrašnjoj, a kamoli u vanjskoj politici. Naprotiv, Katolička akcija doživjela je polet, pogotovo s obzirom na grupe mladeži i studenata. S vremenom je to postala sve veća zapreka za prožimanje talijanskoga društva fašističkim težnjama, čega je Mussolini pomalo postao svjestan. Tako će 1931. doći do krize tijekom koje je papinska vanjska politika došla do granice svojih sposobnosti i na kraju morala prihvatiti poraz. Po Mussoliniju, Katolička akcija dobila je previše prostora.

Sukob je započeo u ožujku prigovorom fašističkoga sindikalnog tiska da Katolička akcija prekoračuje svoje kompetencije te prelazi na političko-socijalno područje. Zahvaljujući sve jačoj fašističko-katoličkoj novinarskoj polemici u pozadini, vlada je u travnju diplomatskim putem postavila zahtjeve koje je Sveta Stolica odbila. Riječ je bila o dvama pitanjima: sadržajnom – gdje se nalazi granica crkvenoga i izvanckvenoga, i političkom – tko ima pravo odlučivanja o pomicanju te granice. Crkva je u drugome pitanju uzela sebi pravo na neograničenu, autonomnu nadležnost. U prvome je pitanju zahtijevala pravo ne samo na unutarvjerska okupljanja (služba Božja i dijeljenje sakramenata) nego i na prostor socijalnoga katolicizma. U konkordatu je Italija priznala Katoličku akciju i njezine raznolike oblike koji su podređeni crkvenomu vodstvu, a „razvijaju svoju djelatnost izvan svake političke stranke, poradi širenja i ostvarivanja temeljnih katoličkih načela“. U te rasprave uključio se javno i Pio XI. On je stao iza socijalnih katoličkih organizacija, nazivajući ih „zakonitima, nužnima, i nezamjenjivima“ te u otvorenome pismu milanskomu kardinalu Schusteru, krajem travnja, oštro napao fašistički odgoj usmjeren na mržnju i nepoštovanje mladeži. U tim su okolnostima, sredinom svibnja, svečana crkvena slavlja dobila osobitu političku važnost.

Mussolini je 29. svibnja upravnim mjerama započeo s raspuštanjem katoličkih udruženja mladeži i studenata. Nakon uzaludnih žalbi i izmjene nota, papa je prosvjedovao 19. lipnja 1931. enciklikom *Non abbiamo bisogno* protiv policijske akcije. Enciklika je oštro reagirala na fašistički napad kao nepravdu usmjerenu prema Crkvi. Iznosi se da Mussolinijev monopol na odgoj djece i mladeži počiva na idejnome svijetu koji otvoreno prelazi u istinsko i stvarno pogansko uzdizanje države na razinu božanstva; taj

je svijet potpuno suprotan prirodnom pravu obitelji, a još više vrhunaravnomu pravu Crkve. Fašističko poimanje države, koje sebi bez iznimke prisvaja mladi naraštaj, nije spojivo s katoličkim naukom. Prisega koja se zahtijeva od članova fašističkih organizacija „u tom obliku nije prihvatljiva“, a u najboljem slučaju mogla bi se izreći samo uz duhovnu suzdržanost. No, enciklika nije išla za konačnim prekidom s režimom. U njoj je naglašeno da se papa dosad suzdržavao od otvorene osude pa ni ovdje ni na koji način ne osuđuje fašističku stranku kao takvu – odbacuju se i osuđuju samo oni elementi njezina programa i njezine prakse koji su nespojivi s katoličkim imenom i katoličkom vjerom.⁴⁷

Nakon sklopljenoga konkordata potpisnici su krenuli sređivati međusobne poslove preko poslanstva. Pri Sv. Stolici imenovan je poslanikom Kraljevine Italije Cesare Maria De Vecchi di Val Cismon, a pri talijanskoj državi nuncij Francesco Borgongini Duca. De Vecchi, koji se nastojao zalagati i zastupati interese režimske politike prema nacionalnim manjinama, u siječnju se 1930. žalio da se Ministarstvo pravosuđa i vjere te Ministarstvo unutarnjih poslova bave talijanizacijom svećenika u Julijskoj krajini, dok je on sam u toj važnoj stvari nemoćan jer se crkvena vlast ukopala iza kanonskih odredbi koje propisuju vjeronauk u Crkvi na materinskome jeziku. Savjetovao je da svi državni organi, s fašističkom strankom, poduzmu mnoštvo mjera o kojima će raspravljati sa Sv. Stolicom, koja ima drugačija gledišta, dok se uz pomoć željezne državne organizacije ne riješe sve stvari koje se tiču Sv. Stolice, kako bi svaka akcija na određenom području bila odmah praćena protumjerom, ali na drugome području, „tako da bo na voljo orožje za trgovanje po diplomatski poti, in tako da bodo enotne smernice naglo ustvarile nacionalni kler“.⁴⁸

Zemaljske civilne vlasti su konkordat tumačile tako da se Crkva podredila talijanskim nacionalnim interesima te su progonile slavenske svećenike prema civilnom kaznenom zakonu. Pravu namjeru talijanske vlade izrazio je javni državni tužitelj Mandruzzato prigodom svečanoga otvorenja juridične godine 19. siječnja 1931., kada je između ostaloga rekao: „Moramo se nadati, da će se doskora prestati tolerirati neki sistemi, osobito što se tiče upotrebe jezika, koji nije naš. Upotrebu slavenskog jezika u crkvi moramo osuditi. I svećenici nam moraju tu također pomoći. Ali u pograničnom se području

47 Konrad Repgen, „3. poglavlje. Vanjska politika papa tijekom svjetskih ratova“, *Velika povijest Crkve*, VII, 52-55.

48 Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizam v Evropi*, 168-169.

svećenici služe onim jezikom, koji nitko ne treba da znade. Proti takvim svećenicima moramo ustati.⁴⁹ Od biskupskoga ordinarijata u Trstu glavni državni tužitelj zahtijeva da se gotovo svi svećenici Hrvati i Slovenci koji su još u Istri maknu ili zato što drže kršćanski nauk hrvatskim ili slovenskim jezikom ili zato što s narodom govore hrvatski ili slovenski ili zato što djecu uče vjeronauk na hrvatskome ili slovenskome jeziku. Fran Barbalić je tada komentirao: „Kada bi biskupski ordinarijat pristao na ovaj zahtjev talijanskih vlasti, naš bi narod ostao stado bez pastira. Gotovo svim onim svećenicima, koji su bili rođeni izvan Istre, bila je odbijena molba za talijansko državljanstvo; malne svi dobiše izgon“.⁵⁰

Stradanje slovenske i hrvatske manjine bilo je 1930. veliko, ne samo zbog masovnih uhićenja i sudskoga procesa u Trstu protiv četvorice slovenskih mladića zbog događanja u Bazovici. To je sigurno utjecalo na to da je Zbor svećenika sv. Pavla napao fašistički režim tolikom oštrinom u spomenici papi da se zauzeo za cijelu manjinu, ne samo za vjernike, te da je najvišim crkvenim vlastima zaprijetio raskolom ako se ne zauzme za potlačene. Sv. Stolica je na spomenicu odgovorila tako da je poslala u Julijsku krajinu apostolskoga vizitatora mons. Lucu Pasetta, koji po mnijenju talijanskoga poslanika u Beogradu Carla Gallija nije bio po volji Slovenaca. Glavni je rezultat njegove vizitacije bio odstup slovenskoga nadbiskupa Frančiška Borgie Sedeja 23. listopada 1931. Odnos civilnih vlasti prema vjernicima i svećenicima neće se poboljšati nego će se i pooštriti.⁵¹

Za potlačenu nacionalnu manjinu odlučno se zauzela Katolička crkva u Jugoslaviji. Zagrebački nadbiskup Antun Bauer kao predsjednik biskupske konferencije u pastirskom se pismu obraća katoličkim vjernicima poslanicom *Molitve za vjersku slobodu naših sunarodnjaka u Italiji*, donesenom 30. siječnja 1931., kojom poziva da se na blagdan sv. Josipa 19. ožujka, zaštitnika

49 Barbalić, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, 48–49; Kacin-Wohinz, *Prvi antifazišem v Evropi*, 169–173.

50 Barbalić, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, 49.

51 Odstup Sedeja je Kacin-Wohinz, *Prvi antifazišem v Evropi*, 174–176, 189, ovako komentirala: „Praosnova mu je bilo ljudstvo in ne narod, domovina mu je pomenila okolje, v katerem je vladal, zato se je tudi branil z argumenti, da izhaja iz ljudstva in da je bil Slovenec, še preden je postal nadškof. Glede tega je bil nepopustljiv do civinih oblasti. V politiko se neposredno ni vtikal, tudi v Mohorjevo družbo ne, pač pa je dejal cerkveno kritje društvenemu življenju, da ni bilo razpuščeno. Njegova edina politika je bil Evangelij. Do oblasti je bil lojalen, in to je zahteval tudi od duhovščine. Da bi ohranil mir in preprečeval žrtve, je popuščal civilnim oblastem, kar zadeva premeščanje duhovnikov, ne pa glede jezika. Njegov poglavitni namen je bil ohraniti cerkvi vernike obojne narodnosti in ščititi cerkveno avtoriteto. Ob odstopu je postavljajl pogoj, da mora biti njegov naslednik pravičen, z znanjem slovenščine, zato je z imenovanjem Sirottija za apostolskega administratorja goriške nadškofije doživel nepopravljiv udarec.“ Trogrlič, *Katolička crkva u Istri između u otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918.–1943.*, 35–36.

Katoličke crkve, obave javne molitve. „Svećenstvo neka ovu moju okružnicu narodu protumači, te ga pozove, da na tu nakanu ne samo ovaj dan nego trajno moli.“ U pastirskome se pismu progoni Hrvata i Slovenaca uspoređuju s progonima svećenstva i vjernika u Meksiku i Rusiji: „Posve je razumljivo, da zbog ovog nasilja, kojemu su izvrženi naši sunarodnjaci, osjećaju duboku bol i u samoj Italiji svi oni, koji uistinu ljube Crkvu, njezinu slobodu i napredak, kojima spas duše vrijedi više nego li upravo poganska načela šoviniističkog nacijonalizma. Tako je Sv. Otac već više puta ustao na obranu naše prognojene braće, i koliko je bilo u njegovoj moći, u lateranskom ugovoru zaštitio je upotrebu hrvatskog i slovenskog jezika kod katekizacije djece u školi i javne vjerske pouke u crkvi. Jednako su i neki biskupi pred državnim vlastima odlučno istupali na obranu povrijeđenih prava naših sunarodnjaka. Ali poganskim nacijonalizmom zaslijepljene vlasti neće da uvide i poprave ove grube povrede naravnog i Božjega zakona. Jasno je, da se kraj takovih prilika vjera naših sunarodnjaka nalazi u teškoj kušnji i oni sami u pogibelji, da u vjersko-moralnom pogledu sasvim propadnu.“⁵²

Po mnijenju talijanskoga poslanika u Beogradu na oštrinu pisma su utjecali Engelbert Besednjak i drugi primorski svećenici u emigraciji, koji djeluju antitalijanski i antifašistički. Molitve na blagdan sv. Josipa su bile mnogobrojne i glasne, o čemu je izvijestio talijanski poslanik Galli talijansko Ministarstvo vanjskih poslova. Rezultat je bila velika antitalijanska kampanja kakve još nije bilo i, navodi Galli, „jugoslavenska vlada ne može biti indiferentna, ako joj je stalo do dobrih odnosa s nama“.⁵³

U sukobu 1931. između Vatikana i talijanske države fašističke vlasti kritiziraju kulturno djelovanje Katoličke akcije i započinju s raspuštanjem njezinih organizacija, dok su fašisti diljem Italije demonstrirali i optuživali papu. U pomirljivim je pogađanjima poslanik pri Sv. Stolicu De Vecchi 3. lipnja 1931. predlagao talijanskoj vladi da kao uzvrat za izražavanje žaljenja zbog napada na papu zahtijeva da Sv. Stolica izrazi žaljenje zbog žestokih manifestacija protiv Italije koje su skrivile zagrebačke crkvene vlasti. Papa je notu odbio i zahtijevao prethodno pregovaranje o Katoličkoj akciji. S druge strane, na molbu da izrazi žaljenje zbog Bauerova pastirskoga pisma, odgovorio je 28. lipnja 1931. preko Borgonginija da je zagrebački nadbiskup neovisan i da je o manifestacijama doznao iz tiska, kao i apostolski nuncij u

52 Barbalić, *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici*, 60-62.

53 Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizam u Evropi*, 176-177.

Beogradu, što ga je iznenadilo i rastužilo. Ipak, navodi Pio XI., on ne može javno osuditi taj događaj jer ne može stvoriti kod katolika cijeloga svijeta uvjerenje da odobrava mjere koje Kraljevska vlada već dugo vremena poduzima protiv slavenskoga klera, kažnjavajući svećenike upozorenjima i konfiscijama bez znanja ordinarijata, provodi mjere i protiv katoličkih društava, protiv slavenskih ustanova ovisnih o crkvenoj vlasti, osobito protiv Svete obitelji i Alojzijevišča,⁵⁴ protiv katoličkih slavenskih zadruga i prije svega protiv uporabe materinskoga jezika u vjeronauku.⁵⁵

Politika biskupa Alojzija Fogara se temeljila na uputama Sv. Stolice iz 1924., gdje se preporučilo da crkvene vlasti postupaju sa što većom pozornošću i oprezom kako njihovo djelovanje ne bi postalo predmetom pogrešnoga tumačenja koje bi crkvene vlasti u očima javnosti moglo prikazati kao solidarne s civilnim u eventualnim mjerama protiv inorodaca. To je posebno važno kada je riječ o uporabi materinskoga jezika. Zato je Sv. Stolica preporučila Fogarovom, kao i ostalim ordinarijatima njegove crkvene pokrajine, da na zadovoljavajući način osiguraju propovijedi i vjeronauk na slavenskome jeziku ondje gdje se vjernici njime koriste.⁵⁶

Već je istaknuto da su kršćanski socijalisti odobravali dolazak novoga tršćansko-koparskog biskupa od kojega su očekivali potporu, a *Pučki prijatelj* donosi biskupovu poslanicu od 25. siječnja 1926., u kojoj se nazire djelovanje Katoličke akcije u vremenu kada neposredno slijede fašistički pritisci na njega. Između ostaloga, u poslanici se navodi: „Naša katolička društva i bratovštine, naša zabavišta, sirotišta i uopće zavodi, upravljani su po pravilima same Svete Stolice; a ne traže drugo, ako ne obnovu i preustrojstvo obitelji u tom duhu; to je duh kršćanski i katolički u pravom smislu riječi. Katolički pokret, koji nema ništa zajedničkoga s političkim strankama, osnovan je voljom i po zapovijedi Sv. Oca Pape. Kome nisu po volji spomenute ustanove, makar da se strogo drže norma, diktovanih od samoga Sv. Oca Pape, taj ili ih ne pozna, ili nije vrijedan katoličkog imena; tko bi se usudio da je progoni, tako bi griješio, kao da progoni samu Crkvu; jer, po riječima samog Sv. Oca, one sačinjavaju sastavni dio Crkve Kristove. Ako

54 Slovensko sjemenište Alojzijevišče osnovano je u Gorici 1891., a poslije Prvog svjetskog rata ponovno je otvoreno tek 1923. Fašistička je vlast 1930. imenovala vladina povjerenika te 28. listopada iste godine nasilno raspustila odbor društva Alojzijevišče. „Nekaj zgodovinskih podatkov o Alojzijevišču“, *Slovensko Alojzijevišče v Gorici. 70-letnica*, Gorica 1961., 4–6. O Đačkom zavodu Alojzijevišče: Rij. (Mirko Rijavec), „Ličan Josip“, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 9. snopič, ur. Martin Jevnikar, Gorica 1983., 285–287.

55 Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi*, 177–178.

56 Isto, 189–190.

tko nemože da iz opravdanih razloga u njima suradjuje, dužan je, da im kao dobar katolik bude moralno naklonjen i da ih u potrebi moralno štiti i podupire jer to je vaša stečevina, kako je i Crkva vaša. Zahvalite Bogu, da još imade vrlo dobrih katolika, koji su bogoljubno organizovani: oni po svojim molitvama i svojom požrtvovnošću odvrataju desnicu božje pravde od vaših obitelji, od naše biskupije. Šaljite po mogućnosti vaše sinove i kćeri u naša društva, u naša zabavišta, pak ćete u obiteljima opaziti u kratko vrijeme dobrih uspjeha. A svakako dajte se na posao, da u vašim kućama posadite i gojite osnovne socijalne vrline: poslušnost i čestitost, ljubav do bližnjega i živu vjeru u Boga.⁵⁷

Sukob oko fašističkoga potalijančivanja Crkve i svećenstva Fogar pokušava riješiti kompromisno. Pulski je prefekt Enrico Cavalieri u pismu biskupu 25. siječnja 1927. prijavio jedanaestoricu svećenika, jugoslavenskih državljana, za koje drži da ih treba odstraniti jer ometaju svaku talijansku penetraciju. Kaže da su slavenski svećenici prvo Slaveni pa onda svećenici te da nastoje održati u talijanskoj državi niz malih slavenskih gradova, čak i zapaliti plamen slavenskoga iredentizma pa i ondje gdje nikad nije planuo ili se u međuvremenu ugasio. Fogar je odgovorio da ih u slučaju njihova protjerivanja sedam godina ne bi mogao nadomjestiti, što bi značilo tragediju za Crkvu i domovinu jer bi 16 500 duša ostalo bez pastira te je zamolio prefekta da im se odobri talijansko državljanstvo. Obećao je da će ga poslušati bude li inzistirao i to provesti uz ogroman moralan i materijalan napor. Svoju „popustljivost“ iskoristio je kao zahtjev da ga fašisti ne ometaju kada dođe u Istru, gdje će postići ono što je postigao u tršćanskoj provinciji „na najveće zadovoljstvo svih prefekta i područnih fašija“.

Usljedio je u zgradi Tršćanske biskupije sastanak Fogara s predstavnicima fašističkih vlasti, gdje je bio prisutan i pulski prefekt Cavalieri. On je naveo da je susretu bio cilj utvrđivanje istinitih činjenica o ponašanju većine župnika i uvođenje u uporabu jezika u vjerskim obredima. Sporazum je sadržavao tri odredbe: 1. zadržati stanje u župama, gdje je već uveden samo talijanski jezik za propovijedi i molitve; 2. u drugim župama uvesti kod propovijedi naizmjenično talijanski jezik i lokalno narječje; 3. postupno zamijeniti moguće politikantske svećenike, a najprije one kojima je upravo zbog toga uskraćeno talijansko državljanstvo, svećenicima koji su nacionalno neporočni.

57 „Kršćanska obitelj može da preporodi svijet, ako goji temeljne socijalne vrline. (Pastirska Poslanica Tršćansko-Koparskoga Biskupa Dr. Alojzija Fogar za Korizmu 1926.)“, Prilog „Pučkog prijatelja“, *Pučki prijatelj*, god. XXVII, br. 8, Trst, 18. veljače 1926., 5-8.

Biskup je sporazumom prihvatio činjenicu da zemlja prolazi kroz doba etničkih preobrazbi, ali naposljetku je imao drugačije gledište nego što su ga zastupale fašističke vlasti. Ministar pravosuđa je 1932. upozorio, prilikom drugoga sporazuma, da se Fogar očito neće držati slova sporazuma. Senatoru Salvatoreu Sartoriju Segrèu je u Trst pisao (u slovenskome prijevodu): „Trdno upam, da se bo omenjeni prelat tokrat držal obveznosti, sprejetih s puljskim prefektom; pravim tokrat, kajti podobni odgovori, sklenjeni že leta 1927, so ostali na papiru.“ Kasnije je isti ministar konstatirao da biskup Fogar sustavno brani duhovne pastire za koje je civilna vlast zahtijevala preseljenje.⁵⁸

Za Fogara su značajne spomenice koje je uputio lokalnim i središnjim civilnim vlastima s pomnom, ali čvrstom argumentacijom u obranu stanja na crkvenome području. Mandruzzatu je 26. ožujka 1931. odgovorio da svi svećenici u Julijskoj krajini i Južnome Tirolo koji znaju jezike svojih vjernika upotrebljavaju jezik koji je svojstven vjernicima, a po logici istarskih vlasti morali bi svi biti napušteni u upotrebi. Vjernici jako dobro znaju da Crkva smatra zavičajni jezik nacionalnim pravom naroda. Ako bi biskup ili svećenik popustio protiv volje vjernika, crkve bi ostale prazne. Tradicije su kod Slavena odlučujuće, radije bi se odrekli slavenske propovijedi nego pjevanja jer je za njih narodna pjesma u crkvi najvažnija. Inače, prema prigovoru Fogara, uz zatraženo odstranjivanje svećenika ostalo bi čak 34 000 duša bez pastira, a kada bi ih preuzeli talijanski svećenici, napustili bi Crkvu.⁵⁹

Na drugome sastanku istarskih vlasti s Fogarom 16. travnja 1932. prefekt je zahtijevao da biskup protiv svećenika uvede takve mjere koje bi bile upozorenje drugima te da uvede u sve crkve talijanski jezik postupno, ali brzo jer su sva djeca *balille* i znaju talijanski jezik. Iako se biskup branio prijjetnjom raskola u Jugoslaviji, obećao je da će to učiniti u mjeri u kojoj bude mogao. Premjestio je dvojicu svećenika jugoslavenskih državljana, otvorio crkvu u Krkavčama s dvojicom talijanskih svećenika i držao se kompromisa iz 1927. Ti biskupovi ustupci – navodi prefekt – bili su neočekivani, pogotovo s obzirom na njegov neprijateljski otpor u prošlosti. Prema prefektovu mišljenju, ustupci koje su iznudili predstavljaju važan korak naprijed, no problem asimilacije bit će konačno riješen tek kada na mjesta sadašnjih svećenika budu imenovani Talijani sa znanjem slavenskoga jezika. Dotad ostaje samo stroga kontrola, prevencija i kažnjavanje onih koji rade protiv asimilacije.⁶⁰

58 Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizam v Evropi*, 160-163.

59 Isto, 190-191.

60 Isto, 191-192.

Konačan udarac zadan je Fogaru 3. siječnja 1934., nakon što je u sjemeništu u Gorici pokušao uspostaviti suživot talijanskih i slovenskih sjemeništaraca. U oštrome govoru, koji je trebao biti tajan, podučavao je da ima svatko pravo govoriti svojim jezikom jer je to nacionalno pravo, a Slavenima se to negira. Dodao je da roditi se kao Talijan nije nikakva zasluga niti prednost. Te su izjave došle u tisak, nakon čega je uslijedila Fogarova intervencija i isključenje pet sjemeništaraca. Civilna vlast uzvratit će konfinacijom podravnatelja Antona Rutara i furlanskoga profesora Carla Musizze jer su sudjelovali u istrazi o isključenju. Odlučna je bila kampanja fašističkoga tiska protiv Fogara, koju je raspirivao Carlo Tiengo, tadašnji prefekt Trsta. Započela je diplomatska akcija kod Sv. Stolice s argumentom da Fogar više ne može obavljati svoju zadaću zbog raskola među klerom. Sv. Stolica je reagirala tek u listopadu 1936., zadržavajući si autonomiju pri odlučivanju te prisilivši Fogara da sam podnese ostavku. Za tu se uslugu fašistička vlast odužila Vatikanu smjenom prefekta Tienga u Trstu i ukidanjem zabrane slovenske riječi u prigradskim tršćanskim crkvama.⁶¹

Odnos civilnih vlasti prema vjernicima i svećenstvu samo će se zaošttravati. Gorički nadbiskup 1934. postaje Carlo Margotti. Nakon Fogara, koji je branio pravo svećenika na materinski jezik u bogoslužju – kod propovijedi, misnih čitanja, pjevanja, držanja vjeronauka – talijanizacija i fašizacija pokreće nezadovoljstvo te reagiranje istarskoga hrvatskog i slovenskog svećenstva u odnosu na Katoličku akciju, koja nije bila prihvatljiva hrvatskim i slovenskim vjernicima. Svećenici su smatrali da je za odsutnost širenja Katoličke akcije među slavenskim vjernicima krivo ukidanje jezičnih sloboda u samoj Crkvi. Iznose da na potrebu Katoličke akcije i među slavenskim vjernicima ukazuju sve prisutniji vjerski indiferentizam te širenje komunizma po istarskim seoskim sredinama. Kako bi se organiziranje samostalne slavenske Katoličke akcije ostvarilo, potrebno je da Sv. Stolica zatraži od središnje državne vlasti da pritom ne stvara zapreke. U vezi s crkvenim autoritetom, papa i biskupi Julijske krajine moraju dopustiti da se za svaku biskupiju utemelji poseban slavenski odbor Katoličke akcije i zajednički interdijecezanski Odbor u Gorici pod pokroviteljstvom goričkoga nadbiskupa Margottija. Utemeljenje posebne slavenske Katoličke akcije istarski su svećenici smatrali potrebnim jer Slaveni, navode, imaju drugačiji

61 Isto, 193-194, 200.

povijesni razvoj i drugačiji mentalitet u odnosu na Talijane, a biskupi bi bili jamci da se Katolička akcija neće kretati u stranačko-političkome smjeru.⁶²

Edinost i Narodno vijeće

Nakon konačnoga razilaženja na kraju 1923. i početkom 1924., otkad su pokrajinska politička društva bila zasebna (tj. otkad su nastavila samostalno djelovati), spominje se Narodno vijeće u kontekstu suprotstavljanja objiju strana, a na skupštini Političkoga društva Edinost u Trstu 30. prosinca 1923. mogućnost je njegova utemeljenja bila odbačena. Na toj je skupštini voditelj istarskih nacionalnih liberala Mirko Vratović „v imenu Istre izrazio iskreno željo, da bi se skoro zopet vsi združili v eno samo, enotno in trdno strnjeno falango“. Nakon izvješća tajnika Ivana Marije Čoka, u diskusiji reagira Fran Gabršček iz Gorice da ne odgovara istini „če se govori o sporu z goriškimi brati. Spor obstaja le z goriškim političnim društvom, ki pa nikakor ne predstavlja vsega prebivalstva Goriške. Predstavlja marveč le svoje člane, ki pa so vsi izključno le iz ene struje. Leto dni so glavarji tega društva vzdržavali videz, kakor da je to društvo skupna organizacija, da se pod tem plaščem ustvarjali svojo – stranko“. Ističe da sa „skupnim ljudstvom Goriške ni nikakega spora“. „Dokaz za to je dejstvo, da so vsi, ki se ne strinjajo s postopanjem glavarjev tega društva, izstopili iz te politične organizacije, ker nočejo imeti nič skupnega s tistimi, ki netijo razdor, ker ga potrebujejo za svoje posebne namene.“ Poziva Političko društvo u Trstu da pokrene inicijativu za uspostavu skupne organizacije za čitavu Julijsku krajino. „Ker je že – je nadaljeval – narodni svet, kot vrhovna narodna instanca, za sedaj nemogoč, naj se vsi, ki hočejo delovati skupno za vkupnost, zberejo pod okriljem Trsta! (...) Kdor noče takega skupnega dela, se ne pridruži, pa mu ponudite, kar hočete! Vsi drugi, ki so blage volje, pa pojdejo z nami, ne glede na razlike političnega mišljenja in kulturnih naziranj. V ta tabor privedimo vse, ki so odkriti in pošteni Slovenci!“⁶³

Glavna skupština Edinosti u prosincu 1923. poziva se na rezoluciju s glavne skupštine od 11. srpnja 1922. „s katero se je razdelitev naše poli-

62 Stipan Trogrlić, „Talijanski katolički pokret u Istri“, *Istarska enciklopedija*, 797-798; isti, *Mons. Božo Milanović istarski svećenik (1890.-1980)*, 95-97; isti, „Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920.-1939.“, 86; Marijan Jelenić, „Svetost Bože Milanovića“, *Istarska Danica 2023.*, Pazin 2022., 63-64.

63 „(...) občni zbor pol. društva 'Edinost' v Trstu, dne 30. decembra 1923.“, *Edinost*, letnik XLIX, št. 1, 1. januarja 1924., 2.

tične organizacije v posebne samostojne pokrajinske organizacije označila za nepotrebno, nevarno in škodljivo, in ugotavlja, da je izkustvo žal potrdilo to sodbo. Razdelitev je bila zares nepotrebna, ker bi se politično delo lahko opravljalo v okviru edinstvene organizacije, obsegajoče vse naše ljudstvo v Italiji, potom avtonomnih odsekov; zares nevarna, ker so se nasprotstva, ki so pri političnem delovanju neogibna, še bolj poostrila v ločenih in ožjih organizacijah in med njimi; zares škodljiva, ker nam je vzela tisto moč, ki nam jo je nudila edinstvena organizacija, a nam je ni mogel nadomestiti predlagani Narodni svet, sestavljen iz zastopnikov čisto samostojnih organizacij, brez potrebne nezavisnosti in lastne avtoritete in moči, toliko manj, kolikor bolj se je medsebojno razmerje zastrupljalo z napadi in podtikalnji. – Občni zbor proglašá spričo pogubnih posledic dosedanje razdeljenosti nujno potrebo, da se vse naše ljudstvo združi v eno samo edinstveno politično organizacijo v obrambo svojih skupnih vrhovnih koristi.“ *Edinost* informira da je predsednik Političkoga društva Josip Wilfan u vezi te rezolucije, neposredno prijé skupštine 30. prosinca 1923., priopćio svoje misli u obliku kratke spomenice nekim svojim prijateljima. Odazvao mu se poslanik Ulikse Stanger svojim izjavom: „V glavnem se strinjam z izvajanjem dr. Wilfana v njegoví spomenici od 23. 12. 1923. Priznavam potrebo edinstvene politične organizacije za vso našo Krajino. Ne vem, kakšne cilje ima ‘nova struja’, in kakšna sredstva namerava rabiti. Če je med nami, ki postavljamo za glavni cilj našega političnega boja ohranitev naše narodnosti, in drugimi ločitev neogibna, naj ta-le ne bo svrha sami sebi, nego le sredstvo v boju za naše najvišje in najbolj nujne potrebe. Ljudstvo pojde za tistimi, ki bodo hodili po pravi poti, v odprtem boju. Ono uvideva, da ga bosta vlada in italijanski narod spoštovala samo tedaj, če spoznasta v njem zaveden, ponosen in trden narod, ki se ne da raznaroditi. Ako ne dosežemo spoštovanja, nas zadene usoda tistih, ki so nesposobni za življenje. ‘Edinost’ naj bo ena za vse Slovence v Italiji! Kdor hoće ‘strujiti’, naj struji, koder tudi mi. Če bo strujil proti Slovenom, ga bodo Italijani prezirali, za nas pa bo mrtev.“ Glasilo konstatira: „Občni zbor je tej izjavi navdušeno pritrđil in je, sprejemši gornjo resolucijo, naložil novemu odboru, naj v primeru pristopa brez daljnega izvrši potrebne premene, oziroma izmene v odboru.“⁶⁴ *Edinost* informira i da

64 „Resolucija o politični organizaciji Slovenov v Italiji sprejeta na obćnem zboru pol. društva ‘Edinost’ 30. decembra 1923.“, isto, št. 3, 3. januarja 1924., 2; „Tajniško poročilo o našem položaju podano na obćnem zboru Pol. dr. ‘Edinost’ 30. decembra 1923.“, „Resolucije sprejete na obćnem zboru Pol. društva ‘Edinosti’ v Trstu 30. decembra 1923.“, isto, št. 6, 6. januarja 1924., 2.

je na sjednici Odbora Političkoga društva u Trstu usvojeno da su predviđena tri potpredsjednika – za gorički, tršćanski i istarski odsjek. Bila su određena dvojica, Karol Podgornik u Gorici i Ivan Marija Čok u Trstu, a na treće potpredsjedničko mjesto, predviđeno za Istranina,⁶⁵ bit će ubrzo imenovan Mirko Vratović.⁶⁶

I kršćanski socijalisti u Istri kreću prema odvajanju od Trsta: već se u prvome broju obnovljenoga *Pučkog prijatelja* od 3. siječnja 1924. naglašava smjer djelovanja prema obnavljanju Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, „dotično naše narodne stranke, te uspostavljanja Bratovšćine sv. Mohora“. U pisanju glasila, i za jednu se i za drugu instituciju provlači smisao njihova postojanja i djelovanja temeljem kršćanskih načela. Glasilo izvješćuje o skupštini Političkoga društva Edinost u Trstu održanoj 30. prosinca 1923., koje si je odredilo za zadaću okupiti sve goričke, tršćanske i istarske liberale. Premda ima Političko društvo Edinost u Gorici svoj djelokrug za Goričku, ipak je tršćansko Političko društvo odlučilo organizirati u svojim redovima, uz tršćanske, sve liberale Goričke i Istre. To znači da su odlučili ustanoviti svoju „liberalnu stranku“ za cijelu Julijsku krajinu. U novome su tršćanskom odboru sve sami odvjetnici, činovnici i trgovci. *Pučki prijatelj* komentira da se oni (uredništvo, tj. politička opcija koju zastupa) drže programa biskupa Dobrile i njihovih prijašnjih vođa Laginje, Spinčića i Mandića te da Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri ostaje pri stavu da Istrani ne smiju podupirati tršćanske liberale protiv Goričana nego moraju biti složni s braćom u Goričkoj i s njihovim Političkim društvom.⁶⁷

Tako će od početaka 1924. do raspuštanja svih hrvatskih i slovenskih društava 1928. postojati u Julijskoj krajini tri politička društva podijeljena na dva tabora: nacionalnoliberalno Političko društvo Edinost u Trstu s odsjecima za tršćansku, goričku i istarsku pokrajinu, s listovima *Edinost*, *Istarska riječ* i *Novice*; kršćanskosocijalističko Političko društvo Edinost u Gorici s listovima *Goriška straža* i *Mali list* te jednako usmjereno Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri s listom *Pučki prijatelj*.⁶⁸

65 „Dnevne vesti. Odbor Političnega društva 'Edinosti' v Trstu.“, isto, št. 6, 6. januarja 1924., 2.

66 „Dnevne vesti. Za popolnitev naše organizacije.“, isto, št. 33, 7. februarja 1924., 2.

67 „Glavna skupština političkog društva *Edinost* u Trstu“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 2, Trst, 10. siječnja 1924., 2.

68 Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, II, 329.

Početak djelovanja Vladimira Sironića u Trstu

Vladimir Sironić započeo je s javnim djelovanjem u Trstu nakon što je obnovljen *Pučki prijatelj* i nakon što je uslijedilo obnavljanje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri početkom 1924.

Pred Božić 1923. prisustvovao je u Bermu sastanku koji je sazvao župnik Josip Grašić. Na sastanku je bio i Božo Milanović, koji je došao iz Trsta, zatim Ivan Pavić, kapelan u Juršićima, grdoselski župnik Šime Frulić i beramski učitelj Marko Zlatić. Odlučili su da će u Trstu ustanoviti društvo kojemu će biti cilj prosvjećivanje naroda u ćudorednome i kulturnome duhu te djelovanje na njegovu gospodarskome uzdizanju. Bit će to Društvo sv. Mohora za Istru. Odlučeno je da Sironić dođe iz Maribora u Trst kako bi pomogao utemeljenju društva i ponovnom pokretanju *Pučkoga prijatelja*, kao i obnovi i uspostavljanju Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri. Društvo sv. Mohora za Istru utemeljeno je kao crkvena bratovština jer za nju nije bilo potrebno tražiti dozvolu vlasti, bilo je dovoljno odobrenje mjesnoga biskupa. Božo Milanović poslao je pravila, sastavljena prema onima Goriške Mohorjeve družbe, Biskupskomu ordinarijatu u Trstu. Odobrenjem pravila Društvo sv. Mohora za Istru (Sodalizio San Ermacora per l'Istria) moglo je započeti djelovati.⁶⁹ U prvi odbor društva izabrani su Grašić kao predsjednik, Milanović kao potpredsjednik, tajnik i blagajnik te odbornici Ivan Pavić, Tomo Banko, Aćim Pilat, Vladimir Sironić i Franjo Krivičić. Društvom i njegovim djelovanjem čitavo je vrijeme od 1924. do 1947. upravljao Milanović, dok se kao urednik potpisivao Sironić.⁷⁰ Liberat Sloković, župnik u Sv. Petru u Šumi, izabran je za predsjednika 1933., a za pred-

69 Stipan Trogrlić, „Nacionalnoprporodni rad mons. Bože Milanovića u tršćanskom razdoblju 1922.-1945.“, *Histria*, 1, 2011., 144-146; isti, *Mons. Božo Milanović istarski svećenik (1890.-1980.)*, 70; isti, „Antifašizam istarskog hrvatskog i slovenskog svećenstva 1920.-1939.“, 73. Božo Milanović je na sljedeći način prikazao izdavačku djelatnost Društva sv. Mohora za Istru: „Redovito smo izdavali *Danicu* i ostale knjige od 1924. do 1940. Kad je kasnije Italija ušla u rat, knjige više nismo mogli tiskati. Stupivši u rat protiv Jugoslavije 1941. bile su provedene konfinacije, pa je svaki rad bio onemogućen. Ukupno je pod Italijom tiskano 57 knjiga – ne računajući molitvenike. Za čitavo to vrijeme razaslalo se iz Trsta u Istru oko 180.000 svezaka (knjiga). Među suradnicima bili su svećenici Šime Sironić, Aćim Pilat, pjesnici Jakov Cecinović, a među seljacima Ivan Pajica iz Tinjana. U izdavanju gospodarskih knjiga surađivao je Antun Gortan u Pazinu, a vjerskih i odgojnih Ivan Pavić. Posljednjih godina bili su među suradnicima također i Vladimir Nazor i Rikard Katalinić Jeretov. Naš cilj nije bio da izdajemo djela visoke književne vrijednosti. To bi u našim prilikama bio luksuz. Išli smo za tim da izdajemo knjige za puk, popularno i zanimljivo, i po mogućnosti korisne. Nastojali smo izdavati knjige i za djecu. Među knjigama koje smo izdali bile su i ove: *Gospodarska čitanka*, *Istarska pjesmarica*, *Rožica moja*, *Pravna čitanka*, *Veterinarska čitanka*, *Gnojenje i gnojiva*, *Boškarina* od V. Nazora, *Pregelovi Božji Medaši*, iz istarskog života, Kačićev *Razgovor ugodni* (u izboru), *Kolačići i Ciba-Biba* (za djecu), koju je popratio slikama Saša Šantel, *Prosjak Luka* od Šenoe, *Genoveva* – pripovijesti itd.“ Milanović, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata s osvrtom na Istru“, 144-145; isti, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 528-529; isti, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 230-238.

70 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 527; Bozanić, „O značenju Bože Milanovića za katoličku akciju početkom XX. stoljeća“, 65.

sjednika 1945. Božo Milanović. Odbornici su tada bili Tomo Banko, Viktor Herak, Miroslav Glavić, Leopold Jurca, Ivan Pavić i Zvonimir Brumnić.⁷¹ Nakon Drugoga svjetskog rata nastavilo je djelovanje Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu; na kraju njegovih *Pravila* navedeni su Božo Milanović, Leopold Jurca i Vladimir Sironić.⁷²

Pučki prijatelj i glavna skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 14. veljače 1924.

Skupština je održana u Trstu, u prostorijama *Maloga lista*.⁷³ Bilo je prisutno preko 80 osoba iz Grdosela, Butonige, Pazinskih Novaka, Kašćerge, Karojbe, Rakotula, Baderne, Bačve, Sv. Ivana od Šterne, Muntrilja, Motovunskih Novaka, Veprinca, Klane, Cresa, Lošinja i drugih krajeva Istre. Skupštinu je otvorio dotadašnji predsjednik Šime Červar te imenovao zapisničarem apsolviranoga pravnika Vladimira Sironića, kojemu je izrazio svoje priznanje što se vratio u svoje krajeve da se kao novi društveni tajnik i urednik *Pučkoga prijatelja* posve stavi u službu naroda „za podignuće Istre“. Predsjednik je govorio o uzrocima koji su prisilili Političko društvo da obnovi svoj rad, a napose je istaknuo dotadašnji rad oko izdanja očekivanoga molitvenika *Oče, budi volja Tvoja!* te rad oko uspostave Alojzijevišća radi odgoja svećeničkoga podmlatka. Osvrnuo se na lokalni politički život, naglašavajući razloge zbog kojih je potrebno da se osnuje posebno istarsko društvo.

Virgilij Šček, zastupnik u parlamentu, uime Političkoga društva Edinost u Gorici podržava Istrane koji su se okrenuli svomu vlastitom Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri. Kaže da je nedavno razgovarao s nekadašnjim vođama toga društva, koji su se svi slagali s mišljenjem oko zajednice s tršćanskim društvom. Svatko najbolje poznaje svoje prilike i zato neka svatko radi u svojoj pokrajini, a za sve neka se utemelji Narodno vijeće. Prošlost ukazuje, veli Šček, da su Istrani bili uvijek „izrabljivani“ kada su išli zajedno s Tršćanima, već 1919. trebalo se od njih odijeliti.⁷⁴

71 Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, II, 527.

72 U § 12. *Pravila* navodi se da članovi-radnici postaju svi koji su 25. veljače 1947. bili članovi Književnoga društva sv. Mohora za Istru i oni koji surađuju kod društvenih izdanja ili su se istaknuli u radu za društvo te ako ih imenuje odbor. *Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, Pravila* su datirana s „Podlabin, dne 24. VI. 1947.“, 1-12.

73 Tjednik *Mali list* pokrenuo je u Trstu 1923. Virgilij Šček. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 133.

74 „Glavna skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 8, 21. veljače 1924., 1-2.

Zatim je govorio Božo Milanović, koji se osvrnuo na novo vrijeme nakon Svjetskoga rata, kada se pokušalo usredotočiti jedinstveni rad kroz Političko društvo u Trstu. Brzo se, kaže, povijest ponovila i kod Goričana i kod Istrana, stoga se započelo s radom da se za Istru i za Goričku ustanove zasebne političke organizacije, ali to nije bilo upereno protiv sloge jer se uvijek zahtijevalo da se za zajedničke stvari utemelji Narodno vijeće, koje bi bilo iznad svih društava te bi bilo vrhovnim organom za sve Hrvate i Slovence u Italiji. Jedno društvo ne može obavljati sav rad za te krajeve u kojima postoje različite prilike. Zato je razumljivo što je zajedničko tršćansko društvo zanemarivalo najvažnija istarska pitanja. K tome se pojavilo i „izrabljivanje Istre“, kojemu su se već u početku protivili svi Istrani, „premda o koječemu mnogi još ni do danas nijesu mogli biti informirani“. Milanović je spomenuo svoju aktivnost koju je pokretao kao odbornik tršćanske Edinosti s ciljem osnivanja Istarskoga pododbora Političkoga društva, kojemu će on biti predsjednik. Ističe probleme na koje je nailazio kao predsjednik Istarskoga pododbora te prilike u povodu burne skupštine sazvane u Kozini 10. srpnja 1922., kao i prilike na samoj skupštini te nakon nje. Priказao je probleme oko izdavanja *Pučkoga prijatelja*, posebno suprotstavljanje poslaniku Uliksi Stangeru oko uređivanja i izdavanja toga glasila, kada je došlo do potpunoga raskola i kada su istarski nacionalni liberali uz pomoć Tršćana pokrenuli *Staru našu slogu* kao suprotnost *Pučkomu prijatelju*.⁷⁵ Istaknuo je probleme u povodu novoga izdanja molitvenika *Oče, budi volja Tvoja!*, nespornazume oko dogovaranja njegova tiskanja. Apostrofirao je nasuprotnu nacionalnoliberalnu stranu, posebno Mirka Vratovića: „Mjesto, da započne sa tiskanjem, poduzeo je dr. Vratović sve, da se molitvenik ne tiska. I molitvenik se uopće ne bi bio tiskao, kad ga mi ne bismo bili sami na svoje troškove dali tiskati.“ Osvrnuo se i na ocjenu nacionalnoliberalne strane da su oni – tj. kršćanski socijalisti – jedna „mala grupa“. Smatra da je ta tvrdnja smiješna: „Uz nas su svi naši seljaci – to je jezgra našega naroda u Istri, uz nas je i svjetovna inteligencija, kojoj je sveta vjera otaca na kojoj se gradi nepokolebivu zgradu narodne budućnosti.“ Naglašava da su njihova načela – načela biskupa Dobrile, „načela kršćanska, ona su narodna, i demokratska ili pučka“ na osnovi kojih je on svom svojom dušom srastao s dušom seljač-

⁷⁵ Već se u prvome broju obnovljenoga lista navodi da je *Pučki prijatelj* „jedino glasilo našeg obnovljenog starog i prokušanog Političkog društva za Hrvate i Slovence Istri, dotično naše narodne stranke u Istri“. „Otvori svojem staromu prijatelju!“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 1, 3. siječnja 1904., 1. Opširnije o toj temi i tom dijelu istupanja Bože Milanovića na skupštini: Klaić, „Skupština u Kozini“, 123-176.

koga naroda u Istri. U vrijeme biskupa Dobrile vladala je sloga jer su stariji „narodni radnici“ bili istih načela, istoga mišljenja. Poslije je u tuđini, na sveučilištima, prihvatila „naša inteligencija“ posve protivna, liberalna načela, koja su protukršćanska i kapitalistička te vode narod u propast. Već je biskup Dobrila opazio pogibelj od liberalizma kada je u pastirskome pismu od 4. veljače 1872. navodio da je „sada nebo crveno i mutno i da će biti vjetra i oluje: a to zato, jer je duh sadašnjega vremena svetoj vjeri Isukrstovoj jako protivan i neprijazan.“ Biskup Mahnić je vidio propast naroda u liberalizmu „pa je započeo u narodu pokret, da se sav naš javni život povrati k temeljnim Dobrilinim načelima.“ „Neka nam ta dva pokojna velikana budu zvijezde vodilice – pa ćemo proći kroz sve klance jadikovke i uspeti se na goru visoku, gdje ćemo se naći u žarkom svijetlu novoga života i slobode nove.“⁷⁶

Potom je govorio odvjetnik Stojan Brajša, koji će biti izabran za novoga predsjednika obnovljenoga Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri.⁷⁷ Brajša je prvo spomenuo da Tršćani spočitavaju njima, tj. kršćanskim socijalistima, da ništa ne rade. Naveo je da će izvijestiti što se napravilo te da se nije ljenčarilo. Nakon što su im „protivnici“ uništili tiskaru u Pazinu, dali su strojeve popraviti u Beču te su obnovili tiskaru zajedno s goričkim Slovencima, kojima zahvaljuje na „iskrenoj slozi“ pa tiskara lijepo napreduje: istim strojem kojim se tiskao *Pučki prijatelj* u Pazinu sada se tiska u Gorici.⁷⁸ Ta je tiskara od velike važnosti za sve Slavene u Italiji, u njoj se tiskaju novine i knjige kojima se širi među svim slojevima „našeg naroda u Italiji“ smisao za sve što je lijepo, dobro i istinito, a sav dobitak tiskare ide „u narodne svrhe“. Kada su gorički Slovenci odlučili pokrenuti Gorišku Mohorjevu družbu, a slično društvo postoji i u Sloveniji, stupilo se s njima u dogovor. Kao rezultat je utemeljeno Društvo sv. Mohora za Istru, koje će izdavati svake godine koledar i nekoliko knjiga poučne i zabavne naravi. Tako će se moći nado-

76 „Glavna skupština 'Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri'“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 8, 21. veljače 1924., 1-2.

77 Marijan Breclj, „Brajša Stojan“, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. snopič, Gorica 1976., 116-117; Manon Giron, „Stoljeće dr. Stojana Brajše“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899.-1999.*, zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa u povodu prve Hrvatske gimnazije u Istri, Zagreb, Pazin, 28.-30. listopada 1998., gl. ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., 425-433.

78 Podaci koji su navedeni u prvome broju obnovljenoga *Pučkoga prijatelja* s datumom „Trst, 3. siječnja 1924.“: „br. 1. Odgovorni urednik: Vjekoslav Zupančić. Izdaje: 'Tiskovno društvo u Pazinu'. Tisak Zadružne Tiskare u Gorici.“ Kao glavni i odgovorni urednik naveden je Vladimir Sironić od 17. srpnja 1924. (br. 31, „Izdaje: 'Tiskovno društvo u Pazinu'. Tisak: 'Zadružne Tiskare u Gorici'“). Međutim, s *Pučkim prijateljem* izdanim u Trstu 14. kolovoza 1924., br. 35, navode se ovi podaci: „Odgovorni urednik: Vladimir Sironić. Izdaje: 'Tiskovno društvo u Pazinu'. Stab. Tip. S. Spazzal –Trieste“ (Stabilimento Tipografico Silvio Spazzal – Trieste). Smatram da se, s obzirom na promjenu mjesta tiskanja, radilo o posve tehničkim problemima.

mjestiti Društvo sv. Jeronima, kojemu je djelovanje teško ostvarivo otkad se Istra nalazi u Italiji. Društvo sv. Mohora mora skrbiti za hrvatsku prosvjetu u Istri. Nastavlja dalje Brajša kako se razmišljalo o tome da bi se za hrvatske i slovenske dake osnovalo zavod gdje bi se odgajali u kršćanskome i narodnome duhu. Ti bi se daci u zavodu pripremali ne samo za svećeničko zvanje već i za druga zvanja kojima se posvećuju oni koji završavaju srednje škole. I u tome im je pogledu pružila pomoć Gorica jer su gorički Slovenci uvidjeli i sami potrebu takvoga zavoda. U Gorici je otprije postojalo Alojzijevišče, konvikt za srednjoškolce, koji je za rata bio znatno oštećen. Trebalo je najprije zgradu obnoviti, s obzirom na to da se radi o jedinome slovensko-hrvatskom zavodu takvoga tipa u Italiji, a u cilju i njegova povećavanja kupljena je obližnja kuća. Zavod je skoro sav obnovljen pa će se moći u njemu smjestiti oko 100 đaka.⁷⁹ Međutim, u njemu su tada bila samo dva đaka iz Istre, a iz Goričke ih je preko 50: „Molio sam naše ljude u Trstu, da bi prikrbili kakvu potporu našim istarskim talentiranim učenicima pučkih škola, da uzmognu nastaviti svoje nauke u Gorici uzgajajući se u ‘Alojzijevišču’, no žalibože nijesam imao uspjeh. Trščani imadu smisla za ‘visoku politiku’, a ne za ovakve ‘sitnice’, dok mi držimo, da će baš taj ‘sitni rad’ osigurati opstanak našem narodu u Istri. Iz ‘Alojzijevišča’ će izaći naše požrtvovno i nesebično svećenstvo, a i ostala svjetovna inteligencija, koja će u duhu biskupa Dobrile voditi naš puk boljoj budućnosti.“ Ističe da nije potrebno brinuti oko onoga što im predbacuju Istrani koji slijepo slijede Trščane u njihovu frazerstvu: Trščani nisu nikada imali smisla za realan rad u korist narodnih masa; nisu imali, niti imaju jasnih i stalnih načela, a bez njih nije moguć uspješan rad u narodu. Stalna i jasna načela su nužan uvjet svake sloge: „I ja sam svom dušom za slogu u našim narodnim redovima. No ta se sloga mora osnivati na složnom mišljenju, na jednakim načelima, a ne na sentimentalizmu. Složan rad predpostavlja ista načela. Ta kako je moguć složan rad dvojice, ako ih ne vode ista načela. Zato je nelogično govoriti o jedinstvenom radu ‘bez razlike svjetovog nazora’, kako to propovijedaju Trščani. To se dade lijepo pisati, a i zanosno govoriti, ali se to neda u životu izvesti. Među ljudima različitog svjetovnog nazora, kojima je svjetovni nazor ravnalo mišljenja i djelovanja, moguć je *zajednički rad*, sudjelovanje u nekim zajedničkim pita-

79 U Gorici je 1923. ponovno otvoren slovenski Đački zavod Alojzijevišče. Stojan Brajša sudjelovao je kao pravni konzultant u njegovoj obnovi, a i predavao je pravo na socijalnome tečaju u zavodu. Becelj, „Brajša Stojan“, 116; Ur., „Bratuž Jožko“, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. snopič, 122. Gorička prefektura je 1930. raspustila Upravni odbor Alojzijevišča te će u njemu biti imenovan za komesara talijanski duhovnik.

njima, koja je moguće riješiti, a da se ne ogriješiš o svoj svjetovni nazor, no nije moguće 'sistematično in organizirano delo na kulturnem, socijalnem in gospodarskem polju'. (*Edinost*, br. 33. dd. 7. 2. 1924.)⁸⁰

Pučki prijatelj navodi u svome izvješćivanju podatak o tršćanskoj *Edinosti* na koji se odnosi Brajšino reagiranje. Bilo je to njegovo polemiziranje sa suprotnom stranom, gdje su se jasno iskazale idejne razlike. I kroz izvješćivanje *Pučkoga prijatelja* o Brajšinu govoru te pisanje tršćanske *Edinosti* u navedenom broju glasila uočavaju se dva izričaja suprotstavljenih svjetonazora izražena u trenutku razilaženja, kada politička društva nastavljaju samostalno djelovati.

U tome se broju *Edinosti* navodi: „Na svojem glavnom sestanku dne 31. januarja t. l. so se Istrani soglasno izrekli za naše društvo. S tem je politično društvo vzpostavljeno kot enotna in edinstvena politična organizacija Jugoslovenov v Italiji. Proces razkrajanja naše politične organizacije je torej zopet zaokrenil v obratno smer, k svojemu izhodišču: k zopetni politični strnitvi. To dejstvo pozdravljajo gotovo z največjim zadoščanjem vsi naši rojaki v Julijski Krajini, kar se jih zaveda žalostnega položaja našega naroda na tem ozemlju in pa nevarnosti, ki grozi vsem našim materijalnim in moralnim interesom in celo našemu narodnemu obstanku samemu! Itak smo že slabotni s svojim številom napram štiridesetmilijonski državi, katere uprava v svoji slepoti vidi velik državni interes v tem, da nas asimilira, da iztrebi našo slovansko narodno manjšino, ali pa da jo vsaj potisne v popolno politično, narodno in kulturno obnemoglost. Če pa bomo združeni z vsemi svojimi silami, bomo nekaj in bo v nas odporne sile. Če pa bomo ločeni, če bomo hodili vsak svoja pota, če bomo ubirali vsak drugačno taktiko, bo sicer hrupa na naši strani, ali neogibna posledica bo ta, da ne bomo vsi skupaj predstavljali prav nikake odporne sile proti poizkusom iztrebljenja našega naroda u Italiji. Kake posledice je imelo razbitje naše prejšnje enotne fronte? Dobili smo tri 'Edinosti', ostali pa smo brez – edinosti! Izpodmaknila se nam je podlaga za vsako učinkovito politično borbo, padlo nam je iz rok neogibno potrebno sredstvo za vsako res izdatno in uspešno, to je: sistematično in organizirano delo na kulturnem, socijalnem in gospodarskem polju. Razbitje naše poprej enotne falange in pa boji, ki so sledili v našem domačem taboru, pa so prinesli še drugo hudo posledico. Ne samo, da je naša politična organizacija oslabela, ne samo da se je zmanjšala naša

80 „Glavna skupština 'Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri'“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 8, 21. veljače 1924., 2, 5.

usposobljenost za dela na nepolitičnih poljih, marveč je bila tudi ta posledica, da so mogli naši nasprotniki to oslabelost in razdvojenost našega tabora z uspehom izrabljati v svoje, narodu našemu nasprotne namene.“ Zato je primjerenono ono što u svome proglassu ističe političko vodstvo, koje je ustvrdilo „da je problem naše organizacije – problem našega narodnega obstanka!“ S obzirom na katastrofalan položaj Slovenaca i Hrvata u Italiji, s obzirom na udarce i gubitke koje su već pretrpjeli, ako bi im išta moglo pomoći, onda bi to bile samo jedinstvene organizacije, a ne stranačka orijentacija prema ovome ili onome svjetonazoru, prema ovim ili onim zasebnim interesima. Za očuvanje slovenskoga i hrvatskoga naroda u Italiji nema drugoga puta osim onoga kojim je dotad išlo. „Nasproti človeku, ki more v vsakem slučaju zavihati rokave, zamahniti z roko in se brani, nasprotnik prisiljen k večji previdnosti. Ta primer iz navadnega življenja velja tudi za narodne in politične borbe. Pri tem pa ne gre le za uspešnost konkretnih borb, marveč daje popolno sposobnost za uporabljanje vseh sil tudi veliko moralno dobro: podeljuje ugled in sili svet k spoštovanju, kar vse zopet prihaja v prilog političnih in narodnih bojev. To je bilo ravno veliko zlo vsled razbitja enotne fronte in medsebojnih bojev, ki so sledili, da so se naši nasprotniki veselili naše razdvojenosti. Ne le da so mogli uspešno izkorisčati razsulo naše organizacije, ne le da so z vidno tendenco skušali izigravati en del našega tabora proti drugemu, marveč so se nam tudi škodoželjno rogali. Imeli smo torej učinkovite in težko popravljive izgube, obenem pa tudi moralne: trpela sta naš ugled in naše narodno dostojanstvo!“ Članak u *Edinosti* završava u smislu zaključivanja: „Vse to je naše politično društvo od razkola sem opazovalo z žgočo boljo v duši. Zato kliče sedaj k zopetni strnitvi: brez nikakih zahrbtnih namenov, brez vsake sebičnosti, le v čisti skrbi za našo narodno bodočnost. Tudi naši istrski bratje so že dolgo in z žalostjo opazovali in krvavo občutili na svoji koži posledice naše razdvojenosti. Zato so se s soglasnim sklepom že odzvali pozivu našega političnega društva. Naj bi jim sledili hitro vsi, ki so res blage volje! Hitro! Kajti v neposredno bližnji bodočnosti nas čaka velika naloga, ki ji bo moglo naše ljudstvo častno zadostiti edino le tedaj, če združi sve sile v vkupno, trdno strnjeno fronto.“⁸¹

Jedna od rezolucija donesenih na skupštini Političkoga društva zalaže se za Narodno vijeće: „Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri želi, da se na temelju jednakopravnosti ustanovi ‘Narodno Vijeće’ kao vrhovna

81 „Strnimo se!“, *Edinost*, letnik XLIX, št. 33, 7. februarja 1924., 1.

instanca za sve Jugoslovane u Italiji te drži, da se jedino time može postići narodno jedinstvo u političkom djelovanju.⁸²

Kroz izvješćivanje *Pučkoga prijatelja* o govoru Stojana Brajše te kroz pisanje tršćanske *Edinosti* proizlaze dva izričaja suprotstavljenih svjetonazora izražena u trenutku razilaženja, kada politička društva nastavljaju samostalno djelovati, ali će istodobno suprotstavljene strane nadograditi svoje djelovanje s ciljem postizanja sporazuma oko zajedničke izborne liste za državne izbore početkom travnja 1924.

Kada su se obavljale pripreme za nove državne izbore u travnju 1924. i kada se pokretala inicijativa za stvaranje zajedničke izborne liste, Goričani i njihovo Političko društvo Edinost, kao i Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, podupirali su utemeljenje Narodnoga vijeća i naglašavali njegov značaj, napominjući da se ne bi trebalo toliko sastajati i dogovarati kada bi ono postojalo te zahtijevajući da se mora ustanoviti odmah poslije izbora.⁸³

Obnavljanje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri sa svojim glasilom *Pučki prijatelj* bilo je vezano i za nadolazeće državne izbore u travnju 1924., kada su se sporazumjeli Političko društvo Edinost iz Trsta (s jedne strane) s Političkim društvom Edinost iz Gorice i Političkim društvom za Hrvate i Slovence u Istri (s druge strane) oko zajedničke izborne liste. Izbori su poticali jednu i drugu idejno suprotstavljenu struju na izborni sporazum kojim su se strane obvezale da u vrijeme trajanja izbora prestanu svi međusobni napadi u novinstvu, na skupštinama i uopće u javnosti. Istarski su se kršćanski socijalisti u toj izbornoj aktivnosti povezali s goričkim kršćanskim socijalistima i oslanjali su se na njih.⁸⁴

82 „Glavna skupština ‘Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri’“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 8, 21. veljače 1924., 2, 5.

83 „Izbori i naš narod. Za jedinstveni nastup.“, „Sastanak u Goriči“, isto, god. XXV, br. 6, 7. veljače 1924., 1.

84 Za skorašnje i prve buduće parlamentarne izbore pripast će kandidatima Političkoga društva Edinost u Trstu 1., 3. i 5. mjesto, a 2., 4. i 6. mjesto kod drugih narednih izbora. Kandidatima Političkoga društva Edinost u Gorici i Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri pak obrnuto, 2., 4. i 6. mjesto kod prvih i 1., 3. i 5. mjesto kod drugih narednih izbora. Kandidatska lista je ova: 1. Josip Wilfan, 2. Engelbert Besednjak, 3. Ulikse Stanger, 4. Stojan Brajša, 5. Anton Podgornik, 6. Josip Bitežnik. Pogodbene stranke obvezuju se da će putem zajedničkoga izbornog odbora, odnosno posredstvom tiska (*Edinost*, *Goriška straža*, *Istarska riječ*, *Pučki prijatelj*, *Mali list* i *Novice*) te preko svoje organizacije u svim pozivima, na skupštinama, općenito u izbornoj agitaciji do kraja raditi oko toga da daju „preferenčne“ glasove prvomu, drugomu i trećemu kandidatu u tom redu i to za sva tri kandidata. Pogodbene su se stranke obvezale da u vrijeme trajanja izbora prestaju svi međusobni napadaji u novinstvu, na skupštinama i uopće u javnosti. Vrhovno vodstvo cijele izborne kampanje pripada zajedničkomu Slavenskomu izbornom odboru koji je sastavljen od predstavnika Političkoga društva Edinost u Gorici i Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri (Engelbert Besednjak, Josip Bitežnik, Stojan Brajša, Vladimir Sironić i Anton Vuk) i predstavnika Političkoga društva Edinost u Trstu (Josip Wilfan, Ivan Marija Čok, Karel Podgornik, Mirko Vratović i Eduard Slavik). „Izborni sporazum“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 10, 6. ožujka 1924., 1.

Koliko god su politička društva kretala prema samostalnome djelovanju, institucija Narodnoga vijeća bit će aktualna i u narednim godinama. Na njoj su i dalje inzistirali kršćanski socijalisti, a *Pučki se prijatelj* osvrtao na nju na svojim stranicama.⁸⁵ Tako će i nakon definitivnoga razilaženja – kada politička društva početkom 1924. nastavljaju zasebno djelovati – institucija biti aktualnom, a gorički će i istarski kršćanski socijalisti nastavljati zajednički raditi i uzajamno se podupirati.

Krug kršćanskih socijalista oko Danice i Društva sv. Mohora za Istru

Pod uredništvom Vladimira Sironića Društvo sv. Mohora za Istru izdavalo je *Danicu*, koledar za 1925., 1926., 1927., 1928., 1929. i 1930. U „Predgovoru“ *Danice* za 1925. navodi se da je ona predstavnik Društva sv. Mohora za Istru i da poziva u njegovo ime hrvatski narod da probudi u sebi nacionalnu svijest, da radi ustrajno te očuva svoj jezik i svoju grudu: „Podložni zakonima države ostajemo ipak odlučni za svoju narodnost, svoj jezik i svoje običaje. Nema zakona, koji bi nam mogao zapovijediti, da zatajimo tu ostavštinu svojih pradjedova ili da se odijelimo kulturno od svoje krvne braće izvan granica te države.“ Ističe se da je program rada društva „kulturne naravi, nipošto političke. Obuhvaća vjersko, narodno i socijalno-gospodarsko polje. Kao što mora pojedinac čovjek biti u tom trojkom pogledu usavršen, da bude čelik značaj, tako treba da budu vidljive te oznake i na karakteru ili značaju našeg naroda. Narod bez vjere i kršćanskog morala bio bi osuđen na smrt. Narod bez svojeg jezika u obće ne bi ni postojao. Narod bez materijalnog blagostanja bio bi rob svakoga. Društvo sv. Mohora neka postigne, da bude naš hrvatski narod u Italiji svijestan u tom trojkom smjeru.“ Za prvu godinu – naglašava se u *Danici* za 1925. – nije prijavljen dostatan broj članova. To je znak nehaja i kulturnoga mrtvila (dok se kod goričkih Slovenaca sabralo oko 13 tisuća članova). Ipak je iz nekih krajeva Istre (Klane, Veprinca, Poljana, Bresta, Dana, Lindara, Sv. Petra u Šumi, Lošinja, Mošćenica, Kringe) bio dobar odaziv, a posebno se ističe da su važnost Društva shvatili „mnogi naši seljaci sami bez pobude drugih, n. pr. Mutvoran, Rezanci na Svetvinčenščini, Marići na Kanfanarštini.“⁸⁶

⁸⁵ „Za Narodno vijeće“, *Pučki prijatelj*, god. XXVI, br. 50, 10. prosinca 1925., 1; „Što je s Narodnim vijećem?“, isto, god. XXVI, br. 51, 21. prosinca 1925., 1-2; „Ne će Narodnog vijeća niti bilo kakvog zajedničkog rada!“, isto, god. XXVII, br. 15, 8. travnja 1926., 1; „Što je sa Narodnim vijećem? (Piše poslanik Besednjak.)“, isto, god. XXVII, br. 18, 29. travnja 1926., 1-2.

⁸⁶ „Odbor“, *Danica*, koledar za prostu godinu 1925., Trst 1924., 3-4.

Društvo sv. Mohora za Istru imalo je 1925. 1050 članova, 1926. 2480, a 1927. 3340 članova. Poslije se broj članova usprkos poteškoćama kretao oko 4000.⁸⁷ Premda je u *Danici* izraženo blago nezadovoljstvo brojem prijavljenih članova, današnje sagledavanje popisa članova objavljenih u kalendarima ostavlja upečatljiv dojam. Nižu se imena i prezimena povjerenika, društvenih članova u pojedinim mjestima pa i iz nekih udaljenih dijelova svijeta. Povjerenici su bili svećenici te pripadnici istaknutih seljačkih narodnjačkih obitelji. Iščitavanjem popisa ne može se odbaciti dojam da se radilo o promišljenoj nacionalnoj organizaciji ili pokušaju sustavnoga organiziranja za javno djelovanje. Popis – pogotovo onaj u *Danici* za 1927. – sam po sebi iziskuje interes istraživača, ali odmah izaziva pomisao da je morao privući pozornost fašističkoga policijskog sustava. Njemu su svakako morali biti zanimljivi društveni članovi koji su obitali na prostoru tadašnjega Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca jer su očito održavali vezu s Istrom. Popis više nije objavljivan u *Danicama* za 1928., 1929. i 1930.

O prvim godinama rada i djelovanja Društva sv. Mohora za Istru pisao je Božo Milanović 22. travnja 1926. Matku Laginji u Zagreb: „Nadam se, da ste primili ovogodišnje knjige ‘Društva sv. Mohora za Istru’. Kroz prve dvije godine svog života razaslalo je to društvo 18 tisuća knjiga među naš narod u Istri. Ove godine će broj članova sa 2500 preskočiti 3000 te možemo u ovim prilikama na taj uspjeh gledati s ponosom – naročito, kad se pomisli, da smo u tom bez svake pripomoći, prepušteni sudbini. Organizacija na Markovom trgu nam je preko tajnika službeno javila, da ne možemo (mi oko ‘P. Pr.’) od nje ništa očekivati. X. izdanje molitvenika ‘Oče, budi volja Tvoja’ smo sasvim raspačali u 1 ½ godine u 6000 komada. Za novo nemamo kapitala, a bojimo se ljude ostaviti bez te knjige, jer je pogibeljno, naročito mladež počinje uzimati one u drugom jeziku. Mi naime mislimo – u čemu nas oni drugi ne shvaćaju, da je širenje te i takvih knjiga za uzdržanje narodnosti uspješnije od mnogog drugog štiva.“ Milanović smatra „da je za budućnost našu najvažnije pitanje, kako bismo priskrbili narodu dovoljni broj svećenika naše narodnosti.⁸⁸ Ovdje imademo (u Kopru i Gorici) oko 25 đaka (gimnazijalaca) hrv. narodnosti, ali to je premalo. Trebalo bi ih barem

87 Milanović, „Tršćanska hrvatska štampa između dva rata s osvrtom na Istru“, 144; A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8; Močibob, „Vladimir Sironić“, 109.

88 O pitanju svećeničkoga podmlatka Božo Milanović i Marko Zlatić razgovarali su s Laginjom kada su ga bili posjetili u rujnu 1924. u Zagrebu. Izražavali su mu u povodu toga pitanja nezadovoljstvo Jugoslavenskom maticom, koja da im u pogledu materijalnoga potpomaganja nije pravedna. Željko Klaić, „Božo Milanović i Marko Zlatić u posjetu kod Matka Laginje u Zagrebu, 11. IX. 1924.“, *Istarska Danica 1994.*, Pazin 1993., 89-91.

150 do 200. Sve bi se to postiglo, kad bi dobrotvori dijelili sredstva racionalnije. U internatu na Markovom trgu imademo samo desetak đaka nama prijaznih, dok je ostalo sve radikalno protukršćanskog duha⁸⁹ tako, da od njih za bolju budućnost našega naroda ništa ne očekujemo.“⁹⁰

Kroz tekstove u *Danici* može se sagledati i uočiti promišljanja, kao i težnje koje su prevladavale i za koje su se zalagali istarski kršćanski socijalisti oko Društva sv. Mohora za Istru, kao i oni koji su svojim pisanjem u koledarima bili u doticaju s Društvom. Kršćanski socijalisti pogotovo će biti angažirani u promišljanjima pa i pokušajima prevladavanja gospodarske krize u Istarskoj pokrajini u godinama neposredno po završetku Svjetskoga rata, smatrajući potrebnim jačanje i obnavljanje aktivnosti gospodarskih institucija iz prethodnoga vremena. Objavljeni članci i razni drugi tekstovi u *Danici*, ali i u *Razumnome gospodaru*, dolaze kako od svjetovnjaka, tako i od pripadnika svećenstva. Iz *Danice* su ovdje uzeti u obzir članci koji su izrazito angažirani u zalaganju za kršćanskosocijalističke zasade, tekstovi koji se bave društveno-gospodarskom krizom u cjelini, gdje autori prvo konstatiraju problem, iznose o njemu svoja promišljanja, a potom daju odgovore na nj.

U tome je smislu upečatljiv jedan nepotpisani članak u kojem se želi protumačiti sveukupno socijalno pitanje i promišlja se kako ga riješiti. U njemu se konstatira da je danas socijalno pitanje najteže breme koje pritišće čovječanstvo i uzrok krvavih revolucija te bi to pitanje moglo prouzročiti strahovito klanje i pustošenja u čitavome svijetu, ako se ne nađe način kako da se ono pravilno riješi. Kada autor piše o socijalnome pitanju, misli na nezadovoljstvo koje vlada među staležima, a napose među radnicima, seljacima i obrtnicima. Na svijetu nema pravde, neki uživaju samo pravo, a drugi oskudijevaju u svemu, neki ne rade i bogati su, drugi se trude i muče i opet nemaju ništa. Radnik se tuži da posebno malo zarađuje, tuži se na nepravdu i nemilosrdnost kako s njim postupa kapitalist. Jadikuje da nema stana, pribojavajući se starosti i bolesti, u kojoj će biti izložen bijedi on i njegova obitelj. I radnik sam, a još više drugi, primjećuju da je radništvo zapušteno u prosvjeti, da je često ćudoredno zastranilo, da se podalo pijan-

89 Zanimljiv je podatak iz *Danice* za 1926. da je član Društva sv. Mohora za Istru Đački internat – Zagreb, Markov trg 3. „Članovi ‘Društva sv. Mohora za Istru’“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, Trst 1925., 185. U *Danici* za 1927. takav se podatak ne navodi, što bi upućivalo na idejna previranja unutar Internata jer Milanović i navodi da ondje imaju samo desetak đaka njima „prijaznih“, a da su ostali protukršćanski orijentirani.

90 Ostavština Matka Laginje, Laginja M., *Korespondencija*, R-6259 b.

stvu i raskalašenom životu, što je također uzrok bijede i nevolje. Seljak se tuži na nepravedne poreze i nije mu pravo što je zemlja najčešće u vlasništvu veleposjednika, a on je ima premalo. Kada mu ili nevrjeme uništi ljetinu ili mu uquine blago od kakve bolesti, nema niotkuda pomoći. Uz to ga izrabljuju trgovci koji od njega kupuju, kao i oni od kojih mora kupovati što mu je potrebno. A seljak nije prosvjetljen kao ni radnik, niti se tko brine da ga pouči i u općim i u gospodarskim stvarima. Obrtnik se tuži na konkurenciju velikih tvornica, na obrtnu poreze, na nemar vlade da obrtniku pomogne kreditom, obrtnim zakonima, obrtničkim školama. Iz tih pritužbi vidimo da je zlo koje ugrožava staleže trostruko: gospodarsko, prosvjetno-ćudoredno i zdravstveno. U članku dalje anonimni autor raspravlja o tome tko je skrivio tadašnje socijalno pitanje. Socijalno pitanje postoji otkad postoji svijet, siromaštva i bijede bilo je uvijek, kao što je uvijek bilo i bogataša. No, tadašnje je socijalno pitanje posljedica „bezvjerskog liberalizma“ jer je „pred sto godina“ bezvjercima uspjelo rastrojiti svijet. Liberali ili slobodni mislioci naučavali su da je čovjek potpuno slobodan. Najprije u odnosu prema Bogu, kojega su nijekali. Čovjek ne mora – govorili su – nikom polagati račune o svojem radu i životu. Svatko može raditi što mu govori njegov um da je pametno i dobro. Pod utjecajem takva nauka počeli su ljudi malo-pomalo gubiti vjeru pa su time sve manje brinuli za vjerske zapovijedi o pravednosti. Ljudi su otupjeli za sve što je pravo, lijepo i plemenito te počeli tražiti samo svoju korist i svoju udobnost. Naglašavanje slobode i neovisnosti svakoga pojedinca bilo je najprije isticano u vjerskome pogledu, ali je pomalo prelazilo i u gospodarske i u društvene odnose. Jači je počeo izrabljivati slabijega jer nije u njemu gledao svojega brata. U obrtu, trgovini i poslovnim odnosima svatko je radio kako je znao da će njemu biti najbolje, a nije se brinuo ni za pravdu ni za dopušteno ili nedopušteno. Tako su oni jači u vlasti, časti ili novcem počeli izrabljivati one koji su bili slabiji. Započelo se sakupljati bogatstvo u rukama pojedinaca, a najveći je dio ljudi osiromašen. Liberalizam je u gospodarstvo unio konkurenciju i to onu prljavu, nedopuštenu, koja je uništila slabije. No liberalizam je učinio i drugo zlo – on je pokvario ljudska srca. Liberali su širili zli tisak, koji je pokvario mnoge radnike i seljake, oni su, pohlepni za novcem, trovali radni narod i seljake po krčmama pijanstvom, a na zabavama raskalašenošću. U rukama liberala-kapitalista bile su vlade i parlamenti pa su parlamenti određivali takve gospodarske zakone koji su bili na korist kapitalistima. Pisac članka zaključuje kako se vidi da je

jedan od prvih i najvećih uzroka tadašnjega gospodarskoga i društvenoga zla „otpad od vjere“. Nakon što je izgubio vjeru, liberal-kapitalist ne osjeća u sebi dužnost slijediti zapovijed „ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe“. U svijetu je zavlдалo uvjerenje da vjera i vjerske zapovijedi nemaju ništa zajedničko s gospodarstvom. I doista su se vjerske zapovijedi „ne ubij“ i „ne ukradi“ kršile na svakome koraku u gospodarskim odnosima. Radniku se uskraćivala plaća, žene i djeca su izrabljivani na poslu, u tvornicama se više cijenio stroj negoli ljudski život, a zdravstveni su uvjeti u tvornicama bili potpuno neuređeni. Prema radniku nema nikakva milosrđa i čim bi postao nesposoban za posao, bilo zbog bolesti ili kojega drugog razloga, odmah bi bio izbačen na ulicu. Nema sumnje da su i neki drugi razlozi djelovali na rastrojene društvene i gospodarske prilike u svijetu, kao izum strojeva, otkriće novih dijelova svijeta, nova svjetska tržišta, tu i tamo prevelika napučenost, način kako se gdje obrađuje zemlja, negdje veća, negdje manja plodnost tla i slično.

O prevladavanju krize gospodarskoga i društvenoga stanja autor kaže da liberali tvrde kako treba pustiti najveću slobodu u gospodarskim i društvenim odnosima pa će ona izravnati sve opreke. Smatraju da će se na životu održati samo oni koji su jaki, sposobni za život, a ono što je bolesno i nesposobno za život će propasti. To je mišljenje, ističe pisac, posve protukršćansko. Drugi koji se javljaju su socijalisti i komunisti. I oni propisuju načine kako riješiti krizno stanje, ali ga svojim pristupom u rješavanju samo pojačavaju. Oni su, što se tiče vjere, jednaki, ako ne i gori od liberala, nastupaju protiv vjere i hoće je iskorijeniti iz ljudskih srdaca. Već samim time pokazuju da ne poznaju uzrok tadašnjega bolesnoga društvenoga i gospodarskog stanja. Oni preporučuju nasilje, hoće ognjem i mačem preurediti stanje, a prilike u Rusiji najbolje pokazuju da socijalisti i komunisti mogu zlo samo povećati. Vjeru treba učiniti temeljem i osnovom života u svijetu: i gospodarstvo i društveni život trebaju počivati na vjeri, na Božjim zapovijedima ljubavi i pravednosti, a to želi kršćanski socijalizam.⁹¹ On traži da čovječanstvo bude prožeto mislima da smo svi djeca jednoga Oca Nebeskoga, da u svakome čovjeku živi neumrla duša i da baš zbog toga nema na svijetu

91 Kršćanski socijalizam je naziv za socijalna i politička učenja te pokrete koji zagovaraju primjenu kršćanskosocijalističkoga načela u društvenoj strukturi temeljenoj na zasadama i učenju kršćanstva o jednakosti i bratstvu svih ljudi. Kao politički pokret od sredine XIX. stoljeća, nastao je kao protivnost radničkomu i socijalističkomu, posebno marksističkomu pokretu, namjeravajući postići ravnotežu među suprotstavljenim interesima različitih društvenih skupina. Najznačajniji je bio pokret kršćanskoga socijalizma koji je poticala Katolička crkva socijalnom enciklikom Lava XIII. *Rerum novarum* 1891.

ništa dragocjenije od čovječjega života. Kršćanski se socijalizam posebno brine za one koji najviše trpe – a to su seljaci, radnici i obrtnici. Njih treba u prvome redu prosvjetno podignuti osnivanjem pučkih i stručnih škola, seljaka treba naučiti da razumno obrađuje zemlju, radnika da u svojoj struci bude vješt, a jednako tako i obrtnika. Seljaku, radniku i obrtniku treba dati njihovo posebno pravo, a to su zakoni koji će točno određivati njihove dužnosti. Porezi moraju biti pravedno raspoređeni: tko ima više i tko ima veća prava, taj treba plaćati i veće poreze. Napose bi se država trebala brinuti za zdravstveno stanje seljaka, radnika i obrtnika podizanjem bolnica i prodajom jeftinih lijekova. Uz to bi država trebala pobijati sve što duhovno i tjelesno truje seljaka, kao npr. pijanstvo. Napose treba biti zaštićen radnik od kapitalističkoga izrabljivanja pa da mu bude osiguran kruh i onda kada iz bilo kojega razloga ne može zarađivati. Osobito veliku važnost polaže kršćanski socijalizam na zadrugarstvo, kojim se osiromašeni staleži trebaju gospodarski podignuti. Dakako da sve to nema velike važnosti bez jake vjere i kreposnoga života, stoga kršćanski socijalizam i želi da se Crkvu pomaže u njezinu radu oko vjerskoga prosvjećivanja i odgajanja naroda. Ako on naročito brine za seljaštvo, radništvo i obrtnike, to ne znači da je protivnik drugih staleža već želi da i oni napreduju. Kršćanska zapovijed ljubavi i pravde vrijedi za sve jednako, među svim staležima mora vladati uzajamnost i ljubav.⁹²

Dok je prikazani članak djelo anonimnoga autora, premda bi se s obzirom na tematiku, kao i na sadržaj drugih potpisanih članaka, moglo pretpostaviti da je riječ o Augustinu Juretiću, članak o gospodarskoj organizaciji u Belgiji objavljen u istoj *Danici* i potpisan s „dr. J.“ zasigurno je njegov. Riječ je o ideji seljačkoga saveza, strukovnoj organizaciji koju su namjeravali pokrenuti i istarski kršćanski socijalisti. Ipak je ideja o seljačkome savezu morala proizlaziti iz šire ukupne aktivnosti koju su kršćanski socijalisti pokretali u europskim zemljama nakon Svjetskoga rata, odnosno bila je institucija koju su pokretali i koja je proizlazila iz aktivnosti katoličkih pokreta.⁹³ Dopis u

92 „Što je socijalno pitanje i kako da se riješi?“, *Danica, koledar za prostu godinu 1925.*, 68-74.

93 Prvi primjer katoličkoga pokreta u smislu obrane prava i slobode Crkve dala je irska Catholic Association pod vodstvom Daniela O'Connella, koja je uspjela 1829. izboriti određena prava i slobodu irskih katolika. Prvi je odlučujući korak učinjen kada je 1823. O'Connell, pučki tribun i dobar organizator, koji je već 20 godina stajao na čelu borbe za nacionalne i vjerske slobode, staru Catholic Association, dotad rezerviranu za građanske krugove, pretvorio u masovan pokret time, što je godišnju članarinu od 20 šilinga smanjio na jedan peni mjesečno. Uz pomoć dobrovoljnih propagatora, koji su preuzeli na sebe politički odgoj nekih seljaka i u najzabitijim selima, organizirana je „miroljubiva agitacija u zakonskim okvirima“. U prvi su se mah mnogi svećenici oklijevali priključiti pokretu koji je zadobio jasne političke obrise. No, pod utiskom primjera nekih biskupa te pod utjecajem sjemeništa u Maynoothu, pridružio im se pomalo i kler te, štoviše,

Danici za 1925. može biti pokazatelj: „Nigdje na svijetu nijesu seljačke gospodarske organizacije tako jake i tako razvijene kao u Belgiji. U svakoj njihovoj župi ima po koja gospodarska organizacija, koju nazivaju ‘gilda’. Takova ‘gilda’ je isto, što je kod nas seljačka zadruga, posujilnica. Gilda ili zadruga dijeli se na više odsjeka. Prvi je odsjek *štedionica*. U gildu, u štedio-

ustupio crkve za izborne sastanke. Uskoro je sve, tada već čvrsto zbijeno, katoličko stanovništvo Otoka slijedilo muža kojega su nazivali neokrunjenim kraljem Irske. Britanska vlada, koja je uzalud pokušavala zaustaviti kampanju koju je razmahao O’Connell, nalazila se sve više pregaženom. Trijumfalan izbor irskoga vođe krajem ljeta 1828. za poslanika, premda zakonski nije uopće mogao biti biran, učinio je da su oni bistriji među torijevcima, kojima su načelno oponirali liberali, shvatili kako se sada mora popustiti ako se ne želi izazvati građanski rat. Uz neke iznimke, katolici su ostvarili jednakost građanskih i osobnih prava, a da taj dobitak nisu morali otkupiti priznavanjem prava veta britanskoj vladi pri izboru biskupa. Katolici su pripušteni svim javnim službama osim one lorda kancelara, lorda čuvara i generalnoga oficira za Irsku; mogli su biti birani u parlament, ali su morali položiti posebnu prisegu: „non to disturb or weaken the protestant religion“ te potvrditi da papa nema nikakvih političkih prava nad Engleskom. U Francuskoj pokret poput onoga u Irskoj potječe od organizacije Association pour la défense de la religion catholique, prvoga od društava za „katoličku obranu“ od antiklerikalnih pothvata. Osnovano je 1828., do sredine XIX. stoljeća bili su tek pokušaji organiziranja katolika, a pravo organiziranje vjernika počinje u drugoj polovici stoljeća. Nakon prvoga pokreta, u Francuskoj će se pojaviti organizacija Ligue catholique pour la défense de l’Église. U Njemačkoj se 1872. konstituiralo Društvo njemačkih katolika (*Verein der deutschen Katholiken*), koje je sebi postavilo glavni zadatak obranu od liberalne politike državne Crkve. U Italiji djeluje Associazione cattolica per la libertà della Chiesa.

Katolički se pokreti javljaju u drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća kao odgovor na rastući ateizam i racionalizam koji su slabili kršćanstvo, odgovor na sve jači prodor liberalnih, marksističkih stremjenja i koncepcija protiv Crkve, njezine hijerarhije i njezina djelovanja, kao i njezina učenja. Katolički pokret, kao organizirano djelovanje katoličkih laičkih udruga i inicijativa, imao je cilj duhovnu i intelektualnu izobrazbu mladih, širenje prosvjete, borbu za socijalnu pravdu i pravednije društvo prožeto kršćanskim vrednotama. U početku su se organizacije zauzimale za obranu prava i slobodu Crkve, a u idućem vremenu, zbog posljedica Prve industrijske revolucije, zauzimale su se za rješavanje socijalnoga pitanja. U crkvenim se krugovima javljaju s tim u vezi mnoge inicijative, kako od strane laika, tako i iz redova klera. Pojavit će se niz socijalnih djelatnika čiji su rezultati promišljanja, rada i studija bili tzv. „socijalni tjedni“ u raznim zemljama, razni socijalni pokreti, zadrugarstvo, omladinski savezi, a organizirani su i prvi kongresi na kojima se proučavalo društveno pitanje. Sav taj materijal sa skupova uzeo je u razmatranje papa Lav XIII. kada je pisao encikliku *Rerum novarum* objavljenu 1891. Nakon izlaska enciklike pokretači katoličkoga gibanja u raznim su zemljama usmjerili glavnu svoju nastojanja prema socijalnome pitanju. Lav XIII., svjestan nemogućnosti ukidanja već provedenih rezultata revolucija, započinje zaokret Katoličke crkve, ne samo u njezinu odnosu prema svijetu nego jednako tako u njezinoj vlastitoj strukturi. Sve što je Crkva u dotadašnjih 15 stoljeća postojanja mogla imati i imala, u vrijeme suvremenih liberalno-građanskih država postaje prošlost. Novonastupajuće društvo nije moglo prihvatiti statičnost katoličkoga promišljanja moderne proizvodnje, a raslojavanje građanstva, radništva, seljaštva odvijalo se naglo i brzo. Katolicizmi u pojedinim zemljama poprimili su za pontifikata Lava XIII. svoj klasični oblik, koji je važio kao uzor sve do prve trećine XX. stoljeća. Uloga organizatora i vođe hrvatskoga katoličkog pokreta pripala je krčkomu biskupu Antunu Mahniću.

O problematiki katoličkih pokreta: Ušeničnik, *Sociologija*, 229-230, 373-374, 462-478, 507-508, 518-520, 544-545, 552-553, 561-563, 565-568, 602-610, 649, 695; Roger Aubert, „8. poglavlje. Druge evropske Crkve“, *Velika povijest Crkve*, sv. VI/1, ur. Hubert Jedin, Zagreb 1987., 174-176; isti, „14. poglavlje. Katolički pokret u Francuskoj i Italiji“, isto, 262-276; Rudolf Lill, „13. poglavlje. Počeci katoličkog pokreta u Njemačkoj i Švicarskoj“, isto, 249-261; isti, „27. poglavlje. Posljedice revolucije iz 1848. u zemljama Njemačkog Saveza i u Nizozemskoj“, isto, 479-481; isti, „29. poglavlje. Zemlje Njemačkog saveza i Švicarska 1848-1870“, isto, 519, 527-528; isti, „1. poglavlje. Kulturkampf u Pruskoj i u Njemačkom Carstvu (do 1878)“, *Velika povijest Crkve*, sv. VI/2, ur. Hubert Jedin, Zagreb 1981., 35-36; Mario Bendiscioli, „5. poglavlje. Talijanski katolici između Vatikana i Kvirinala – ‘non expedit’ za vrijeme Lava XIII“, isto, 85-86; Jacques Gadille, „6. poglavlje. Neuspjeh pomirenja katolika s republikom u Francuskoj“, isto, 101-105; Oskar Köhler, „12. poglavlje. Katolicizam u sveukupnom društvu“, isto, 184-187; Bozanić, „O značenju Bože Milanovića za katoličku akciju početkom XX. stoljeća“, 60-66; Zlatko Matijević, „Hrvatski katolički pokret i politika (1903.-1929.)“, *Croatia christiana periodica*, 25, 47, 2001., 181-205; Ivan Markešić, „Katolički pokreti – europski kontekst“, *Hrvatski katolički pokret*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001., ur. Zlatko Matijević, Zagreb 2002., 57-76.

nički odsjek ulaže seljak svoj novac, koji ne treba u svojem gospodarstvu, a ureba li mu novac, može bez velikih poteškoća i uz male kamate da dobije zajam. Drugi je odsjek za *zajedničko nabavljanje* svih stvari, koje su seljaku potrebne. Tu se radi u prvom redu o strojevima, sjemenju, gnojivu i drugim sličnim stvarima. Treći je odsjek za *osiguranje stoke*. Seljak plaća tri posto od svote, na koju mu je blago osigurano. Četvrti odsjek jest osiguranje protiv raznih nezgoda, kao što su: požar, bolest, pošast, nerodica i slično. Na koncu je još i peti odsjek za zajedničko *prodavanje* onoga, što seljak proizvaja. Svi ti odsjeci sačinjavaju gildu ili zadrugu, a sve te gilde udružene su u zadružni savez, koji se zove 'Burenbund' ili *seljački savez* (Boerenbond, op. Ž. K.). Taj Burenbund opet je uređen kao pojedine gilde, i on imade pet odsjeka. Taj Burenbund izgleda kao jedna velika zadružna seljačka banka, a u isto vrijeme on je veliko i jako društvo za osiguranje stoke, za osiguranje protiv požara, bolesti i pošasti, a konačno je to ogromni seljački dućan gdje može svaka gilda da kupi, što treba i da proda, što ima. U tom Burenbundu imade udruženo oko 600 gilda, a u gildama je udruženo preko sto hiljada obitelji. To je doista velika, jaka organizacija, a vidi se to i po tome, što Burenbund imade više činovnika, nego samo belgijsko ministarstvo poljodjelstva. Da samo nešto spomenemo, kako se tu radi: U Burenbundu, u tom velikom zadružnom savezu ima na primjer više živinara ili veterinarara, koji su činovnici. Čim seljaku treba, da mu veterinar pregleda stoku, on ga naruči od Burenbunda i on dodje, pregleda stoku, dade upute, a sve to ništa ne stoji seljaka, jer taj veterinar putuje na račun Burenbunda. Uz živinara imadu tu mjernika ili inžinira, koji pomažu seljaku u mjerničkim pitanjima, odvjetnika za razne sudbene stvari, koje trebaju seljaku.“ Na kraju dr. J. navodi da je porušena i poharana Belgija nakon Svjetskoga rata obnovljena zaslugom kršćanske seljačke organizacije te da je i sama belgijska vlada uvidjela značenje seljačke organizacije kojoj je prepustila rad u obnovi zemlje. Izražava misao kako želi da i u Istri imaju sličnu seljačku kršćansku gospodarsku organizaciju kao u Belgiji, koja je „danas prva zemlja što se tiče seljačkog blagostanja i zadovoljstva“.⁹⁴

94 dr. J. [Augustin Juretić], „Kršćanska seljačka gospodarska organizacija u Belgiji“, *Danica, koledar za prostu godinu 1925.*, 93–96. Msgr. Augustin Juretić rođen u Jelenju (Martinovo Selo) 1890. Bogosloviju je završio u Senju, gdje je 1914. zaređen za svećenika, nakon čega je ostao u Senju kao kapelan. Iste je godine upućen na studij teologije u Beč (Augustineum). U srpnju 1917. postavljen je za kapelana u Rijeci. Godine 1920. poslan je u Belgiju (Louvain) na viši studij socijalnih znanosti. Nakon tih studija vratio se u Zagreb, gdje je bio član redakcije lista *Narodna politika*, tajnik Hrvatskoga katoličkog seniorata, glavni tajnik strukovnih radničkih organizacija i u tome je svojstvu uređivao list *Radnička borba* – glasilo hrvatskih katoličkih socijalista. Od 1924. do 1928. bio je župnik u Lađevcu u Slunjskome dekanatu. O Augustinu Juretiću: Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941–1943*, Zagreb 1985., 145–198; Matić, „Ivan Merz,

Dok je prvi članak u *Danici* („Što je socijalno pitanje i kako da se riješi?“) anonimn, članak u idućoj *Danici* za 1926. „Što je kapitalizam i kako se je razvio“, potpisao je A. Juretić. Taj članak nastavlja tematiku nepotpisanoga članka, umnogome je sadržajno nastavak teme o socijalnome pitanju, nastavak obrazlaganja i prikazivanja protukršćanskoga liberalnog kapitalizma. Juretićevi tekstovi u *Danici* nisu samo zalaganje za kršćanskosocijalističke zásade nego su, kao i kod drugih dopisnika, imali poučno-obrazovni izričaj, odnosno prosvjetnu namjenu. Juretić piše da kapitalistom nazivamo onoga čovjeka koji je bogat i koji svoje bogatstvo umnožava iskorištavajući svojega bližnjega, a bogatstvo upotrebljava samo za svoju ugodu. To navođenje objašnjava primjerom. Jedan čovjek ili jedno društvo podigne npr. tvornicu šećera. Vlasnik tvornice treba rad, materijal, sirovinu za tvornicu. Tvornici šećera treba šećerna repa, dalje treba radnike koji će uz strojeve prerađivati šećernu repu u šećer i konačno treba ljude koji će šećer kupovati. Šećernu repu nabavlja tvorničar kod malih posjednika seljaka koji siju repu. Znajući da seljak mora prodati repu, i to brzo, kada dođe vrijeme za to, da se ne pokvari, tvorničar mu repu plaća po što je moguće nižoj cijeni. To tvorničar obično može jer su svi tvorničari šećerana udruženi pa se dogovore pošto će plaćati repu, a seljaci koji imaju repu na prodaju nisu udruženi pa s njima tvorničari rade što ih je volja. Seljak dakle mora prodati repu po bilo kojoj cijeni onom tvorničaru koji mu je bliže jer je ni drugdje ne bi mogao skuplje prodati. Tvorničar je već ovdje nepravedno povećao svoje bogatstvo, kupujući repu ispod njezine prave cijene. U tvornici rade radnici koje tvorničar ne plaća po pravoj njihovoj zaslugi, poznato je da radnik često zaradi tek toliko da ne umre od gladi. Kada ostari ili oslabi, tvorničar ga izbaci iz tvornice, premda je možda sav svoj radni vijek proveo u njoj. Otpuste ga bez novca, bez mirovine, gladna, bosa, bez krova i kruha. Ni ovdje ne radi tvorničar ni po pravdi ni po milosrđu jer mu je radnik umnažao bogatstvo svojim radom. Već je dosad tvorničar izrabio i seljaka od kojega je kupio repu i radnika koji mu je bio u tvornici, no tvorničar nastoji izrabiti i one koji kupuju šećer. Kao što se tvorničari dogovore po kojoj cijeni će kupovati repu, tako se dogovore i po kojoj će cijeni prodavati šećer. I taj šećer ne prodaju uz pristojan dobitak nego hoće da što više dobiju izrabljujući i one koji troše šećer. Kako je

---

suutemeljitelj i idejni vođa hrvatskoga orlovstva“, 153, 163, 171. „A. Juretić“ koji se javlja svojim dopisima u *Danici* naveden je na Popisu „Članovi ‘Društva sv. Mohora za Istru’“ iz Jugoslavije, odnosno Kraljevine SHS. *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, 185. Također je naveden na Popisu: „Članovi ‘Društva sv. Mohora za Istru’“, *Danica, koledar za prostu godinu 1927.*, 187.

s tom tvornicom, tako je i s drugim tvornicama. Tvorničara kapitalista ne vodi u njegovu poslu druga misao nego ta da što više poveća svoje bogatstvo. Novac je ono za čim teži, taj novac mu je najveća vrijednost. Ni ljudski život mu nije toliko vrijedan koliko novac. U gospodarstvu naznačuje kapitalizam takav red u društvenome i gospodarskome pogledu u kojem se sve vrti oko novca. Novac je središte svega gospodarskoga i društvenoga života. A to nije dobro jer je Bog čovjeka postavio u središte svega, prema njegovim duševnim i tjelesnim potrebama trebao bi se razvijati sav gospodarski i društveni život. Juretić u članku piše i – s obzirom na svoj boravak u Belgiji – da se ne može svakoga tvorničara nazivati i smatrati kapitalistom. Upoznao je tvorničara koji nije postao bogatim izrabljujući druge. U njegovoj su tvornici radnici dobro plaćeni, osigurani za bolest i za starost, a on svoje bogatstvo upotrebljava za korist bližnjega, pomažući siromašne, podižući škole, bolnice, sirotišta. Njemu je novac samo sredstvo da uzmogne učiniti čim više dobra. Njemu novac nije Bog, niti teži za novcem da ga ima što više. Za takvoga se tvorničara ne može reći da u njemu vlada kapitalistički duh. Obrazlaže Juretić da se kapitalizam razvio u posljednjih 100 do 150 godina i tomu su razvitku pogodovale posebne okolnosti. Ovdje ulaze u obzir otkrića novih zemalja, izum strojeva, željeznica, parobrodarstvo. Izum strojeva pospješio je razvoj industrije, tvornica; otkrića novih zemalja svijeta pridonijela su razvoju trgovine. Broj tvorničkih radnika povećavao se sve više, a time su postajali sve jeftiniji. Tvorničar se naglo obogaćivao, nabavljao nove strojeve, razvijao svoju tvornicu te stekao veliko bogatstvo. S druge strane nastaje osiromašeno stanovništvo – proleter. Oni koji se podrobnije bave razvojem modernoga gospodarstva i koji su taj razvitak detaljnije proučavali – nastavlja Juretić – prikazuju razvitak kapitalizma na sljedeći način: kapitalizam se razvio zato jer je u nečijim rukama novac, a druge ruke daju rad; zato jer ima mnogo novca, a prije toga nije bilo; zato jer su izgrađene željeznice, postoji brzojav, telefoni, izgrađeni parobrodi, strojevi, a sve to promiče razvoj gospodarstva; zatim su pojedini krajevi u svijetu postali međusobno bliži pa se tako roba proizvedena u Americi prodaje u europskim zemljama; u gospodarstvu je prevladala prevelika sloboda jer svatko tko ima novac može se baviti granom proizvodnje kakvom želi te i tu postupati kako god hoće, što stvara nepoštenu konkurenciju i nečije naglo bogaćenje. Juretić konstatira da je snaga kapitalizma u organizaciji. Vidi se da sve više nestaju male banke, mala poduzeća, jer se stapaju, tj. udružuju,

kako bi se steklo više novčanih sredstava. Udruživanje je trovršno. Banke i poduzeća udružuju se tako da se međusobno stapaju pa nastaje novo jače poduzeće, a udružuju se i tako da ostanu samostalna poduzeća, ali se međusobno potpomažu. Tako imaju banke savez banaka, koji se brine da svuda budu zaštićeni njihovi interesi. Postoji još i uža organizacija, kartel. To je savez, društvo poduzeća, tvornice iste proizvodnje, sa zadaćom da dogovorno po jednakoj cijeni kupuju sirovine, da po istoj cijeni prodaju svoju robu i plaćaju radništvo. To je najopasnija organizacija. Borba protiv kapitalizma je teška. Treba dakle raditi promišljeno i ustrajno. Juretić se osvrće na zadrugarstvo, tumačeći da je ono najbolji i najuspješniji način borbe protiv kapitalizma i tvrdeći da je u svim naprednim zemljama zadrugarstvo lijepo razvijeno. Seljak, radnik, obrtnik utemeljuju razne vrste zadruga, produktivne ili proizvodne, konzumne ili nabavne, te štedionice. Time se seljak, radnik i obrtnik gospodarski udružuju pa je tako udruženima lakša borba protiv kapitalizma.⁹⁵

Međutim, zadrugarstvo je tema jednoga drugog dopisa u *Danici*, sadržajno detaljnije obrazloženoga, isto tako angažiranoga u smislu zastupanja i zalaganja za kršćansko-socijalne nazore. Pisac navodi da je krajem prve polovice XIX. stoljeća u nekim njemačkim zemljama bilo posebno teško – godine gladi bile su česte, što su iskorištavali lihvari i pljačkali siromašan svijet. Ali je bilo i poštenih ljudi, koji su pomagali siromašnima. Među njima je bio Friedrich Wilhelm Raiffeisen.⁹⁶ On je ustanovio dobrotvorno društvo,

95 A. (Augustin) Juretić, „Što je kapitalizam i kako se je razvio?“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, 82-88. U istoj se *Danici* nalazi još jedan njegov članak, koji se tematski i prema idejnosti nadovezuje na ovaj članak: „Uzorno selo“, 130-135. U *Danicama* se mogu zamijetiti tekstovi potpisani s „A. J.“ različite povijesne tematike i najvjerojatnije je da su istoga autora.

96 O njemu: Mira Kolar-Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine*, Zagreb 2013., 118-119; „Raiffeisen, Friedrich Wilhelm“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb 2007., 170-171; Köhler, „13. poglavlje. Socijalni pokreti“, 211. Cilj nacionalnoga pokreta istarskih Hrvata i primorskih Slovenaca (pored društveno-političkih ciljeva) bio je i gospodarsko osamostaljenje. Bilo je to potrebno pogotovo u Istri, gdje su hrvatski i slovenski seljaci bili ovisni o talijanskim veleposjednicima, trgovcima i bankarima. U skladu s tim, voditelji hrvatskoga nacionalnoga pokreta na čelu s Matkom Laginjom pristupili su organiziranju u početku skromnih kreditnih zadruga, tzv. posujilnica, a zatim i gospodarsko-potrošačkih zadruga. Kreditne, odnosno novčane zadruge u Istri s otocima te Slovenskim primorjem bile su uglavnom tzv. *deličevke* i tzv. *rajfejsenovke*, koje su bile prilagodene sredini i uvjetima u kojima su trebale djelovati. Prve su nazvane po njemačkome narodnom ekonomu Franzu Hermannu Schultzzeu iz Delitzscha (1808. – 1883.), a druge po Nijemcu Friedrichu Wilhelmu Raiffeisenu (1818. – 1888.). Deličevke su ustanovljene na podlozi ograničenoga jamstva, tako da svaki zadrugnik jamči točno određenom svotom za moguće gubitke zadruge. Kod drugih je jamstvo neograničeno. Svi članovi zadruge preuzimaju obvezu da će čitavom svojom imovinom jamčiti za obveze organizacije. Poslovanje im se zbog manjih udjela nije temeljilo na kapitalu nego na kreditu za koji solidarno i neograničeno jamče svi zadrugari. Djelokrug zadruge bio je malen i obično je jedna zadruga djelovala u jednoj župi ili općini. Na tako malome prostoru članovi zadruge dobro se poznaju, što je važno jer se posebno vodilo računa o moralnim osobinama pojedinih zadrugara. U pravilima zadruga (društava za štednju i zajmove) ističe se da rasipnici, pijanci i lihvari (*oderuhi*) ne smiju biti primljeni u društvo. I dok su deličevke nastale na podlozi liberalizma kao sklopa širih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, rajfejsenovke

koje je među svojim članovima i među ostalim bogatijim ljudima sakupljalo priloge i njima kupovalo hranu. Prodavalo ju je siromašnima po sniženoj cijeni, a onim najsiromašnjima davalo je besplatno. U početku je stizalo dosta priloga, ali ih je s vremenom sve manje pritjecalo. Raiffeisen je promišljao kako doći do organizacije koja će potpomagati na osnovi solidarnosti. Upravo na tome temeljit će se zadrugarstvo: ako se nekoliko ljudi udruži sa svrhom da svi potpomognu onoga koji se nađe u nevolji, drugi put će taj pomoći s ostalima drugoga kada se nađe u nevolji. Velik je problem kada netko nema novac i ne može do njega, a društvo koje bi se ustanovilo radi međusobnoga potpomaganja članova, za slučaj kada trebaju kredit, bilo bi neka vrst kreditne zadruge. Može se, međutim, dogoditi da svi članovi takve zadruge nemaju novac te da ne bi mogli potpomoći sudruga. Ali članovi imaju nekakvu imovinu, svi zajedno ipak nešto posjeduju što je vrijedno. I Raiffeisen je odredio – kada se već utemeljuje društvo – da svi članovi preuzimaju na sebe odgovornost da će čitavom svojom imovinom jamčiti za obveze društva – tako će društvo dobiti kredit. Onaj koji daje svoj novac društvu ima veliku sigurnost da mu neće propasti jer se može namiriti iz imovine društva. Tako zadruge, koje imaju po sto i više članova, dobivaju toliko visok kredit koliko vrijedi imovina svih članova. Ali, tim jamstvom stavljaju članovi zadruge u opasnost svoju imovinu. Raiffeisen je uredio zadrugu tako da je opasnost za članove vrlo mala. U prvome redu djelokrug zadruge je veoma malen. Obično djeluje jedna zadruga u jednoj župi ili jednoj općini. Na tako malomu prostoru svi se ljudi dobro poznaju i u zadrugu se primaju samo pošteno i marljivo, u zadrugi nema mjesta za

---

nastaju na podlozi kršćanskosocijalističkoga nazora. Na prostoru Istre i Slovenskoga primorja seljaštvo je organizirano u rajfejsenovke, dok su se trgovci i obrtnici najčešće organizirali u deličevke, koje su po svome kapacitetu bile jače zadruge. One su osnivane u istarskim gradovima, a rajfejsenovke su bili brojnije i prevladavale su na selu. Zadrugarstvo se u austrijskome dijelu Monarhije počelo prije razvijati nego u Ugarskoj, na što upućuje tadašnje moderno zadružno zakonodavstvo u Austriji. Austrijska vlada podupirala je zadružni pokret. Istarske kreditne zadruge, a i druge zadružne organizacije, u svojim se pravilima pozivaju na zadružni zakon od 9. travnja 1873. Poslovne knjige kreditnih zadruga bit će uređene prema knjigama kakve su tada rabila takva društva u Donjoj Austriji. Vlada je 1883. predložila Istarskomu saboru zakon temeljem kojega se u svakome sudbenom okrugu trebalo utemeljiti gospodarsko poludržavno društvo s ciljem potpomaganja zadrugarstva, dok se za čitavu pokrajinu trebalo utemeljiti poljodjeljsko ili gospodarsko vijeće. Car je iduće godine (1884.) potvrdio taj zakon. Zadrugarstvo koje se razvilo u slovenskim zemljama imalo je jak utjecaj na zadružni pokret u Istri, gdje se i uvriježio slovenski pojam *posujilnica* kao *posujilnica*. Kreditne zadruge u Istri, osim posujilnicama, najčešće se nazivaju društvima za štednju i zajmove te seoskim blagajnama. Najznačajniji hrvatski novčani zavod bila je Istarska posujilnica, koja je djelovala na podlozi ograničenoga jamstva, a vodio ju je Matko Laginja. Ušeničnik, *Sociologija*, 308-309, 466-468, 475, 503, 690, 721; V. G., „Zadrugarstvo“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, Trst 1925., 68-77; Rustja, „Razvoj zadružništva v Julijski Krajini“, 58-61; Vjekoslav Zidarić, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb 1969., 457-475; Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“, 217-254; Božić, „Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća“, 129-154.

raspikuće, pijance i kartaše. Svi zadrugari biraju na glavnim skupštinama Odbor, koji upravlja zadrugom, kao i Nadzorni odbor, koji obavlja kontrolu nad upravom. Odbor će dati zajam samo osobama koje su ga zavrjebile. Zato članovi moraju paziti koga su izabrali u Odbor jer on upravlja imovinom. Prilikom dodjeljivanja zajma uvijek se mora gledati u koju se svrhu zajam daje; nikada se ne smije dati zajam za raskošne stvari: za pir, karmine, pijančevanje i druge nepotrebne svrhe. Zajam se daje samo za proširenje i poboljšanje gospodarstva. Dakle, već je i time zadruga zaštićena da neće doći do gubitaka. Zadruga je zaštićena od gubitaka još na jedan način: svatko tko prima zajam od zadruge mora imati dva jamca, koji će posebno za njega jamčiti da će ispuniti prema zadruzi sve preuzete obveze. Jamstvo je s druge strane velika sigurnost za ulagače. Oni mogu biti sigurni da neće izgubiti svoj ušteđeni novac jer tu je imovina članova koja ne može tako lako propasti. Ipak – nastavlja autor članka – puno ljudi više vjeruje bankama, koje ne daju jamstvo, nego posujilnicama. To je znak da ne poznaju uređenje zadruga: banke nisu nikada bile sigurne, a i neće biti kao što su zadruge. Nisu sigurne ne samo zbog jamstva nego je njihovo poslovanje uvijek spojeno s većim rizikom. One daju zajmove većinom trgovcima i fabrikantima, a kod njih se nikada ne zna koliko im je imovina vrijedna pa se mnogo lakše daju zajmovi koji nisu sigurni. Kod seljaka je to sasvim drugačije, ondje se uvijek može znati tko koliko vrijedi i koliko ima imovine. Gruntovnica (katastar) je svakomu otvorena i ona pravilno navodi što tko ima. Zato je za seljaka najbolje da ulaže u posujilnice s neograničenim jamstvom. Time će ne samo sebe osigurati od gubitaka nego će s druge strane pomoći svoju subraću seljake. Članovi banaka ne jamče za banku nego onime što su uplatili. Banke obično odrede da je njihov udio, koji se naziva dionica, velik samo zato da ne može svatko postati član. Zadruge su sasvim drugačije: ondje je zadružni dio uvijek malen kako bi se siromašnima omogućilo postati članom i da se mogu okoristiti onim što im zadruga može dati. Kreditno je zadrugarstvo temelj svakomu daljnjem radu na zadružnome polju. Novac je najvažnije sredstvo u svakome gospodarskom radu pa tako i u zadrugarstvu, koje najlakše i najjeftinije dolazi do novčanih sredstava pomoću kreditnih zadruga. Novac koji zadruge često uzimaju od banaka na kredit prije im je na propast nego od koristi – u najviše slučajeva izvukle su zadruge, koje su poslovale s bankama, tanji kraj. Zato, tko želi razvijati pojedine vrste zadrugarstva, mora u prvome redu pomoću kreditnih zadruga organizirati kapi-

tal kojim će dalje razvijati svoj rad. Na selu je potreban rad oko produktivnoga zadrugarstva. Svrha je produktivnih zadruga da članovi takve zadruge zajedničkim silama i po određenome programu proizvode pojedina dobra koja su predviđena za prodaju i da ta dobra zajednički prodaju. U trgovačkome se svijetu postižu bolje cijene kada se može izaći na tržište s većom količinom. Kako pak dolazi vrijeme da roba mora tražiti kupca, a ne kupac robu, to se kod velike količine lakše potroši na reklamu, oglase nego kod male količine. Osim toga, kada se kupuje robu u većim količinama, traži se roba jedne vrste, a ne više vrsta. Zato je potrebno proizvodnju vina udesiti tako da se izađe na tržište s najboljim sortnim vrstama, a to je moguće provesti samo zadružnim putem. U prvome redu zadruga može nalagati svojim članovima koje će vrste cijepiti i u kolikom razmjeru. U drugome redu zadruga bi morala od članova uzimati grožđe po vrstama i onda najmodernijim načinom praviti vino. Tako se dobivaju sortna vina, a ne miješana. Kako je s vinom, tako je i s drugim proizvodima, što se osobito vidi kod voća. Gotovo za svaku vrstu seljačke proizvodnje može se utemeljiti zadruga. Primjerice, uz stočarske posebnu važnost imaju mljekarske zadruge. Mlijeko u mnogim slučajevima na selu propada ili se ne iskoristi, ali u selima gdje su utemeljene mljekarske zadruge seljaku svakoga mjeseca dolazi stalan primitak, što je osobito važno jer on teško dolazi do novca. U naprednijim je državama gotovo svaka grana gospodarstva organizirana u zadrugarstvu. Tako postoje, uza spomenute, i jajarske, peradarske, pčelarske, uljarske, ribarske, duhanske, žitne zadruge. Za ljude koji odlaze u potrazi za poslom, trebalo bi se pobrinuti da nađu rad kod kuće, što bi se moglo postići obrtnim proizvodnim zadrugama. Još prije rata održavani su na državnom uzor-gospodarstvu u Pazinu⁹⁷ tečajevi za košaraštvo za mladiće i čipkarski tečajevi za djevojke, ali je rat to prekinuo. U Kranjskoj je više čipkarskih zadruga koje lijepo rade i gdje djevojke privređuju u obitelji, Slovenci su utemeljili čitav niz obrtničkih zadruga na selu, gdje ljudi nađu svoj kruh. Ima tako postolarskih zadruga, stolarskih, bačvarskih, sitarskih, klobučarskih. Treba razumjeti da zadruga kao takva ne znači ništa nego znače ljudi koji su u zadruzi – ako su oni vrijedni, imaju zadružnoga duha i požrtvornosti, mogu svojim zajedničkim radom puno postići. Raditi mora

97 O toj gospodarskoj instituciji: Vjekoslav Zidarić, „Osvrt na historijski razvoj i rad Poljoprivredne škole u Pazinu do 1918.“, *Jadranski zbornik*, V, 1962., 188–198; Petar Šolić, „O radu Poljoprivredne škole u Pazinu“, *Pazinski memorijal*, 18, 1989., 99–109; Željko Klaić, „Godišnja skupština Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1905.“, *Histria*, 7, 2017., 117–118.

ne samo predsjednik zadruge nego svi članovi s osjećajem da time pomažu i sebe i druge članove. Prva potrošačka zadruga utemeljena je još i prije Raiffeisenove posujilnice, u engleskome Rochdaleu,⁹⁸ a utemeljitelji su bili tamošnji tkalci. Oni su uvidjeli da trgovcima ide dobro pa su došli na pomisao da i oni utemelje jedan dućan gdje bi jeftinije kupovali svoje potrepštine. Pokazalo se uspješnim jer je njihova prodavaonica počela napredovati. Ta zadruga još postoji i ima svoje podružnice po čitavoj Engleskoj – imaju posvuda velika skladišta, tvornice, mlinove, preookeanske brodove. Sav onaj dobitak koji bi inače ostao fabrikantima, parobrodarskim društvima, trgovcima, ostaje članovima. Takve zadruge mogu uspjeti u krajevima gdje ima puno radništva, na selu je to teško ostvarivo. Način kojim u Istri zadruge opskrbljuju svoje članove robom dobar je za naše prilike. Teško je voditi konzum, u kojem ima svakovrsne robe, pa se zato najbolje ograničiti samo na neku robu i to onu koja se nabavlja na veliko. Ako zadruga povrh toga traži da članovi robu najprije naruče, a po mogućnosti dadu i kaparu, isklju-

98 Rochdale, grad u Engleskoj, nalazi se 20 km sjeveroistočno od Manchestera, na plovnome kanalu Rochdale (Manchester – Sowerby Bridge) izgrađenom 1804., koji je služio za prijevoz vune, pamuka i ugljena. U XVIII. i XIX. stoljeću važno je središte proizvodnje tekstila. Prvu modernu zadrugu, zadrugu prodavaonicu, potrošačku nabavno-prodajnu zadrugu, osnovali su nezaposleni radnici – otpušteni tekstilni radnici („rođejski pioniri“) – u Rochdaleu 1844., da bi izbjegli lihvarske cijene trgovaca. Organizacija je postavila osnovna pravila koja se otada poštuju, odnosno primjenjuju u zadrugama. Društvo Rochdale bilo je toliko uspješno da je, osim što je isplaćivalo dividende svojim članovima, upotrebljavalo dio dobiti za plaćanje klubova, knjižnica i obrazovanja članova. Poslije je utemeljena zadruga veletrgovina koja je otkupljivala robu od proizvođača i opskrbljivala zadrugne trgovine. Društvo je također uspostavilo vlastito bankarstvo, osiguranje i pogrebne usluge. „Cooperative“, *The World Book Encyclopedia*, vol. 4, Chicago 1994., 337-338. Povijesno, zadrugarstvo je bilo reakcija na prodor kapitalističke industrijalizacije i najamnih odnosa s radništvom. Ubrzo nakon utemeljenja zadruge u Rochdaleu, počele su se i drugdje osnivati zadruge koje su svojim nabavno-prodajnim poslovima omogućile povezivanje proizvođača i potrošača, izbjegavajući tako plaćanje velikih marži trgovcima. Zadrugni pokret je od 1844. imao značajan rast diljem Velike Britanije i Commonwealtha, gdje su lokalne zadruge ujedinjene u velika nacionalna veleprodajna i maloprodajna poduzeća za distribuciju i u koje je učlanjen velik dio stanovništva. George Macaulay Trevelyan, *Povijest Engleske*, prev. Zlatko Gašparović, Zagreb 1956., 654-656, 720; Asa Briggs, *Socijalna povijest Engleske*, prev. Vesna Pavković, Zagreb 2003., 203-205, 209; „Rochdale“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb 2007., 386; „Zadrugarstvo“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb 2009., 654-655. Izvanredni primjeri dobrovoljnoga zadrugarstva nalaze se u skandinavskim zemljama i Izraelu, gdje zadruge funkcioniraju u mnogim aspektima života. Danska je izvanredno uspješna u svojim seoskim zadrugama i svojim kooperativnim pučkim školama. U Švedskoj je formiranje jakih potrošačkih zadruga rezultiralo razbijanjem nekoliko komercijalnih trustova i monopola bez političkoga djelovanja. Pokret je snažno zavladao većim dijelom Europe i postojano rastao u XX. stoljeću. U SSSR-u su zadruge bile pod kontrolom vlade kao sastavni dio sovjetske države i djelomična osnova njezina planskoga gospodarstva. Izrael ima snažan zadrugni pokret na kojem se uvelike temelje poljoprivreda, melioracija i stanovanje. U Aziji je prije Drugoga svjetskog rata Japan imao visoko razvijen sustav zadruga, koji je uglavnom obnovljen. U Sjedinjenim Državama, s njihovim jakim natjecateljskim, individualističkim društvom, razvoj zadruga bio je spor sve do XX. stoljeća. Pokret je dobio zamah među poljoprivrednicima, uglavnom u sjevernim središnjim državama, gdje je velika skandinavska populacija nastavila tradiciju. Danas su poljoprivredne zadruge značajna snaga, a zadruge za promet robe široke potrošnje – posebice živežnih namirnica – također su se proširile u gradovima. Zadrugna djelatnost u jednom je opsegu proširena na najrazličitija poduzeća. Međunarodni savez za širenje zadrugnih informacija i sličnih usluga ustanovljen je 1895. u Londonu. Otada dolazi do sve većega razvoja međunarodne suradnje između različitih vrsta zadruga i rastućega trenda prema uspostavi međunarodne zadrugne distribucije. „Cooperative movement“, *The Columbia Encyclopedia*, third edition, editen by William Bridgwater and Seymour Kurtz, vol. I, New York – London 1963., 485-486.

čen je svaki rizik, a ljudima se ipak pomoglo. Seljacima su za kupovinu najviše potrebni sumpor, modra galica, umjetna gnojiva, gospodarski strojevi, za sušnih godina sijeno i kukuruz. Tu svatko lako proračuna svoju potrebu i lako naruči u zadruzi. To je dobar sustav i zasad se njega treba držati.⁹⁹

Koliko god promišljanja kršćanskih socijalista bila utemeljena i razumljiva, kao što su utemeljeni i primjeri iz europskih zemalja na koje se pozivaju te pozivanje na predratno austrijsko vrijeme, ipak će totalitarne tendencije, totalitarne snage koje su sve više jačale u vremenu između dva rata u krajnosti onemogućiti njihova stremjenja. A tu u obzir dolaze i prilike koje su u istarskoj sredini nepovoljnije u odnosu na europske zemlje pa su u tome smislu istarski kršćanski socijalisti promišljali i pokušali djelovati tako da europski primjeri postanu uzor koji bi trebalo slijediti, primjeri koji bi u idućim godinama mogli koristiti istarskoj sredini.

Povrh toga, jedan članak u *Danici* osvrće se opširno i na komunizam. Pisac članka ističe da komunisti upadaju u drugu krajnost u odnosu na liberalizam i kapitalizam – oni žele da se poredak sruši i sagradi novo društvo u kojem neće biti izrabljivanja i ratova. Ističe tumačenje komunista da je uzrok svih nevolja i nejednakosti među ljudima, među staležima i narodima, privatno vlasništvo. Navodi da komunisti upiru prstom u ustanovu privatnoga vlasništva koje je temelj nepravednoga društvenog poretka, u kojem pojedinac ima neograničenu vlast nad svojim materijalnim dobrima tako da ih može upotrebljavati kako hoće. Bogatašu, kapitalistu, bankaru, velikomu posjedniku zaštićen je njihov imetak nepravednim poretkom, a radnik i seljak moraju služiti tim ljudima ako ne žele umrijeti od gladi. Radnik teže nađe posla nego što kapitalist nađe radnu snagu jer je više radnika nego što se mogu zaposliti, dok se u bogatstvo ne smije dirnuti jer ga štiti poredak i državna vlast. U takvome sustavu bogati postaju još bogatiji, a siromasi još siromašniji. Nastaju dva velika staleža: s jedne strane kapitalistički, koji ima sve u svojim rukama, a s druge strane proleterski. Stoga komunisti smatraju da treba ukinuti privatno vlasništvo, tako da država proglasi sve kao njezino vlasništvo. A to znači da samo država, to jest predstavnici države imaju pravo upravljati svim materijalnim dobrima, da oni dijele posao i da svakomu naplaćuju ono što ga ide. Tada više neće biti ni bogataša ni siromaha jer će država sve urediti, tako da će svaki državljani od države dobiti samo onoliko koliko treba, a sve ono što se potroši pripast će državi, a ne poje-

99 V. G. [nedvojbeno Vjekoslav Gortan], „Zadrugarstvo“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, 68-77.

dincu ni njegovoj djeci. Tako neće moći nastati novo privatno vlasništvo, a prema tome neće više biti ni nejednakosti među ljudima. Budući da se bogataši neće svojevoljno odreći onoga što imaju, treba primijeniti silu tako da državnu vlast prigrabi radni narod pomoću revolucije. Komunisti vele da seljaci još nisu osvijesteni, a ni svi radnici. Oni u svakoj državi čine većinu, ali se ne smije čekati dok većina naroda pristane uz komunistički nauk. Sve tvornice, kuće, sve zemljište treba oduzeti vlasnicima i proglasiti ih državnom svojinom. Radnik će raditi u tvornici koju mu odredi država i uz uvjete koje mu ona postavi. Radnici nemaju prava da se s njom pogađaju, mijenjaju posao ili tvornicu, kao ni da štrajkaju. Seljak će dobiti zemlju od države, ali samo onoliko koliko mu bude htjela dati država. On će na toj zemlji biti svojevrsni zakupnik – neće ju smjeti ni otuđivati (prodavati), ni nakon smrti ostaviti svojoj djeci ili rođacima. Zemlja može biti oduzeta seljaku ili dana u ruke drugomu u svakome trenutku. Koliko će se od poljskih plodova ostaviti seljaku, a koliko će mu se oduzeti za radništvo, vojništvo i činovništvo odlučit će država. Komunisti su u Rusiji po svome receptu proveli revoluciju i tu vlada diktatura proletarijata. Autor tumači da je u zadnjoj kapitalističkoj državi bolje nego u komunističkoj Rusiji. Posljedica svih komunističkih reformi bila je ta da je u Rusiji pala proizvodnja i propale su tvornice tako da su milijuni ljudi stradali. Seljak nije htio raditi više nego što mu treba, a vlast bi mu sve oduzela za vojsku i činovništvo. Također je u nekim krajevima zavladao suša i nerodica, dok drugi krajevi nisu davali nikakva suviška. Osim toga, u Rusiji nema nikakve slobode, kao u kakvoj policijskoj državi, nitko ne smije drugačije misliti nego što to propisuje država. Jedina stranka koja ima pravo na postojanje je komunistička. Kršćanska vjera je progonjena jer komunisti naučavaju da je vjera opojno sredstvo za narod. Pisac tumači u kojem smjeru treba tražiti rješenje: ono što hoće komunisti, nemoguće je provesti; komunisti vide sve zlo u privatnome vlasništvu, ali nije sve u tome – uzrok je u ljudskim nejednakostima, u zlim sklonostima i strastima čovjeka. Čovjek, ako ga pustimo da radi što hoće i ako ga ne odgajamo, naginje po naravi na zlo, na izrabljivanje i na otimačinu. Zakoni koje su donijeli liberali daju odviše velikoga zamaha i slobode jačem i bogatijem. Stoga treba s jedne strane pripravljeti čovjeka da bude bolji i čestitiji, da obuzda svoje strasti, osobito svoju pohlepu za tuđim, da ljubi bližnjega i da mu ne čini ono što neće da drugi njemu čine. Ne samo pojedine ljude i staleže već i čitave narode treba u tome smislu odgajati. I narodi otimaju jedan drugome i čine

međusobno nepravde – i za njih vrijedi zapovijed Božja. A komunisti, pak, najveći su protivnici vjere, napose kršćanske, pa stoga pisac pita kako oni mogu preporoditi čovječanstvo, da ono bude bolje. Zar time što ruše u Rusiji kršćanstvo, zatvaraju crkve, ubijaju svećenike, proganjaju vjernike i ukidaju kršćanski nauk? Time samo „poživinčuju narod“. Ali nije dovoljno samo odgajati ljude, treba poboljšati zakone jer kapital ima odviše veliku slobodu, treba ga stegnuti. Privatno se vlasništvo ne može ukinuti, kao što se ne može ni čovječju narav iskorijeniti, ali se zato privatno vlasništvo može ograničiti u interesu slabijih. Prevelik posjed zemlje može se zabraniti. Kapitalu se mogu postaviti granice, zakonom mu se mogu nametnuti neke dužnosti u pogledu namještenika i radnika. Promatrajući državne zakone ne može se ni sve od njih očekivati, trebao bi svaki stalež sam sebi pomoći. Slabiji neka se međusobno udruže pa će skupa biti jači. Radnici neka se organiziraju u svojim sindikatima, a seljaci neka osnivaju kreditne, konzumne i proizvodne zadruge. Udruživanje je najbolji lijek protiv kapitalističkoga izrabljivanja. Zadrugarstvo je preporodilo seljaštvo u Belgiji, Njemačkoj, Austriji i Sloveniji, a radnički se položaj poboljšao otkada su se radnici počeli organizirati. Stanje se neće izliječiti ni liberalizmom ni komunizmom već kršćanstvom. Liberalizam samo povećava loše stanje, on je nemoćan da pomogne bilo seljaštvu bilo radništvu, od njega ima koristi samo kapitalist. Komunizam također nije lijek, on ne pogađa pravi uzrok svih društvenih zala, on vodi u nemire, revoluciju i uništenje, ne uklanja zlo nego ruši i ono malo dobra što je u društvu. Ide samo za diktaturom, tj. samovladom jednoga staleža, ali ni radnički stalež nema od komunističke diktature koristi jer i on dolazi pod vlast svojih vođa, koje ga tlače i izrabljuju još gore od prijašnjih gospodara. Osim toga, on ide za uništavanjem seljaka jer mu otima snagu, njegovo vlasništvo, s kojim onda raspolaže država po svojoj volji. Komunisti hoće učiniti seljake onakvim bijednicima kakvi su radnici. Međutim, seljaštvo se posvuda najsnažnije opire komunizmu, u Rusiji seljaci onemogućuju komunizam. Pravu i zlatnu sredinu između liberalnoga i komunističkoga nauka daje kršćanstvo, bilo u pogledu odnosa između ljudi i staleža, bilo između naroda. Kršćanstvo ne želi da između njih vlada mržnja, ono umjesto staleške i nacionalne mržnje propovijeda međusobnu ljubav, uči da svaki čovjek, svaki narod ima pravo živjeti i razvijati se. Ljudsko društvo pomoću državnih zakona mora to svakomu od njih osigurati, a isto se tako mora dopustiti svakomu braniti svoje opravdane interese, a spri-

ječiti da jedan drugoga izrabljuje. Zato se ne smije naučavati uvođenje diktature proletarijata jer je proletarijat samo jedan stalež, samo jedan dio društva, pa ni taj stalež kao ni kapitalistički nema prava vladati ostalima. Svaki stalež u društvu ima svoju zadaću i svoje mjesto, svaki neka čini ono što mu je odredila priroda: seljak da obrađuje zemlju, radnik da proizvodi u tvornicama, poduzetnik da se brine za posao, trgovac da posreduje. Dobitak neka se dijeli po pravednome omjeru, a ne tako da ide sve jednom u džep. Komunisti bi htjeli da ubuduće ide sve radniku. Kršćanstvo to ne želi – kapitalist neka dobije prema tome koliko je radio i brinuo za posao i koliko je riskirao novaca, a radnik i seljak koliko su radili i kolike su njihove potrebe. Kršćanstvo želi da jednaki odnosi zavladaju i među narodima, tako da više ne bude imperijalizma i uništavanja jednoga naroda u korist drugoga. Samo u kršćanstvu naći će čovječanstvo svoj lijek.¹⁰⁰

Prikazani tekstovi u *Danici* za 1925. i 1926. su najangažiraniji u smislu promišljanja i stremljenja istarskih kršćanskih socijalista, ali nakon njih više nisu objavljivani članci s takvom tematikom. To se vremenski poklapa s jačanjem fašizma, ukidanjem višestranačja i kretanjem prema diktaturi. Ujedno je iduća *Danica* za 1927. posljednja koja objavljuje popis članova Društva sv. Mohora za Istru, što je moralo biti povezano s jačanjem kontrole fašističkoga policijskog sustava. Božo Milanović svjedoči da je policija obavljala kontrolu i na javnim mjestima, i to kako pripadnika nacionalnoliberalne, tako i pripadnika kršćanskosocijalističke struje hrvatskih i slovenskih javnih radnika.¹⁰¹

Prikazanim člancima iz *Danice* treba nadodati tekst govora odvjetnika Stojana Brajše na izornoj skupštini u Sv. Ivanu i Pavlu 19. ožujka 1924. jer se problematika u mnogome nadovezuje, tekst je također angažiran u smislu kršćanskosocijalističkih načela. Njegov govor – članak u *Pučkom prijatelju* – može se smatrati programom istarskih kršćanskih socijalista u tome

100 M. Matulić, „Što hoće komunisti?“, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, 112–118. Autor je nedvojbeno novinar, publicist Marijo Matulić; v. o njemu: Marijo Matulić, *Za moralni preporod Europe*, priredio i predgovor napisao Zdravko Gavran, Zagreb 2015., 7–80, 83–147, 249–354; Matic, „Ivan Merz, suutemeljitelj i idejni vođa hrvatskoga orlovstva“, 153, 171, 174–176, 180.

101 „Talijanska je policija pod fašizmom progonila u ono vrijeme (poslije god. 1926.) malne sve narodne radnike obiju stranaka. Trčanje je agenata za njima bilo poslije god. 1926. na dnevnom redu. Kad se dr. Besednjak odveo vlakom iz Gorice u Trst, obično je Gorička kvestura telefonski upozorila tršćansku za njegov dolazak. Na postaji u Trstu čekao ga je agent da ga slijedi po gradu, ali on mu je obično utekao u javnom prijevozu. Slično se je katkada i meni dogodilo, kad sam išao iz Trsta u Goricu. Urednika Sironića odveli su jednom gorički agenti na karabinijersku postaju i ondje pretražili. Često su nas slijedili na ulici i pratili na tramvaju, ali mi smo obično na to pazili te smo im nastojali na razne načine izbjeći. Jedan talijanski trgovac, moj susjed u Trstu, pripovijedao mi je više puta, kako su ga agenti kvesture po cijele mjesece dolazili malne svaki dan pitati da li sam kod kuće.“ B. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 161–162.

trenutku, ali isto tako teško ostvarivim u postojećim prilikama. Naveo je da je njegova dužnost razjasniti načela kojima se vodilo u povodu stupanja u izbornu borbu zbog nadolazećih državnih izbora 6. ožujka. S druge strane, ta su načela također vodila suradnike *Danice* u pogledima, objašnjenju i tumačenjima sveukupnoga kriznog stanja u kojem se i Istra nalazila, a da su istodobno sagledavane prilike zahvaćene i šire od istarskoga prostora. Također se djelovanje istarskih kršćanskih socijalista kao i ostalih koji su se okupljali oko *Danice* i Družbe sv. Mohora, u kojoj su se nalazile i duhovne i svjetovne osobe, ne može promatrati bez ideje Katoličke akcije koja je davala poticaj katoličkim pokretima. Treba naglasiti da su članci u *Danici* napisani prije Lateranskih ugovora 1929. i prije sukoba Sv. Stolice s Mussolinijem 1931., kada će Katolička akcija kod hrvatskoga i slovenskoga svećenstva, a onda i vjernika, imati drugačije konotacije. Brajša na skupštini navodi: „Načela, koja ću vam eto rastumačiti, nijesu samo načela, koja su nam pred očima tijekom izborne borbe, već su ta načela misli vodilje, na kojima počiva cijela naša politika u Italiji. (...) Svaki čovjek ima pravo da razvije svoju osobnost, to pravo ima i svaka obitelj, a i skupina obitelji, koja sačinjava narod. Zato ima svaki narod pravo, da uzdrži svoj narodni jezik u školama, u uredima i uopće u javnom životu, da goji svoju narodnu kulturu (prosvjetu). To pravo imademo i mi istarski Hrvati. (...) Govoreći o narodnosti ne mogu a da ne progovorim i o našem odnošaju prema Talijanima, koji sačinjavaju pretežnu većinu u našoj državi. Iskreno vam velim, da sam protivnik pretjeranog nacijonalizma, to jest pretjerane ljubavi prema narodu. Pravo zapravo pretjerana ljubav prema narodu nije više ljubav već sebičnost. Kao što osuđujem sebičnost kod pojedinaca, tako je osuđujem i kod naroda. U utakmici naroda mora zavladati kršćanska pravednost. (...) Ta kršćanska pravednost mora napose voditi narod u odnošaju prema drugom narodu. Polazeći s tog stanovišta prosuđujem i naš odnošaj prema Talijanima. Mi ne želimo ništa drugo nego da Talijani budu prema nama pravedni, a mi sa svoje strane naglasujemo, da smo nastojali i da ćemo nastojati da cijela naša narodna borba bude nadahnutu kršćanskom pravednošću.“ Brajša naglašava da oni nisu neprijatelji talijanskoga jezika već da žele da njihova djeca nauče i talijanski jezik. No, dijete najprije treba naučiti svoj hrvatski jezik, a onda neka nauči i talijanski. Politika jednoga naroda prema drugome ne smije biti politika zavisti, pohlepe, nacionalne sebičnosti, nasilja već politika kršćanske pravednosti i ljubavi. „Takva politika kršćanske pravednosti i ljubavi jest i naša politika prema talijanskom narodu.“ Jedna od najvećih zamjerki koje im

se iznose jest da nisu vjerni talijanski državljani. „Nedavno sam posredovao kod udinskog prefekta radi slovenskh naobrazbenih društava u Goričkoj, koje je oblast raspustila. Prefekt mi je naveo kao glavni razlog, (...) da smo mi irendentisti, to jest, da nijesmo vjerni talijanskoj državi, da smo proti talijanskoj državi, a takva, da su i naša kulturna društva. To nije istina! Naš je narod svojim dosadašnjim ponašanjem sasvim jasno i nepobitno dokazao, da priznaje talijansku državu i da hoće da bude vjernim državljaninom Italije. Mi se pozivljemo na to dosadašnje besprijekorno vladanje naših ljudi, kao građana Italije, te svečano izjavljujemo, da smo savjesno vršili, te da ćemo i nadalje vršiti kao podanici Italije svoje građanske dužnosti, ali naravno, da ćemo se također kao slobodni i jednakopravni građani u slobodnoj Italiji poslužiti onim pravima, koje zakoni davaju svim građanima Italije. Zato i naša slavenska lista, sastavljena za te izbore, nije protudržavna lista.“ S obzirom na gospodarsko stanje, Brajša spominje kako je istarsko seljaštvo nakon rata opet zapalo u teške prilike. „Za vrijeme rata isplatio je istarski seljak svoje dugove, ali iza rata morao se je opet zadužiti, da može udovoljiti svojim najnužnijim potrebama.“ Glavni je proizvod istarskoga seljaka vino. U doba Austrije prodao bi vino pa tim novcem platio poreze i kupio što mu je trebalo. Bogatstvo seljaka mjerilo se po broju loza, a istarsko se vino izvozilo u Kranjsku, Štajersku, Beč, Češku. Nakon rata ta su tržišta otpala, a osim toga počelo mu je konkurirati talijansko vino, koje je jeftinije i jače. „Nastala je vinska kriza. Naše vino leži nerasprodano u konobama. (...) Ne smijemo sasvim zapustiti vinogradarstvo, no moramo praviti samo finija i jača vina. Da se bude moglo naše vino izvažati u inozemstvo, morat će naši zastupnici da uznastoje, da naša država sklopi sa državama, u koje bismo mogli izvažati vino, ugodne trgovačke pogodbe.“ No, Brajša smatra da se Istrani moraju posvetiti i drugim kulturama: voćarstvu, maslinarstvu, sadnji krizantema, povrćarstvu. „U prijašnjim vremenima bavili su se naši ljudi u Istri svilogojstvom. Zapustili su tu granu privrede, da se više posvete vinogradarstvu. Sada treba opet se vratiti svilogojstvu, a zato je potrebno prije svega početi saditi murve.“ Pčelarstvo je vrlo slabo rašireno, a istarski se med ubraja među najbolje; neki pčelari dobivaju po više tisuća lira na godinu. Izdašno vrelo zarade moglo bi postati stočarstvo i s njim povezano mljekarstvo. U zapadnoj Istri, smatra Brajša, povoljno je tlo za uzgoj duhana, koji Italija uvozi. „Zadaća naših zastupnika bit će i ta, da u tom smjeru uplivaju na vladu, e da naši seljaci dođu i sadnjem duhana do primjerenog dohotka.“ Istarsko gospodarstvo trpi uslijed nestašice vode – potrebno je izgraditi vodo-

vod, ali i meliorirati riječne doline. Zastupnici moraju upozoriti vladu i na loše stanje cesta u Istri. U mnogim se krajevima Istre poljoprivrednici i dalje služe primitivnim načinima obrade zemlje pa bi u tome pogledu morale utjecati poljodjelske škole, no u njima bi se moralo podučavati na hrvatskome jeziku. „Nije naša Istra tako siromašna zemlja, kao što se obično misli. Ima u njoj i podzemnog bogatstva. Ima n. pr. u njoj boksita (aluminijskog oksida), koji se izvaža u Njemačku, pa čak i u Ameriku. Što se tiče ugljena, Istra je ugljenom najbogatija u Italiji. Glasovit je ugljenik kod Krapana blizu Labina. Taj se je ugljenik i opet otvorio. Država bi morala podupirati taj ugljenik tako, da kupuje ugljen, koji se u njemu vadi. Tako će naši ljudi i u tom rudniku naći zasluska.“ No, budućnost istarskoga naroda počiva na poljodjelstvu. Tek kada se združe u zadruge, istarski će se seljaci moći gospodarski uzdignuti. Većina zadruga u Istri su kreditne zadruge, ali su potrebne i druge vrste zadruga, primjerice vinarske zadruge, da što skuplje prodaju vino te da spriječe da se trgovinom vina okoriste razni posrednici. Trebat će i stočarske zadruge, kojima će biti cilj da se brinu za dobre pasmine te za uzorne staje. Zadrugarstvo će obnoviti i ojačati istarskoga seljaka u gospodarskome pogledu i učiniti ga samostalnom gospodarskom jedinicom. Državi je zadaća da zadrugarstvo što više podupre tako da što prije donese za cijelu Italiju moderan, na „osnovi iskustva odličnih zadrugara zasnovani zadružni zakon, koji će u nas stupiti na mjesto austrijskog zadružnog zakona od 9. aprila 1873.¹⁰² (...) Sve moderne države podupiru svim silama zadružništvo, jer znadu, da je to glavni stup seljačkog gospodarstva, koje je i temelj državnog gospodarstva.“

Optimizam Stojana Brajše prožet je kršćanskosocijalističkim načelima pa je tako isticao pravednost kojom se inspirirao i vjeru u budućnost, vjeru da će se oni kao Slaveni održati „ako nam ostane duša čista i nepokvarena, ako ostanemo vjerni vjeri otaca“. Ističe biskupa Mahnića, odnosno ono što je biskup izrekao na posveti temeljnoga kamena Đačkoga doma u Pazinu 19. listopada 1913., kada je spomenuo križ koji se ukazao caru Konstantinu s natpisom: „U ovom ćeš znaku pobijediti!“ Kaže Brajša: „Da narode, u tom ćeš znaku pobijediti i ti! (...) Uzday se, narode, taj će te križ dovesti do pobjede, do uskrnuća.“¹⁰³ Uvjeren je da će hrvatski narod u Istri, kao Slaveni u Italiji,

102 Istarske kreditne zadruge, kao i druge zadružne organizacije u svojim se pravilima redovito pozivaju na zadružni zakon od 9. travnja 1873. Poslovne knjige kreditnih zadruga bit će uređene prema knjigama kakve su tada rabila takva društva u Donjoj Austriji. Klaić, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga“, 223.

103 Izvjestitelj *Pučkoga prijatelja* se poziva na tekst „Prigodna riječ u dan posvete ugaonog kamena 'Đačkog doma' u Pazinu 19. X. 1913., što ju je izrekao biskup Dr. A. Mahnić“, *Hrvatska škola*, Glasilo „Kat. učiteljskog društva za Istru 'Hrvatska škola' u Pazinu“, god. II, br. 10, Pazin, prosinac 1913., 193-199.

ostati ono što jest samo ako bude u borbi koju mora voditi nejednakim sredstvima i crpiti moralno-duševnu snagu u kršćanstvu. Snagu koja daje malim narodima nadnaravnu jakost u teškoj borbi za opstanak, dokazuje povijest irskoga naroda. Englezi su svim silama radili na tome da Irce u gospodarskome smislu što više oslabe. Oduzimali su im zemlju, a u obrtu i trgovini bili su ograničavani, nisu imali pravo birati niti biti birani – Irac nije mogao biti ni sudac, ni odvjetnik, ni običan stražar, bio je isključen iz vojske i mornarice. „No irski se je narod ustrajno borio za svoju slobodu tako, da je pod vodstvom neustrašivog i odlučnog borca odvjetnika Danijela O'Connela postigao političku jednakopravnost godine 1829. (*Emancipation bill*). A znamo, da danas irski narod uživa onu političku slobodu, na osnovu koje mu je moguće da se razvija na političkom, gospodarskom i kulturnom polju. Ona sila, koja nije dala da Irci smalakšaju u toj teškoj narodnoj borbi, koja se vodila svom žestinom, ona sila, koja je taj narod tješila u najtežim časovima, ona sila, koja je Irce dovela do pobjede, bilo je kršćanstvo. Ta će sila uzdržati čistu i neokaljanu dušu našega naroda, ta će sila i nama podati onu otpornu snagu, onu odlučnost i neustrašivost, koje su nam neophodno nužne, e da se i naša narodna prava ostvare. Na toj sili gradi i naša narodna stranka svoju narodnu politiku, gradi budućnost našega naroda.“¹⁰⁴

Osvrt Vladimira Sironića na proteklo vrijeme

Sironić je u osvrtima na djelovanje Društva sv. Mohora za Istru isticao da se u vrijeme njegove aktivnosti u Trstu izdalo mnogo knjiga vjerskoga, zabavnoga i gospodarskoga sadržaja. Među narod je dakako u najvećoj nakladi ulazio molitvenik biskupa Jurja Dobrile *Oče, budi volja Tvoja!* pod uredniš-

Tekst glasi: „Diži se, diži, Đački dome, sve više i više. A kad budeš dograđen, doći ćemo opet ovamo, a na tvoje ćemo čelo postaviti križ. To je onaj križ, šte se pred šesnaest vijekova ukazao velikom caru Konstantinu s napisom: U tom ćeš znaku pobjediti! Da, narode, u tom ćeš znaku pobjediti i ti! Jer to je križ, kojim nam se valja po riječima sv. Pavla ponositi, jer u njemu je spas, život i uskrsnuće naše. Uzđaj se, narode, taj će te križ dovesti do pobjede, do uskrsnuća. Daleko od nas svaka politika na ovom svetom mjestu. Naša je politika danas politika kraljevstva Božjega, za koje veli Isus: 'Ištite najprije kraljevstvo Božje i pravdu njegovu, a sve drugo će vam se dodati.' (Mat. 6, 33.) Da, narode, išti kraljevstvo Božje i njegovu pravdu: kloni se grijeha, vježbaj se u krijeposti, vrši svoje kršćanske dužnosti, slijedi Isusa, u strahu i ljubavi služi Bogu – a sve drugo, što možeš poželjeti dobra na ovoj zemlji, Bog će ti u obilatoj mjeri dodati. Eto puta, koji vodi do spasa i sreće. Da, uzđaj se, narode moj, u Isusov križ, u kome je spas tvoj, život i uskrsnuće tvoje!“ O problematici Konstantinova „obraćenja“ na kršćanstvo: Hubert Jedin – Karl Baus, „30. poglavlje. Konačni preokret za Konstantina Velikog. Pogoršanje za Maksimina Daje. Konstantinovo 'obraćenje' na kršćanstvo. Od milanske konvencije 313. do početka samovlade 324.“, „31. poglavlje. Uzroci pobjede kršćanske vjere. Posljedice i značenje 'konstantinskog preokreta'“, *Velika povijest Crkve*, sv. I, ur. Hubert Jedin, Zagreb 1972., 433-460.

¹⁰⁴ „Govor kandidata dra. Brajše na izbornoj skupštini u Sv. Ivanu i Pavlu dne 19. marča o. g.“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 15, 27. ožujka 1924., 1-2.

tvom Bože Milanovića, a za njim i molitvenik za djecu *Oče naš*. Značajnim knjigama kao što su *Gnojenje i gnojiva*,¹⁰⁵ *Gospodarska čitanka*,¹⁰⁶ *Veterinarska čitanka*,¹⁰⁷ *Pravna čitanka I i II*¹⁰⁸ – uz upute u člancima *Pučkoga prijatelja*, kao i u njegovu mjesečnom prilogu *Razumni gospodar* – uvelike su se služili istarski seljaci u obrani svojih prava i unapređivanju svojih imanja u tadašnjim teškim gospodarskim prilikama.¹⁰⁹

Sironić svjedoči o teškim prilikama u Istri nakon završetka Svjetskoga rata, precizirajući razlike između austrijskoga razdoblja i onoga nove talijanske vlasti. Talijanskom aneksijom Istre hrvatsko je selo izgubilo ne samo nacionalne i kulturne tekovine – društva, škole, hrvatski jezik koji je izbačen iz sudova, općina i ostalih ustanova – nego je zapalo i u težak gospodarski položaj. U selima je zavladao gospodarska kriza. Temelji na kojima se oslanjao gospodarski opstanak hrvatskoga seljaštva bili su vinogradarstvo i stočarstvo. Vinogradarstvo je u Istri predstavljalo 27 % čitavoga zemljišnog dohotka, a bilo je jedna od glavnih grana gospodarstva, kako u Istri tako i u slovenskim dijelovima bivšega Austrijskog primorja. Sav se proizvod vina nekada raspacavao u unutrašnjosti velike države, a i sami potrošači i trgovci vinom tražili su proizvođače. Seljak je novcem dobivenim od prodaje vina plaćao porez i općinske namete, nabavljao hranu i ostalo potrebno za život. Pripojenjem Istre Italiji ne samo što je to prirodno vinsko tržište otpalo nego se Istra našla u državi koja proizvodi velike količine vina, a i snažnije gradacije. Da nevolja bude još veća, uveden je 1919. porez na vino prema talijanskome zakonu. Starim porezima i taksama po austrijskome zakonu pridodane su nove talijanske takse, tarife i doknade. Pored toga, uveden je novi način plaćanja poreza u šest godišnjih obroka, što je dovodilo do očaja istarskoga seljaka koji je u Austriji navikao plaćati porez jedanput u godini i to kada je prodao vino. O tome kako su financijski organi naprezali sve svoje snage da bi na osnovi starih registara pronašli stare zaostatke – navodi Sironić – pisao je i talijanski tisak, pulski *L'Azione* i tršćanski *Il Piccolo*. Postojeće stanje stvaralo je nezadovoljstvo istarskoga pučanstva.¹¹⁰

105 Autor je Josip Rustja, djelatnik Zadružnoga saveza u Gorici, knjiga je izdana 1930. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, 1, 232.

106 Knjigu je priredio učitelj Marko Zlatić, izišla je 1925. Isto, 231.

107 Knjiga je tiskana 1928. Napisao ju je Anton Ravnik, a sa slovenskoga preveo Vladimir Sironić. Isto, 232.

108 Čitanke izlaze 1926. i 1927. Napisao ih je Stojan Brajša. Isto, 231-232.

109 A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8; Močibob, „Vladimir Sironić“, 109.

110 A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8; Močibob, „Vladimir Sironić“, 108. Na sastanku istarskih fašističkih načelnika u Puli 9. travnja 1923. pulski načelnik Giuseppe Carvin naveo je, između ostaloga, da Istra najviše trpi jer se s krajnjom strogošću utjeruju tekući, prijeratni i u ratu nastali porezi. Željko Klaić,

Sironić obrazlaže da se nametalo pitanje kako pomoći istarskomu selu u tome teškom položaju. Tako se na jednoj sjednici Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri – kojoj su prisustvovali većinom seljaci – zaključilo da se utemelji Seljački savez, stalešku seljačku organizaciju po uzoru na Slovence u Goričkoj.¹¹¹ Početkom 1925. zaključak je proveden. U nekim krajevima Istre održani su u tu svrhu sastanci. Za predsjednika je izabran seljak Josip Pajca, a Sironić za glavnoga tajnika. Zadaća Seljačkoga saveza nije bila samo pružanje pravne pomoći seljaštvu – da se besplatno prave žalbe, pišu molbe, daju savjeti – nego je još važniji zadatak bio da se seljake odgoji, izобрази i u njima podigne seljačku svijest i seljački ponos – jednom riječju da ih se na temelju kršćanskih socijalnih načela i bratske ljubavi odgoji kako bi se udruženi mogli lakše suprotstaviti denacionalizaciji. Stranice *Pučkoga prijatelja* bile su posvećene tomu cilju, a usto je početkom 1925. ponovno započeo izlaziti *Razumni gospodar* kao njegov zaseban mjesečni prilog sa svrhom poučiti čitatelje u gospodarstvu i svemu što je potrebno seljaštvu da se riješi teške krize. Seljaci su se sami zanimali za svoje stanje te surađivali s ciljem poboljšavanja svojega položaja. Svjedoče o tome mnogi članci u *Pučkome prijatelju* koje su napisali seljaci. Sironić se prisjeća imena nekih od tih seljaka, svojih suradnika: Mijo Strmotić iz Vulture, Josip Pajca iz Tinjana, Paulo Krajša iz Kringe, Dragotin Zaharija iz Žminja, Ante Žufić iz Žminja, Klemen-Milivoj Bačić iz Paza.¹¹²

Razumni gospodar kao mjesečni prilog *Pučkoga prijatelja* izlazit će do ožujka 1928. Premda je djelovanje Seljačkoga saveza na terenu u Istri bilo teško provoditi zbog sve većega fašističkog pritiska koji će sprječavati razvoj hrvatskih i slovenskih, kako gospodarskih, tako i kulturnih, institucija, ipak je pisanje *Razumnoga gospodara* o konkretnim gospodarskim problemima istarskoga sela moralo ostavljati utjecaj na seljaštvo. Iščitavanjem tekstova u glasilu – a s obzirom na navedeno obrazlaganje Sironića – može se primijetiti smisao djelovanja i rada koji su namjeravali provoditi preko Seljačkoga saveza. Najočitiji su primjer tekstovi u *Razumnome gospodaru* za siječanj, veljaču, ožujak, travanj i svibanj 1926. pod naslovom „Što moraš znati o porezima?“ U njima su navedene i konkretne molbe, kako one trebaju biti napisane zbog pri-

„Prilozi o ‘Staroj našoj slogi’ i ‘Istarskoj riječi’ (1922., 1923. i 1924)“, *Jadranski zbornik*, 14, 1990.-1991., 169-170.

111 Ovdje se prvenstveno misli na neposredan utjecaj goričkih javnih djelatnika kod kojih je već aktivna organizacija takvoga tipa, a ne na organizacije ili institucije poput onih u Belgiji.

112 Močibob, „Vladimir Sironić“, 109.

mjedbi u vezi s poreznim opterećenjima i komu trebaju biti upućene. Opširno o općinskim porezima piše *Razumni gospodar* za studeni-prosinac 1926.¹¹³ Prilog ne piše samo o poreznim opterećenjima već i o zadrugarstvu, konkretnim pitanjima za razvoj stočarstva, bavi se pitanjima vezanima za razvoj mljekarstva, ovčarstva, peradarstva, vinogradarstva, voćarstva, ratarstva, vrtlarstva, šumarstva, tj. pošumljavanja, zatim livadarstva, maslinarstva, pčelarstva, svilogojstva, daju se upute za razne sadnje u poljodjelstvu, a donose se i razna pitanja koja su uredništvu uputili seljaci, kao i odgovori na njih, objavljuju se cijene poljodjelskih proizvoda u Istri, donose obavijesti o sajmovima, donose razne upute i razne gospodarske vijesti značajne za poljodjelstvo. Bio je to sitan uporan rad koji se namjeravalo provoditi na terenu, koji je bio u tradiciji djelovanja istarskih narodnjaka iz austrijskoga razdoblja, a sada ga kršćanski socijalisti namjeravaju nastaviti, rad koji je po njima trebao pomoći rješavanju gospodarske krize istarskoga sela.

Uredništvo u *Razumnome gospodaru* za siječanj 1925. naglašava da su prilike u kojima živi istarski seljak dale poticaj da se ponovno pokrene taj prilog. Gospodarska je pouka tomu seljaku, tvrdi, tada bila potrebija nego prije jer mora iskoristiti sve što mu zemlja može dati, a tu će mu pouku pružiti *Razumni gospodar. Pučki prijatelj* je, doduše, donosio članke gospodarskoga sadržaja, ali novine se često izgubi ili baci, dok će *Razumni gospodar* biti lakše sačuvati te ga rabiti i u budućim godinama.¹¹⁴ Uredništvo navodi da „još i danas“ ima u Istri seljaka koji posjeduju čitava godišta toga priloga iz vremena kada je izlazio u Pazinu. Povrh toga imat će sadržaj *Razumnoga gospodara* veću vrijednost od sadržaja koji se donosi u gospodarskoj rubrici novina jer će taj sadržaj biti sustavnije uređivan. Time bi se ostvario važan korak naprijed jer poslije rata istarski Hrvati nisu imali nijedan gospodarski list „kao braća Slovenci u Goričkoj“.¹¹⁵ Javilo se za suradnju više gospodarskih stručnjaka pa će uredništvo moći odgovarati seljacima na razne upite, kao što je to bilo nekada u Pazinu.¹¹⁶

113 „Što moraš znati o porezima?“, *Razumni gospodar*, god. VI, br. 1, siječanj 1926., 1-6; god. VI, br. 2, veljača 1926., 9-12; god. VI, br. 3, ožujak 1926., 17-20; god. VI, br. 4, travanj 1926., 25-28; god. VI, br. 5, svibanj 1926., 33-36. „Općinski porezi“, *Razumni gospodar*, god. VI, br. 11-12, studeni-prosinac 1926., 81-88.

114 Najvjerojatnije se misli na manje dimenzije priloga, zbog čega ga je onda lakše sačuvati.

115 *Gospodarski list* bio je glasilo Zadružnoga saveza u Gorici. Započeo je izlaziti početkom 1922. i izlazio je do veljače 1928. *Gospodarski vestnik* započeo je izlaziti 1. listopada 1923. kao glasilo Slovenskega kmetijskega društva v Gorici, Slovenske čebelarске zadruge v Gorici, Tržaške kmetijske družbe v Trstu i Zadružne zveze v Trstu. Posljednji broj izlazi u prosincu 1928. Bevk – Čermelj, „Periodne publikacije“, *Luč*, poljudno-znanstveni zbornik, IV, 51-53.

116 „Uredništvo. Našim čitateljima.“, *Razumni gospodar*, god. V, br. 1, siječanj 1925., 1.

Neke je suradnike *Razumnoga gospodara* teže identificirati jer su neki tekstovi potpisani samo inicijalima, a najčešće su bili nepotpisani. S obzirom na njihov sadržaj i tematiku, očito je da su mnoge napisali pripadnici seljaštva, pogotovo kada se radilo o raznim upitima. Prilog je o raznim gospodarskim pitanjima prenosio i pisanje *Gospodarskoga lista*, glasila Zadružnoga saveza u Gorici. Vjerojatno se i inicijali „G. L.“, navedeni ispod nekoga dopisa u *Razumnom gospodaru*, odnose na pisanje toga lista. Svojim su se dopisima u *Razumnome gospodaru* za lipanj i rujan 1926., ožujak i svibanj 1927. te siječanj 1928. javljali djelatnici Zadružnoga saveza u Gorici Josip Rustja i France (Fran) Pegan, a vjerojatno su i neki nepotpisani dopisi njihovi.¹¹⁷ Rustja i Pegan sudjelovali su u uređivanju *Gospodarskoga lista*.¹¹⁸

Kao u *Pučkome prijatelju*, i u *Razumnome gospodaru* problemi poljoprivrede i zadrugarstva u prvome su planu, ali kršćanski socijalisti nisu zanemarivali temu banaka i njihova poslovanja. *Razumni gospodar* za lipanj 1925. ističe važnu ulogu zadruga za seljaštvo, kao što i *Danica* ističe njegovu ulogu, ali ne odobrava djelovanje i ulogu banaka te velikih zadržnih štedionica koje prvenstveno djeluju u gradovima i potiču razvoj kapitala. S obzirom na tematiku, može se pretpostaviti da je autor članka Vjekoslav Gortan. Tekst je inspiriran kršćanskosocijalističkim zasadama kojima se želi objasniti krizno gospodarsko stanje, ali i kojim ga načinom ublažiti, kako rješavati gospodarsko-socijalni položaj seljaštva, u ovome slučaju upućivanjem

117 *Razumni gospodar* za ožujak 1925. navodi dopis u vezi s razvojem ovčarstva „stručnjaka“ dr. Dj. Djurića. Autor jednoga dopisa u istome broju je „M. S., Seljak-pčelar“ i očito se radi o Miji Strmotiću iz Vulture kojega u svojim sjećanjima spominje Sironić. *Razumni gospodar* iz svibnja 1925. objavljuje pitanja koja je postavio „M. S.“ iz Vulture. U travanjskom broju 1925. navodi se da je dopisnik jednoga članka koji se odnosi na stočarstvo „I. Brečević, seljak“. Isti se dopisnik javlja u *Razumnome gospodaru* iz ožujka 1926., ali mu je tematika pisanja vezana za ratarstvo. S obzirom na tematiku u objavljenim nepotpisanim dopisima, očito je da su ih najčešće upućivali pripadnici seljaštva. Primjerice, neki su dopisi potpisani s „Uzorni Vrtlar“ i toj bi osobi mogli odgovarati inicijali „U. V.“, navedeni ispod nekih objavljenih dopisa. Spominje se tako dopisnik „Seljak ispod Učke“ ili dopisnik „Milivoj, seljak“. Učestalije je navođenje punih imena i prezimena seljaka čija su pitanja objavljena u rubrici „Pitanja i odgovori“. Kao dopisnik u *Razumnome gospodaru* za rujan i listopad 1925. potpisan je Marko Zlatić. Bio je aktivan u radu Istarskoga pčelarskog društva u Pazinu te je imenovan njegovim potpredsjednikom. O održanoj Glavnoj godišnjoj skupštini Istarskoga pčelarskog društva 2. travnja 1925. izvještava *Razumni gospodar* od svibnja 1925. Navode se pojedinci izabrani u novi društveni odbor. Za predsjednika je imenovan Lovro Tomašić, potpredsjednika Zlatić, a kao tajnik i blagajnik Ćiril Bertoša. Pored imena te trojice ne navode se mjesta iz kojih dolaze, ali se zato pored imena ostalih odbornika navode. Odbornici su bili: Jakov Brdar – Juršići, Antun Vivoda – Sovinjak-Pračana, Josip Sirotić – Rukavac, Antun Lukaž – Pićan, Franjo Felice – Cerovlje, Šime Červar – Zrenj. Kao pouzdanici navedeni su: Albert Novljan – Boljun i Mijo Strmotić – Valtura. U odbor za reviziju izabrani su Antun Tuhtan – Trviž i Jakov Vodarić – Krbune. Najvjerojatnije je dopise potpisane sa „Z“ u *Razumnome gospodaru* za veljaču i ožujak 1926., koji se odnose na pitanja pčelarstva, uputio Marko Zlatić. Smatram da je „J. G.“, koji u svojim dopisima u brojevima za kolovoz 1925., listopad 1926. i lipanj 1927. najčešće piše o problematici stočarstva i mljekarstva, župnik Josip Grašić iz Berma. On se time bavio i prije Svjetskoga rata. Možda su i neki drugi nepotpisani članci koji se odnose na tu problematiku njegovi.

118 Bevk – Čermelj, „Periodne publikacije“, *Luč*, poljudno-znanstveni zbornik, IV, 51.

na strukovnu organizaciju seljačkih saveza, na težnju da se ideja seljačkoga saveza provede i u Istri.¹¹⁹

Još je jedan tekst karakterističan za uočavanje promišljanja kršćanskih socijalista kad je riječ o položaju i prilikama u kojima se nalazilo seljaštvo kao najbrojniji dio hrvatskoga i slovenskoga naroda u Istri: „Mi smo Slaveni velikom većinom seljaci. Malne 80 posto nas je, koji živimo od zemlje. Seljački stalež nije danas između najpoštovanijih staleža, nego obratno. Svaki, koji može, izbjegava ga i govori proti onomu, koji mu daje kruh. Takva je naša sudbina. (...) Pobjrojte prave prijatelje našega naroda, iskrene radnike za narodnu dobrobit. Malne svi su se rodili u seljačkoj kući. (...) Tko hoće da bude cijenjen, mora također samoga sebe cijenti. Zato, seljaci, budimo ponosni na našu seljačku kuću i na naš seljački rad, jer bez toga ne bi bilo života na svijetu.“¹²⁰

Budući da je tekst objavljen na naslovnoj stranici listopadskoga broja za 1926., i k tomu veoma istaknut, očito da ga je napisalo Uredništvo. Gospodarsko-socijalna tematika bila je u prvome planu promišljanja kršćanskih socijalista, ali ovdje se u blagome smislu mogu nazrijeti momenti koji možda nisu samo gospodarski – konstatacija „Mi smo Slaveni velikom većinom seljaci“ kod čitatelja mogla bi pobuđivati osjećaj slavenske uzajamnosti.

*

Porezi su u Istri bili visoki. Aneksijom Italiji uvedena su nova opterećenja, ali stari austro-ugarski porezi nisu ukinuti. U fašističkoj Italiji poreze nisu ubirali državni organi već se porez davao u zakup bankama koje nisu priznavale nikakvu odgodu poreznoga duga, za razliku od austrijskih poreznih organa koji su bili blaži u utjerivanju poreza. Porez u Istarskoj pokrajini uzela je u zakup *Banca popolare di Ferrara*, a njezine podružnice (*esattorie*) ubirale su ga bez obzira na gospodarsko stanje u kojem se stanovništvo nalazilo. Zaduženje seljaka u 1923. iznosilo je od 2000 do 3000 lira za osnovne egzistenci-

119 Pisac se odnosi kritički prema bankama, naglašava njihovu negativnu ulogu jer daju visoke kamate i zato dobivaju više novčanih sredstava, što ne ide u korist seljaka, nego u korist velikoj trgovini i industriji. I seljački novac često potpomaže to poslovanje izravno ili preko većih posujilnica, koje ulažu u banke moguće suviše svote. Često se događa da slični zavodi nemaju novac za seljaka, a u bankama imaju velike svote. Drugi tip novčanih zavoda su seljačke štedionice ili seoske blagajne. Njihovi članovi su uglavnom samo posjednici i to snažniji gospodari, koji za uloge jamče čitavim imetkom. Zajmове u prvome redu dodjeljuju seljaku posjedniku, odbornici moraju raditi besplatno, a posluje se s minimalnim troškovima. Seljačke štedionice su najsigurnije jer je zemlja najbolji jamac, a ulozi se zbog neograničenoga jamstva zadrugara ne mogu izgubiti. Seoske blagajne daju na uloge nešto manje kamate jer rade s gledišta kršćanske dobrotvornosti. Autor se osvrće i na iseljenike: oni u Americi neka rade na tome da njihove štednje ne leže u bankama nego neka ulažu novac u seoske blagajne u svojoj domovini. Zaključuje da se razumno gospodarstvo i zadrugarstvo moraju razvijati usporedno. „Zadrugarstvo“, *Razumni gospodar*, god. V, br. 6, lipanj 1925., 45–48.

120 „Seljaci, dignimo glavu!“, *Razumni gospodar*, god. VI, br. 10, listopad 1926., 73.

jalne troškove. I fašistički *Popolo di Trieste* pisao je o nesnosnome utjerivanju poreza, a *Pučki prijatelj* prenosio njegovo pisanje.¹²¹ Nisu samo porezi pogoršavali gospodarsko stanje seljaštva već će i ugroženo zadrugarstvo ukazivati na gospodarsku krizu u Istarskoj pokrajini. Kako je Istra u cjelini zahvaćena gospodarskom krizom, u fašističkim akcijama stradavali su i Talijani.¹²²

Gospodarska kriza na istarskome selu, ali i u čitavoj talijanskoj državi poticac će iseljavanje. Prema podacima *Pučkoga prijatelja*, iz Italije zahvaćene ekonomskim problemima otišlo je 1923. u prekoatlantske zemlje 178 000 iseljenika,¹²³ od toga u Sjedinjene Američke Države u prvih pet mjeseci oko 42 000 ljudi. Zainteresirani za iseljavanje podnosili su molbe Iseljeničkom povjerenstvu (*Commissariato dell'emigrazione*) u Trstu.¹²⁴

Međutim, slobodan ulaz emigranata u SAD prestaje 18. travnja 1924., kada američki Senat donosi zakon o ograničenju ulaska stranih državljana pa će se tako godišnje moći useliti u SAD iz svake europske države samo 1 % broja ljudi koji su se bili uselili u zemlju 1890. Useljavanje u južnoameričke države bilo je i dalje neograničeno. Novim američkim zakonom iz Italije u SAD moglo je otići godišnje 4112 iseljenika. *Pučki prijatelj* komentira: „To je strašan udarac i za naše iseljenike. Trebat će tražiti zaslužak gdje drugdje, ponajprije na slavenskom istoku.“¹²⁵ Tom je odlukom fašistički režim izgubio „ventil koji je ranije dopuštao da se Italija oslobodi jednog dijela viška svoje radne snage.“¹²⁶ Uz tu odredbu o godišnjem useljenju, zakon je predvidio da će „dozvolu za iseljenje dobiti samo oni molitelji, koji su stručno naobraženi to jest oni, koji dokažu, da su izučili koji zanat i dovršili kakvu zanatlijsku školu.“¹²⁷

*

U jedan je slučaj emigriranja iz Istre bio upleten i Vladimir Sironić. Naime, *Pučki prijatelj* izvješćuje da su se neki ljudi na Kanfanarštini obratili

121 Primjerice, utjerivač poreza na Oprtaljštini izjavio je da može sam odrediti i upotrijebiti oblik zapljene kakav hoće. „Porezni bič u Istri“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 51, 4. prosinca 1924., 1.

122 Ernest Radetić, *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb 1944., 114-129; Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, 170; Herman Buršić, „Gospodarske prilike istarskog sela između dva svjetska rata i asimilacija inorodaca“, *Pazinški memorijal*, 9, 1979., 170-176; Lorena Vanello, „Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvit 30-ih godina“, *Radnički pokret Labinštine 1921-1941. sa širim osvrtom na Istru*, Labinski zbornik 2, gl. ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., 232-241; Darko Dukovski, „Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva)“, *Društvena istraživanja*, god. 2, br. 4-5 (6-7), 1993., 675-696.

123 „Svega po malo. Koliko je bilo god. 1923. iseljenika u prekoatlantske države?“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 13, 20. ožujka 1924., 4.

124 „Za naše iseljenike“, isto, 2.

125 „Razne vijesti. Amerika zatvorena.“, isto, god. XXV, br. 19, 24. travnja 1924., 4.

126 Oleg Mandić, „Osnovne odrednice socioloških procesa u Istri pod fašizmom“, *Pazinški memorijal*, 8, 1978., 31.

127 „Za iseljenike“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 22, 15. svibnja 1924., 4.

„na našeg prijatelja“ Blaža Debeljuha s molbom da bi ih uputi kako da se isele u tadašnju jugoslavensku državu. Prisilile su ih na to teške gospodarske prilike. Debeljuh je pisao Sironiću te ga zamolio za upute za iseljavanje, a urednik mu je odgovorio da treba usmjeriti molbe na jugoslavenski konzulat. Debeljuh je sabrao sve molbe, ali su mu došli karabinjeri pretražiti kuću jer da su im pouzdane osobe javile da u kući skriva oružje i streljivo. Tom su prilikom našli te molbe i pismo urednika. Debeljuha su zatim odveli u rovinjski zatvor, gdje je boravio 19 dana. Karabinjeri su prijavili sudu i Debeljuha i Sironića jer da su nagovaranjem seljaka na iseljenje htjeli od njih dobiti novac: „Izgleda, da su htjeli tom prijavom skuhati poparu i Debeljuhu i našem uredniku neki Talijanaši iz Kanfanara, koji traže svaku izliku, da naše ljude progone. U svjedodžbi, koju je poslala kanfanarska općina sudu u Rovinju, opisala je Debeljuha kao čovjeka na vrlo zlu glasu. Općina veli nadalje, da je osobno neporočan, ali da je jugoslovenski fanatik, da je dvolična značaja te da je u političkom pogledu kadar, da se ogriješi o zakon. A zašto sve to? Radi toga, jer je Debeljuh značajan Hrvat, koji ljubi svoj jezik i svoj rod.“ Uslijed te prijave održana je sudska rasprava pred rovinjskom preturom 17. prosinca. Debeljuha i Sironića branio je gorički odvjetnik Stojan Brajša, koji je izjavio da su optuženi samo uputili seljake što trebaju učiniti ako se namjeravaju iseliti, da nipošto nisu išli za tim kako bi došli no novca i da nisu imali nikakav protudržavni politički cilj. Sudac je uvažio razlaganje odvjetnika te oslobodio oba optuženika jer nisu učinili nikakvo kažnjivo djelo.¹²⁸

No, u to je doba doista bilo slučajeva uzimanja novca od iseljenika, često i s prijevernim namjerama. O jednome takvom drastičnom slučaju izvješćuje gorički *Istarski list* od 27. veljače 1930. Naime, Romulo (vjerojatno Romolo) Fiore, tamničar u malološinjškome zatvoru, rodom iz Foggie, pokušao je 1926. sa svojom grupom odanih ljudi potajno pospješiti iseljavanje otočana u Ameriku. Njegov bratić, Mihovil (vjerojatno Michele) Fiore, bio je posrednik između iseljenika i neke tobožnje visoke ličnosti u Napulju, koja bi iseljenicima svojim visokim položajem i ugledom trebala priskrbiti putovnice. Marija Satalić, Ivan Matešić, Marija Baričević, Marija Stuparić i Karlo Picinić trebali su domamljivati iseljenike. To je društvo našlo osam osoba koje su imale želju da se isele u Ameriku i koje su im u više obroka isplatile oko 50 tisuća lira. Fiore ih je doveo u Napulj, da bi ondje iseljenici

128. „Naš urednik i Blaž Debeljuh riješeni“, *Pučki prijatelj*, god. XXV, br. 54, 23. prosinca 1924., 8.

spoznali da su prevareni. Nije im preostalo drugo nego da prijearu prijave policiji, koja je čitavu skupinu prijavila sudbenim vlastima. Pokrenuta je u veljači 1930. na Tribunalu u Puli kaznena rasprava i sud je osudio Romula Fiorea i Mariju Satalić na 32 mjeseca zatvora i 1600 lira globe, Mihovila Fiorea i Karla Picinića na 2 godine i 10 mjeseci zatvora te 700 lira globe, a Mariju Baričević na 6 mjeseci zatvora i 100 lira globe. Marija Stuparić je bila oslobođena, dok je rasprava protiv Ivana Matešića zbog bolesti i podmakle dobi bila *preložena*.¹²⁹

*

Krajem desetljeća proces dovršetka institucionalizacije fašističkoga korporativnog sustava ulazi u posljednju fazu, kada je donesen dekret od 26. veljače 1928. kojim se propisuje da odgovornim urednikom novina ne može biti onaj tko nije član Nacionalnoga fašističkog novinarskog sindikata. Kao neposredna posljedica toga, posljednji brojevi *Pučkoga prijatelja*, *Istarske riječi* te *Edinosti*, tiskanih u Trstu, izlaze 10. siječnja 1929. Tri mjeseca poslije uspjelo je narodnom zastupniku Engelbertu Besednjaku dobiti dopuštenje Benita Mussolinija za izdavanje triju katoličkih listova: *Novoga lista*, *Istarskoga lista* i mjesečnika *Družina*, koji nisu mogli izražavati političko mišljenje. Odgovornim urednikom *Novoga lista* i *Istarskoga lista* bio je Engelbert Besednjak, a stvarni urednik *Istarskoga lista* bio je Vladimir Sironić.¹³⁰ Novomu listu Istrani su dali ime *Istarski list*¹³¹ da ga mogu primati i oni koji su prije primali drugi list, tj. *Istarsku riječ*. Počeo je izlaziti 11. travnja 1929. u 2500 primjeraka i izlazio do kraja 1930., kada je zbog tadašnjih prilika nakon događaja u Bazovici, poput ostalih listova bio obustavljen. Sironić napominje da je u *Istarskome listu* u njegovu prijevodu „izlazio povijesni roman engleskog pisca H. Rider Haggard-a *Kći cara Montezume* koji su čitatelji rado i sa zanimanjem čitali“.¹³² Tadašnje teške prilike i k tome obustava posljednjega periodičkog tiska prouzročili su odlazak hrvatskih i slovenskih svjetovnih političkih i kulturnih radnika iz Trsta i Gorice. Tako je i Sironić početkom 1931. morao otići. Naselio se s obitelji u Zagrebu. Međutim, Društvo sv. Mohora za Istru nastavilo je sa svojim radom, izdavalo je knjige i molitvenike dok je to bilo moguće. Pritom je surađivao i on te slao

129 „Društvo za potajno iseljivanje pred tribunalom“, *Istarski list*, god. II, br. 9, 27. veljače 1930., 2.

130 Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*, II, 329, 537–538; Milan Radošević, „Novinski napisi u Istri i Trstu o smrti Dr. Matka Laginje“, *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, 9, 2016., 124.

131 Izdavač i odgovorni urednik bio je Engelbert Besednjak, a list se tiskao u Katoliškoj tiskarni u Gorici.

132 Roman u nastavcima započinje u broju 22 od 5. rujna 1929., a završava s brojem 43 od 23. listopada 1930. Na kraju posljednjega nastavka navedeno je: „Preveo V. S.“, kako se Sironić često potpisivao.

članke i sve potrebno za kalendar *Danicu* i ostale knjige. Preveo je pripovijest pisca Keesa Meekela *Zapečaćene usne*, potresnu pripovijest iz života svećenika, mučenika žrtve ispovjedne tajne. Knjiga je tiskana među redovitim izdanjima za 1940. (a 1980. je ponovno izišla u Poreču).¹³³ U Zagrebu je također pokretao javnu djelatnost, a jedna od prvih njegovih akcija bilo je sudjelovanje u utemeljenju Akcionoga odbora za kolonizaciju, koji je potpomagao seljake imigrante.¹³⁴

Zaključak

Iz govora Stojana Brajše na skupštini obnovljenoga Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri u veljači 1924. prepoznatljiva su dva izričaja suprotstavljenih svjetonazora među istarskim hrvatskim i slovenskim političkim djelatnicima u trenutku razilaženja kada politička društva nastavljaju samostalno djelovati, ali će istodobno suprotstavljene strane nadograditi svoje djelovanje s ciljem postizanja sporazuma oko zajedničke izborne liste za državne izbore početkom travnja 1924. Uz spor oko načela suprotstavljenih strana oko načina djelovanja, izbio je u prvi plan i spor koji će se voditi oko institucije Narodnoga vijeća.

Istovremeno s početkom djelovanja Društva sv. Mohora za Istru i obnavljanjem *Pučkoga prijatelja* 1924., započet će istarski kršćanski socijalisti i s obnavljanjem rada Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri te će obnovljeni list biti glasnikom toga društva. Obnavljanje Političkoga društva bilo je vezano i za nadolazeće državne izbore u travnju 1924., kada su se sporazumjeli, s jedne strane, Političko društvo Edinost iz Trsta s Političkim društvom Edinost iz Gorice i Političkim društvom za Hrvate i Slovence u Istri, s druge strane, oko zajedničke izborne liste. Nadolazeći su državni izbori poticali jednu i drugu idejno suprotstavljenu stranu na izborni sporazum te su se obvezale da u vrijeme trajanja izbora prestanu svi međusobni napadi u javnosti. Istarski su se kršćanski socijalisti u toj

¹³³ Kees Meekel, *Zapečaćene usne*, pripovijest, preveo V. S., Trieste 1940. (izdavač Sodalizio s. Ermacora). Izdanje iz 1980.: Kees Meekel, *Zapečaćene usne*, pripovijest, preveo V. S., Poreč 1980., u izdanju Župnoga ureda Poreč i Istarskoga književnog društva 'Juraj Dobrila' iz Pazina. A. Sironić, „Pazinski razgovori“, 8-9. Močibob, „Vladimir Sironić“, 110-111; S. R., „U povodu smrti Vladimira Sironića. Najstariji hrvatski katolički novinar.“, 5.

¹³⁴ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Savska Banovina, Upravno odjeljenje II, Povjerljivi spisi 1768/32, *Pismohrana kralj. banske uprave savske banovine u Zagrebu*, Predmet: *Akcioni odbor za kolonizaciju seljaka emigranata iz Istre, Trsta i Goričke – odobrenje pravila, Zapisnik konstituirajuće skupštine 'Akcionog odbora za kolonizaciju seljaka emigranata iz Istre, Trsta i Goričke'*, U Zagrebu dne 18. juna 1932.

predizbornoj aktivnosti povezali s goričkim kršćanskim socijalistima i oslanjali se na njih. Koliko god su politička društva kretala putem samostalnoga djelovanja, institucija Narodnoga vijeća bit će i u narednim godinama aktualna. Na njoj su i dalje inzistirali kršćanski socijalisti, a *Pučki prijatelj* se osvrtao na tu temu.

Djelovanje istarskih kršćanskih socijalista, kao i drugih koji su se okupljali oko *Danice* i Družbe sv. Mohora, u kojoj su se nalazile i duhovne i svjetovne osobe, ne može se promatrati bez ideje katoličke akcije, a Stojana Brajšu, predsjednika obnovljenoga Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, njegov izborni govor potvrđuje kao jednoga od glavnih promicatelja i idejnih voditelja tadašnjih istarskih kršćanskih socijalista. Katolička akcija koju je pokrenuo Pio XI. i koja je dala poticaj katoličkim pokretima, nakon sukoba Sv. Stolice i Mussolinija 1931. zadobit će kod istarskoga hrvatskog i slovenskog svećenstva drugačije konotacije. Svećenici su smatrali da je za podbačaj u širenju katoličke akcije među slavenskim vjernicima krivo ukidanje jezičnih sloboda u samoj Crkvi te će namjeravati uspostaviti samostalnu slavensku katoličku akciju. Između ostaloga, utemeljenje posebne slavenske katoličke akcije istarski svećenici smatrali su potrebnim jer su tvrdili da Slaveni imaju drugačiji povijesni razvoj i drugačiji mentalitet u odnosu na Talijane.

Promišljanja kršćanskih socijalista bila su utemeljena na kršćansko-socijalističkim načelima, kao što su na njima bili utemeljeni i primjeri iz europskih zemalja na koje su se pozivali, ali se takvo njihovo promišljanje povezuje i s predratnim austrijskim vremenom. Treba uzeti u obzir i prilike koje su u istarskoj sredini bile nepovoljnije u odnosu na europske zemlje. Povratak na stanje u austrijsko doba nije više bilo moguće, ali neki primjeri iz europskih zemalja davali su nadu i vjeru da bi se oni mogli primijeniti u Istri, tada talijanskoj pokrajini, koja je osjećala gospodarsku krizu kao i ostatak države pa bi za prevladavanje kriznoga stanja morala biti zainteresirana i sama državna vlast. Svakako, u pozadini je postojalo uvjerenje u ostvarenje kršćansko-socijalističkih načela, ali totalitarne tendencije, totalitarne snage koje su tada sve više jačale odlučivale su o ostvarivosti ideje o katoličkoj akciji.

Ovaj je rad dijelom i prilog o političkome djelovanju i radu novinara Vladimira Sironića u krugu istarskih kršćanskih socijalista dok je obitavao u Trstu.

Sažetak

Katolički kalendar *Danica* pokrenuli su u Trstu 1924. Josip Grašić, Ivan Pavić, Vladimir Sironić, Marko Zlatić i Božo Milanović, utemeljitelji Društva sv. Mohora za Istru, koje je ujedno bilo prvim njezinim izdavačem. Pod uredništvom Vladimira Sironića izlazi *Danica* za 1925., 1926., 1927., 1928., 1929. i 1930. godinu. Kroz tekstove u *Danici* može se sagledati i uočiti koja su promišljanja, kao i težnje koje su prevladavale i za koje su se zalagali istarski kršćanski socijalisti oko Društva sv. Mohora za Istru, kao i oni koji su svojim pisanjem u koledarima bili u doticaju s društvom. Niz pojedinaca iz redova duhovnih osoba i redova svjetovnjaka javljao se svojim angažiranim tekstovima temeljenim na kršćanskosocijalističkim zasadama, pojedina koji nisu svi bili iz istarske sredine. Izrazito su bili angažirani tekstovi u prvim *Danicama*, dok još nije bila definitivno učvršćena kontrola fašističkoga sustava nad talijanskim društvom. Vidi se to i po objavljivanju popisâ članova Društa sv. Mohora za Istru jer nakon *Danice* za 1927. više nisu objavljivani. Izrazito angažirani članci zahvaćali su široku tematiku, bavili su se gospodarskom, kulturnom, ćudorednom i vjerskom problematikom ili su ta područja interesa njihovih autora bila međusobno isprepletana. *Razumni gospodar* se kao prilog *Pučkoga prijatelja* pojavio već u austrijskome vremenu, kratko vrijeme i nakon Prvoga svjetskog rata, ali započinje u kontinuitetu izlaziti s obnovom *Pučkoga prijatelja* 1924., a i ta je glasila uređivao Vladimir Sironić. Kontinuirano kao mjesečnik *Razumni gospodar* izlazi od početka 1925. do početka 1928.; u njegovu pisanju također nailazimo na angažirane tekstove temeljene na kršćanskosocijalističkim zasadama, i to na području gospodarstva.

Danica e Razumni gospodar: l'attività dei socialisti cristiani svolta in Istria negli anni '20 del XX secolo, con particolare considerazione della figura di Vladimir Sironić

Riassunto

Il calendario cattolico *Danica* fu avviato nel 1924 a Trieste da Josip Grašić, Ivan Pavić, Vladimir Sironić, Marko Zlatić e Božo Milanović, fondatori del Sodalizio San Ermacora per l'Istria, che fu del resto anche il primo editore del calendario. Vladimir Sironić aveva curato le edizioni di *Danica* del 1925, 1926, 1927, 1928, 1929 e 1930. Dai testi pubblicati in *Danica* trapelano considerazioni e aspirazioni promosse dai socialisti cristiani in Istria riuniti attorno al Sodalizio San Ermacora per l'Istria o che comunque collaborarono con esso pubblicandovi i propri testi. Una serie di figure sia ecclesiastiche sia laiche aveva contribuito alla pubblicazione del calendario con i propri testi, impegnandosi a promuovere valori cristiani sociali, figure che non provenivano tutte dalla realtà istriana. Particolarmente impegnati erano stati i testi pubblicati nelle prime edizioni di *Danica*, poiché il controllo del sistema fascista sulla società italiana non si era ancora instaurato in maniera definitiva. Tale libertà era evidente anche nel fatto che in queste prime edizioni venivano pubblicati elenchi contenenti i nomi dei membri del Sodalizio San Ermacora per l'Istria, prassi cessata dopo l'edizione del 1927. I testi pubblicati coprivano una

vastità di tematiche e si occupavano di problematiche inerenti all'economia, alla cultura, alla sfera morale e religiosa. Il *Razumni gospodar* era apparso già ai tempi dell'Austria come inserto del *Pučki prijatelj* e fu brevemente pubblicato anche dopo la Prima guerra mondiale, ma la sua pubblicazione divenne regolare soltanto nel 1924 con la rinnovata edizione del *Pučki prijatelj*. Anche queste due pubblicazioni erano curate da Vladimir Sironić. Dal 1925 al 1928 il *Razumni gospodar* usciva come pubblicazione mensile e anch'esso conteneva testi che promuovevano concetti impostati su principi cristiani sociali riferiti a temi di economia.

Danica (Morning Star) and Razumni gospodar (The Reasonable Master): on the activities of the Istrian Christian Socialists in the 1920s, with reference to the role of Vladimir Sironić

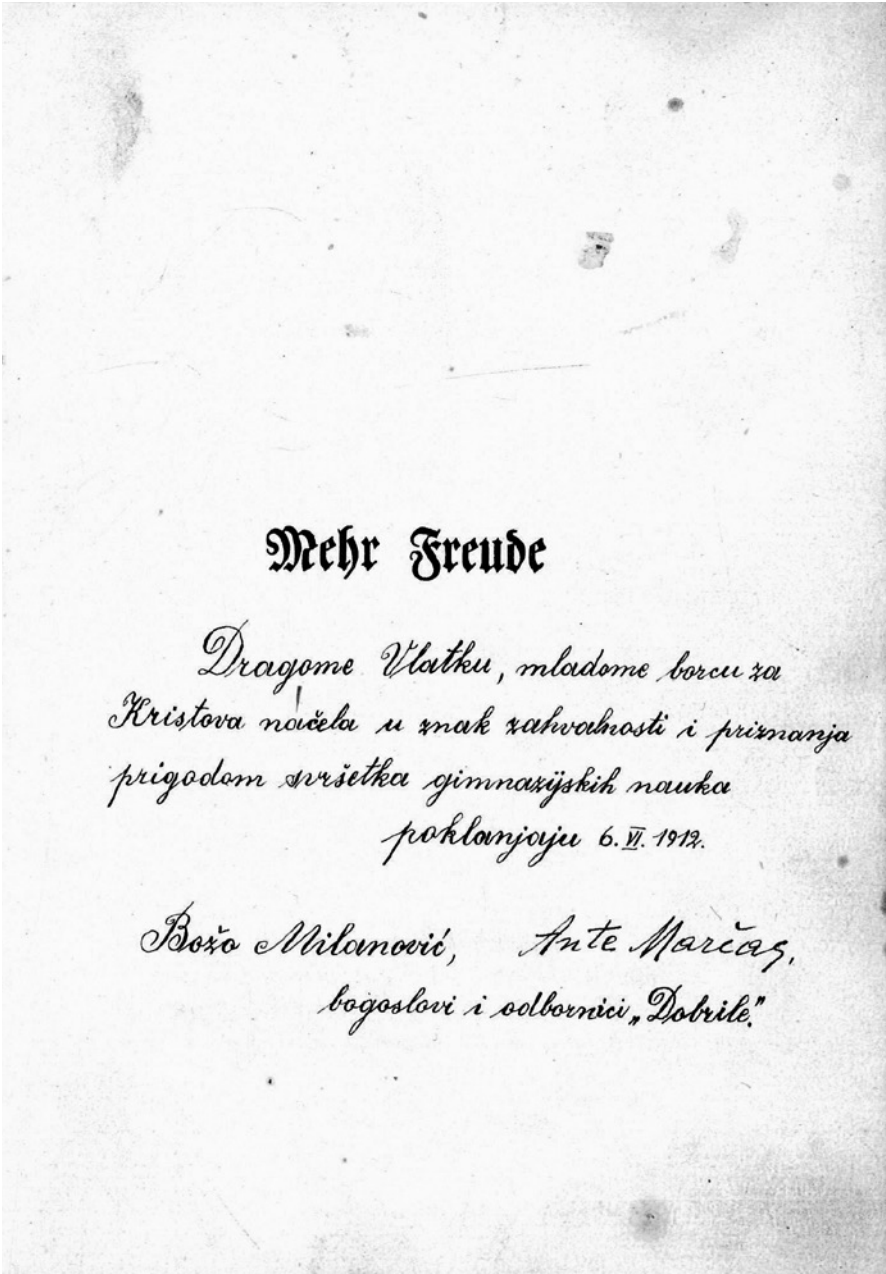
Abstract

The Catholic calendar *Danica* was founded in Trieste in 1924 by Josip Grašić, Ivan Pavić, Vladimir Sironić, Marko Zlatić and Božo Milanović, the founders of the Hermagoras Society for Istria, also its first publisher. Under the editorship of Vladimir Sironić, *Danica* was published in 1925, 1926, 1927, 1928, 1929 and 1930. By analysing the texts in *Danica*, it is possible to see and observe the thoughts and aspirations that prevailed and were advocated by the Istrian Christian socialists around the Hermagoras Society for Istria, as well as those who were connected to the society through their writing in the calendars. A number of individuals from the ranks of spiritual persons and laymen appeared with their engaging texts based on Christian-socialist principles, individuals who were not from Istria. The texts in the first *Danica* were very engaging, when the control of the fascist system over Italian society was not yet firmly established. This can be seen in the published lists of members of the Hermagoras Society for Istria because they were no longer published after the 1927 issue of *Danica*. Highly engaging articles covered a wide range of topics, dealt with economic, cultural, ethical and religious issues, or their authors' areas of interest were intertwined. *Razumni gospodar* already appeared as a contribution to *Pučki prijatelj* in the Austrian era, for a short time even after the First World War, but it began to be published continuously with the renewal of *Pučki prijatelj* in 1924, and that newspaper was also edited by Vladimir Sironić. *Razumni gospodar* was published continuously as a monthly magazine from the beginning of 1925 to the beginning of 1928; in there we also come across engaging texts based on Christian-socialist principles in the field of economy.

Prilozi

Sl. 1. Naslovnica knjige Vjekoslava Klaića *Slike iz slavenske povjesti* s pečatom Akademskoga hrvatsko-slovenskoga katoličkoga ferijalnog društva Dobrila (u vlasništvu autora)

Sl. 2. Posveta Bože Milanovića i Ante Marčaca Vladimiru Sironiću u knjizi Paula Kepplera *Mehr Freude* povodom njegova završetka gimnazijskoga školovanja (u vlasništvu autora)

